

Ratni sukob HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini

Cmrečnjak, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:334236>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Dvopredmetni diplomski studij Pedagogije i Povijesti

Marko Cmrečnjak

Ratni sukob HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2019.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Dvopredmetni diplomski studij Pedagogije i Povijesti

Marko Cmrečnjak

Ratni sukob HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, hrvatska i svjetska moderna i suvremena povijest

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Tomas

Osijek, 2019.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 26. 9. 2019.

2032109129

ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U radu se obrazlaže nastanak i razvoj Hrvatskog vijeća obrane i Armije Republike Bosne i Hercegovine kako bi se dobio što širi uvid u organizaciju i položaj postrojbi HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini ustrojenih u Operativnu zonu Središnja Bosna/Zborno područje Vitez i 3. korpus ARBiH. Potom se navode incidenti između pripadnika HVO-a i ARBiH tijekom 1992., koji će se s vremenom razviti u otvoreni rat između navedenih strana. Prikazom sukoba u siječnju 1993. na području Busovače predstavlja se formalni početak muslimansko-hrvatskog rata. Objašnjava se razvoj ratnog sukoba u travnju 1993. na području općina Vitez i Busovača. Iznose se izgređi između dviju strana u svibnju 1993. koji će dovesti do eskalirajuće napetosti u vidu pokrenutih ofenzivnih djelovanja ARBiH na snage HVO-a u Travniku i Novom Travniku u lipnju iste godine. Nadalje se prikazuje kronološki slijed sukoba između ARBiH i HVO-a u navedenim općinama s posebnim osvrtom na osvajanje mjesta Sebešić od strane ARBiH, što je dovelo do prekida kopnene povezanosti između HVO-a u Lašvanskoj dolini i HVO-a u Skopaljskoj dolini. Također se u radu daje pregled brojnih sukoba od ljeta 1993. do veljače 1994. Analiziraju se dvije važne napadne operacije ARBiH: operacija Oprez i operacija Prozor-93. Na kraju se izdvajaju značajke koje su obilježili ratni sukob između ARBiH i HVO-a na području Lašvanske doline.

Ključne riječi: Bosna i Hercegovina, rat u BiH, Lašvanska dolina, HVO, ARBiH

Sadržaj

Uvod	1
1. Geografska i demografska obilježja Lašvanske doline	3
2. Nastanak i razvoj oružanih snaga HVO-a	5
3. Postrojbe HVO-a u Lašvanskoj dolini	8
4. Nastanak i razvoj ARBiH.....	11
5. Postrojbe ARBiH u Lašvanskoj dolini	14
6. Oružani incidenti u 1992.	16
7. Siječanj 1993.– formalni početak rata.....	21
8. Travanjki sukob 1993. – "maske su pale"	27
8.1. Travanjki sukob na području općine Vitez	29
8.2. Travanjki sukob na području općine Busovača.....	32
9. Lipanjski sukob 1993.– mjesec najvećeg vojnog uspjeha ARBiH	34
9.1. Napad ARBiH na HVO na području općine Travnik	34
9.2. Napad ARBiH na HVO na područje općine Novi Travnik	39
10. Od srpnja 1993. do veljače 1994. – razdoblje rata i mira	41
10.1. Operacija Oprez	42
10.2. Operacija Prozor-93	44
11. Posljedice ratnog sukoba HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini	48
12. Neke značajke ratnog sukoba HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini	53
Zaključak.....	57
Popis literature.....	59

Uvod

Nakon rasplamsavanja ratnih sukoba u travnju 1993. diljem Bosne i Hercegovine, Hrvati i Muslimani/Bošnjaci¹ našli su se pod prijetnjom nadmoćnijeg neprijatelja na istoj strani. Kako je njihovo savezništvo ovisilo ponajprije o borbama protiv Vojske Republike Srpske (dalje: VRS), na prve znakove prestanka ofenzivnog djelovanja VRS-a i stabiliziranja linije razgraničenja dijametralno suprotna gledišta i stremljenja političkog, a time i vojnog, vodstva Hrvata i Muslimana/Bošnjaka došli su do izražaja. Političke težnje pratila je vojna potpora Hrvatskog vijeća obrane (dalje: HVO) i Armije Republike Bosne i Hercegovine (dalje: ARBiH). Razlike su oružano eskalirale na području središnje Bosne, a prostor Lašvanske doline imalo je posebnu ulogu u njima.

Stoga je cilj rada bio prikazati razvoj muslimansko-hrvatskog rata na području Lašvanske doline, u kojemu su borbe između ARBiH i HVO-a bile najžešće, kako po pitanju stradavanja vojnika, tako i po pitanju stradavanja civila, na području Bosne i Hercegovine. Posebnu pažnju zaslužuje fenomen okruženih snaga HVO-a i izoliranoga hrvatskog stanovništva bez ikakvog kopnenog kontakta s drugim postrojbama HVO-a izvan Lašvanske doline. Za razliku od drugih hrvatskih enklava (Žepče, Kiseljak – Kreševo, Daštansko kod Vareša, Turija kod Konjica), ova enklava nije dijelila linije razgraničenja i s VRS-om preko kojih bi joj eventualno dolazila pomoć. Dakle, bila je jedina hrvatska enklava u potpunosti okružena snagama ARBiH. Također, određena pozornost pridaje se i postojanju jedine "enklave u enklavi" u ratu u Bosni i Hercegovini, tj. Starog Viteza pod nadzorom pripadnika ARBiH okruženog snagama HVO-a opkoljenih od postrojbi ARBiH.

Za hipotezu u radu postavljena je pretpostavka po kojoj je ARBiH izašla kao apsolutni pobjednik iz ratnog sukoba s HVO-om na području Lašvanske doline. U istraživanju su postavljeni upiti u kojima tražimo odgovor na pitanje je li ARBiH imala uspjeha u svojim ofenzivama na HVO u Lašvanskoj dolini, odnosno kako su sprječavani napadi ARBiH od strane HVO-a. Nadalje, posebno istraživačko pitanje vezano je uz postojanje i provedbu ciljeva borbenog djelovanja obiju vojski na prostoru Lašvanske doline.

U radu je velika pažnja usmjerena na vojnu povijest sukoba između ARBiH i HVO-a, dok je politička, gospodarska, religijska i kulturna povijest stavljena u drugi plan. Naglasak je posebno stavljen na pregledu ustrojstva i razvoja snaga HVO-a i ARBH te na kronološkom

¹ Pripadnici islamske vjeroispovijesti u socijalističkoj Jugoslaviji stekli su svoju nacionalnost 1971. kao Muslimani. Na Bošnjačkom saboru, održanom krajem rujna 1993., politički, kulturni i vjerski čelnici Muslimana odlučili su za svoj nacionalni identitet uzeti ime Bošnjaci. Ružica Čičak-Chand, "Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora", *Migracijske i etničke teme* 15 (1999), br. 4: 455.

prikazu incidenata, borbu i vojnih operacija u ratnom sukobu na području Lašvanske doline od 1992. do 1994. Najveću vrijednost u neposrednom proučavanju vremena ratnog sukoba imali su dokumenti pohranjeni u internetskoj arhivi generala Slobodana Praljka, dok je znatnu poteškoću u obradi odabrane teme diplomskog rada stvarao nedostatak znanstveno-stručne literature. Osim autorskih djela hrvatskog povjesničara Davora Marijana (*Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* i *Domovinski rat*) i američkog povjesničara Charlesa Shrada (*Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*) ne može se izdvojiti monografija, odnosno znanstveni rad koji bi u cijelosti pokrивao navedeno područje istraživanja. Ostala literatura odnosi se većinom na znanstvene ili stručne članke, novinarske uradke, izlaganja s okruglih stolova te brojnu memoaristiku, napose prisutnu od strane bošnjačkih sudionika muslimansko-hrvatskog rata.

1. Geografska i demografska obilježja Lašvanske doline

Lašvanska dolina zauzima prostor središnje Bosne, točnije općine Travnik, Novi Travnik, Vitez i Busovača. Naziv duguje rijeci Lašvi, koja nastaje na spoju dviju manjih rijeka u blizini Turbeta, mjesta u zapadnom dijelu općine Travnika. Lašvin tok iznosi 49,4 km², a sama rijeka ulijeva se u rijeku Bosnu nedaleko Zenice.²

Prometni značaj Lašvanske doline jedan je od najvažnijih u Bosni i Hercegovini. Najbliži pravac iz doline rijeke Bosne do doline rijeke Vrbasa prolazi kroz Lašvansku dolinu. Bilo je to znano HVO-u i ARBiH od početka rata u BiH. Kako je pravac od Konjica do Gornjeg Vakufa³ bio onemogućen snagama ARBiH za neometan prolaz, zbog nadzora HVO-a nad Prozorom, ARBiH je bilo nužno osigurati pravac do svojih postrojbi u Skopaljskoj dolini⁴ kroz Lašvansku dolinu. Slijedom toga brigadir HVO-a Luka Škerija ratni sukob između HVO-a i ARBiH na području središnje Bosne, odnosno Lašvanske doline naziva "ratom za ceste".⁵

Područje središnje Bosne bilo je značajno i po velikom broju vojnoindustrijskih objekata. U Vitezu je bila smještena tvornica eksploziva Slobodan Princip Seljo (dalje: SPS), a u Novom Travniku tvornica topničkog naoružanja Bratstvo, u čijim prostorijama se nalazio veći broj novih samohodnih lansera raketa i haubica. U travničkom mjestu Slimena nalazilo se skladište oružja Teritorijalne obrane Bosne i Hercegovine (dalje: TO BiH) pod nadzorom posade Jugoslavenska narodna armija (dalje: JNA), a u Travniku vojarna s tehničkim nastavnim centrom.⁶ Uz to, u Travniku se nalazio i remontni zavod za održavanje i popravak telekomunikacijskih uređaja.⁷

Prema popisu stanovništva u Bosni i Hercegovini 1991. na području četiri općine (Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača), koje obuhvaćaju područje Lašvanske doline, živjelo je sveukupno 148 198 stanovnika, od toga 63 403 Muslimana, 60 048 Hrvata, 13 998 Srba i 10 497 ostalih, od kojih najviše 7762 Jugoslavena. Kolika je nacionalna izmiješanost bila velika, pokazuje podatak kako ni u jednoj od četiri spomenute općine nijedan narod nije činio apsolutnu većinu. Najizraženija nacionalna pluralnost bila je u općini Novi Travnik, u kojoj Hrvati, premda

² "Lašva", *Hrvatska enciklopedija*, pristup ostvaren 16. 7. 2019., <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35-539>.

³ Odlukom Visokog predstavnika Wolfganga Petritscha prijeratna općina Gornji Vakuf od 15. rujna 2001. nosi naziv Gornji Vakuf – Uskoplje. "Odluka o Općini Gornji Vakuf – Uskoplje", pristup ostvaren 17. 7. 2019., <http://www.ohr.int/?p=67067>.

⁴ Područje doline rijeke Vrbasa, u užem značenju prostor od Gornjeg Vakufa – Uskoplja do Donjega Vakufa.

⁵ Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (dalje: MKSJ), *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza. Presuda* (Haag, 26. 2. 2001.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf

⁶ Davor Marijan, *Domovinski rat* (Zagreb: Despot infinitus; Hrvatski institut za povijest, 2016), 236.

⁷ Davor Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018), 165.

relativna većina, nisu činili više od 40% stanovništva, kao ni Muslimani. Višetničnost je posebice bila vidljiva u samom gradu Novom Travniku, u kojemu je od sveukupno 11 200 stanovnika relativnu većinu činilo srpsko stanovništvo s 3200 pripadnika, odnosno 27,8% udjela u stanovništvu.⁸ Prema popisu stanovništva iz 1991., Hrvati su činili relativnu većinu u općinama Busovača, Novi Travnik i Vitez, a Muslimani u općini Travnik. Međutim, potpuno drugu sliku daje korigiran popis stanovništva iz 1991. koji ne uključuje popisane stanovnike na privremenom radu u inozemstvu, kao i članove obitelji koji borave s njima u inozemstvu. Prema revidiranom popisu stanovništva, Hrvati su činili relativnu većinu samo u općini Vitez, dok su Muslimani činili relativnu većinu u općinama Busovača, Novi Travnik i Travnik.⁹

Tablica 1. Etnička struktura stanovništva u Lašvanskoj dolini (s pripadajućim općinama) prema popisu stanovništva 1991. i korigiranom popisu stanovništva 1991.

Općina	ukupno	Hrvati	Muslimani	Srbi	ostali
Busovača	18 879	9093 (48,2%)	8451 (44,8%)	623 (3,3%)	712 (3,8%)
bez inozemstva	17 604	8061 (45,8%)	8260 (46,9%)	607 (3,4%)	676 (3,8%)
Novi Travnik	30 713	12 162 (39,6%)	11 625 (37,9%)	4097 (13,3%)	2829 (9,2%)
bez inozemstva	29 570	11 313 (38,3%)	11 504 (38,9%)	4061 (13,7%)	2692 (9,1%)
Travnik	70 747	26 118 (36,9%)	31 813 (45,0%)	7777 (11,0%)	5039 (7,1%)
bez inozemstva	66 512	22 928 (34,5%)	31 152 (46,8%)	7696 (11,6%)	4736 (7,1%)
Vitez	27 859	12 675 (45,5%)	11 514 (41,3%)	1501 (5,4%)	2169 (7,8%)
bez inozemstva	26 463	11 630 (43,9%)	11 407 (43,1%)	1473 (5,6%)	1953 (7,4%)
Lašvanska dolina	148 198	60 048 (40,5%)	63 403 (42,8%)	13 998 (9,5%)	10 479 (7,1%)
bez inozemstva	140 149	53 932 (38,5%)	62 323 (44,5%)	13 837 (9,9%)	10 057 (7,2%)

⁸ "Nacionalni sastav stanovništva. Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima", *Statistički bilten* (Sarajevo, 1993), br. 234, pristup ostvaren 17. 7. 2019., <http://fzs.ba/wp-content/uploads/2016/06/stanovnistvo-prema-nacionalnom-izjasnjavanju-po-mjesnim-zajednicama.pdf>.

⁹ "Građani R BiH na privremenom radu – boravku u inostranstvu", *Statistički bilten* (Sarajevo, 1994), br. 235, pristup ostvaren 18. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20101113145056/http://www.bhas.ba/arhiva/census1991/privremenom%20boravku%20u%20ino%20po%20opstinama.pdf>.

2. Nastanak i razvoj oružanih snaga HVO-a

Hrvati Bosne i Hercegovine, najviše predstavljeni putem Hrvatske demokratske zajednice Bosne i Hercegovine, organizirali su se vojno, kao i upravno kroz HVO. HVO je osnovan 8. travnja 1992. u Mostaru kao "vrhovno tijelo obrane hrvatskog naroda u Hrvatskoj zajednici Herceg Bosna" koje će se brinuti o "zaštiti hrvatskog naroda, kao i drugih naroda u ovoj zajednici napadnutih od bilo kojeg agresora".¹⁰

Treba napomenuti kako su prije službenog osnutka HVO-a postojale određene hrvatske oružane postrojbe utemeljene u Bosni i Hercegovini. One su bile sastavljene od pripadnika TO BiH i milicijskih organa vlasti na području općina s hrvatskom većinom. Njihovo formiranje seže u kasno ljeto 1991. Kako je TO BiH razoružan već 1990., jasno je kako su hrvatske vojne postrojbe bile slabo naoružane. One su bile ustrojene iz bivših (kriznih) štabova TO-a, odnosno novonastalih općinskih stožera i naslanjale su se na prostornu strukturu. Tek je po završetku 1992. napušten ustroj temeljen na općinskim stožerima i uspostavljena organizacija, po uzoru na ustroj HV-a, sastavljena od Glavnog stožera HVO-a s njegovim pristožernim (profesionalnim) postrojbama, Vojne policije, četiriju operativnih zona i novoformiranih brigada.¹¹

Brigade su, proizišle iz općinskih stožera, i dalje zadržale prostornu strukturu te bile vezane uz matično područje popunjavanja, što će izići na vidjelo kao veliki problem u sukobima s ARBiH u središnjoj Bosni. Napose će se to odraziti na području Lašvanske doline u borbama postrojbi HVO-a s operativnom grupom ARBiH naziva Bosanska Krajina primarno manevarske strukture. Osim toga, brigade HVO-a, kao dominantno pješake brigade, imale su poteškoće i s popunom. Po ustroju su, u pravilu, trebale biti popunjene s oko 2840 vojnika, izuzev brigade Knez Domagoj iz Čapljine, što je bilo teško izvedivo (npr. uskopljanska brigada Dr. Ante Starčević imala je svega 1357 vojnika). Osim brojnosti, brigade su bile neusklađene po naoružanju, opremi i veličinom prostora pod svojom zonom odgovornosti. Uz navedeno, kronično je nedostajao vojno obrazovani kadar.¹² Osnivanje Domobranstva u veljači 1993., s ciljem potpore ostalim oružanim postrojbama i zaštite objekata od posebne važnosti, nije pomoglo u nadilaženju strukturnih problema vezanih uz brigade. Jedine domobranske pukovnije bile su ustrojene su u Mostaru i Bugojnu, no s polovičnim uspjesima. Ostale domobranske postrojbe bile su veličine bojne, satnije i voda, ovisno o različitim čimbenicima matičnog

¹⁰ "Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane", *Narodni list Hrvatske zajednice Herceg-Bosna* (Mostar), 1 (1992), 4.

¹¹ Marijan, *Domovinski rat*, 58.

¹² Davor Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 173-174.

područja popune, a ponekada bez naoružanja i opreme.¹³ Domobranstvo će preustrojem HVO-a 1994. većinom preuzeti zadaće ukinutih brigada primarno prostorne strukture te, uz gardijske brigade, činiti okosnicu nove organizacije HVO-a.¹⁴

Operativne zone HVO-a počele su se osnivati od 31. kolovoza 1992., pa su do kraja 1992. osnovane njih četiri: OZ Sjeverozapadna Hercegovina (sjedište u Tomislavgradu), OZ Jugoistočna Hercegovina (sjedište u Mostaru), OZ Srednja Bosna (sjedište u Travniku, odnosno u Vitezu) i OZ Bosanska Posavina (sjedište u Orašju). Osnivanjem operativnih zona htjelo se pospješiti djelotvornost vojnih postrojbi te upravne i operativne organizacije HVO-a na prostoru nekadašnjih zajednica općina, tj. onoga područja za kojeg se u vojnoj terminologiji TO-a rabio naziv "okružni štab". Podjela na operativne zone zamijenjena je u Glavnom stožeru HVO-a 14. listopada 1993. podjelom na četiri zborna područja: ZP Mostar, ZP Tomislavgrad, ZP Vitez i ZP Orašje.¹⁵

Glavni stožer HVO-a osnovan je 10. travnja 1992. na temelju postojećeg Stožera Herceg-Bosne sa sjedištem u Grudama, na čijem je čelu bio zapovjednik pukovnik Ante Mikulić. Samo sjedište Glavnog stožera HVO-a prvotno je bilo u Mostaru, zatim u Grudama, a naposljetku u Posušju.¹⁶ Glavni stožer HVO-a bio je u sustavu Odjela obrane, upravnog tijela HZHB-a, a njegov ustroj propisivao je "vrhovni zapovjednik oružanih snaga koji i postavlja čelne osobe u Glavnom stožeru".¹⁷ Ondašnji predsjednik HZHB-a Mate Boban ujedno je bio i Vrhovni zapovjednik Oružanih snaga HZHB-a. Poslije pukovnika Ante Mikulića na zapovjedno mjesto Glavnog stožera HVO-a, u travnju i svibnju 1992., smjenjuju se pukovnik Vladimir Perak, general-bojnik Ante Roso i tadašnji pukovnik Milivoj Petković. Posljednji će od rujna 1992., uz mjesto zapovjednika, obnašati dužnost načelnika Glavnog stožera. General-bojnik Slobodan Praljak vršio je dužnost zapovjednika Glavnog stožera od 24. srpnja 1993. do 9. studenog 1993., dok je brigadir Milivoj Petković bio njegov zamjenik. Tijekom navedenog vremena tadašnji general-bojnik Žarko Tole bio je na mjestu načelnika Glavnog stožera. Poslije generala-bojnika Slobodana Praljka na dužnost zapovjednika, ali i načelnika Glavnog stožera, dolazi general zbora Ante Roso.¹⁸ Potonjeg će na mjestu zapovjednika 1994. zamijeniti general Milivoj Petković, nakon koga će navedenu dužnost preuzeti Tihomir Blaškić.¹⁹

Pristožerne postrojbe Glavnog stožera HVO-a sastojale su se od antiterorističkih grupa,

¹³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 175.

¹⁴ Marijan, *Domovinski rat*, 199.

¹⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 172-173.

¹⁶ Marijan, *Domovinski rat*, 58.

¹⁷ "Uredba o oružanim snagama HZ H-B", *Narodni list Hrvatske zajednice Herceg-Bosna* (Mostar), 1 (1992), 14.

¹⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 170-171.

¹⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 200.

postrojbi za posebne namjene (dalje: PPN) te ostalih profesionalnih postrojbi. Kroz 1992. osnovane su pukovnija Ante Bruno Bušić (sjedište u Posušju) sa svojih pet bojni, Kažnjenička bojna (sjedište u Širokom Brijegu), ATG Baja Kraljević (sjedište u Širokom Brijegu), bojna Ludvig Pavlović (sjedište u Čapljini), bojna Vitezovi u Vitezu i satnija Tvrtko II u Travniku. Posljednje dvije postrojbe imat će veliku ulogu u obrani Lašvanske doline. Brojne postrojbe osnovane su i tijekom 1993., s ciljem da se kod svih pričuvnih brigada utemelje profesionalne postrojbe, od kojih treba spomenuti satniju Apostoli, proizišlu iz bojne Dr. Nikola Tusun pri Travničkoj brigadi. Premda "travnička", ova satnija nije sudjelovala u borbama u Lašvanskoj dolini zato što je osnovana u Kiseljaku od pripadnika Travničke brigade koji su pristigli u Lepeničku dolinu nakon zauzimanja grada Travnika od strane ARBiH i njihove ofenzive na zapadnotravnička etnički hrvatska sela u lipnju 1993. Sve su profesionalne postrojbe, osim postrojbi Ante Bruno Bušić i Ludvig Pavlović, ukinute 23. prosinca 1993. temeljem zapovijedi generala Ante Rose.²⁰

Vojna policija se počela formirati u travnju 1992. pri zapovjedništvu općinskih postrojbi HVO-a. Bila je organizirana na vodove, satnije i bojne, kao i na Upravu Vojne policije. Tijekom 1992. bile su ustrojene sljedeće bojne: 1. bojna (sastojala se od tri satnije smještene u Ljubuškom, Livnu i Vitezu), 2. bojna (nadležna OZ Sjeverozapadna Hercegovina i stacionirana u Livnu), 3. bojna (nadležna OZ Jugoistočna Hercegovina i stacionirana u Mostaru), 4. bojna (nadležna OZ Srednja Bosna i stacionirana u Vitezu), 5. bojna (nadležna OZ Bosanska Posavina i stacionirana u Orašju). Od srpnja do prosinca 1993., po uzoru na Oružane snage RH-a, Vojna policija je bila ustrojena u četiri lakojurišne bojne (1.-4.) i ostale bojne koje su dobile novi naziv (5.-8.). Preustroj nije proveden s uspjehom pa se u siječnju 1994., s određenim promjenama, vratilo na organizaciju Vojne policije prije reforme u srpnju 1993., dok su postojeće lakojurišne bojne bile ukinute.²¹

HVO je na kraju 1992. imao oko 45 000 vojnika, dok je u srpnju 1994. broj povećan na 53 640 pripadnika vojnog osoblja. Preustrojem od 1. siječnja 1995. HVO se sastojao od sveukupno 82 538 vojnika, premda je samo njih 45 455 bilo aktivno u postrojbama.²²

²⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 171-172.

²¹ *Isto*, 175-176.

²² Marijan, *Domovinski rat*, 58.

3. Postrojbe HVO-a u Lašvanskoj dolini

Vojni ustroj HVO-a na području središnje Bosne započinje 27. veljače 1992. kada Dario Kordić u Busovači osniva regionalni stožer HVO-a, na čije mjesto zapovjednika dolazi Paško Ljubičić.²³ Ustrojavanje je nastavljeno 21. travnja 1992. osnivanjem Regionalnog vojnog stožera Travničke regionalne zajednice (sjedište u Busovači), koji se potom reorganizira u Zapovjedništvo Srednje Bosne (sjedište u Gornjem Vakufu).²⁴ Nakon njega, prema zapovijedi generala Janka Bobetka, u Gornjem Vakufu osnovano je 19. svibnja 1992. Izdvojeno zapovjedno mjesto Srednja Bosna, kojeg će 10. lipnja 1992. zamijeniti novoosnovani Regionalni stožer Srednja Bosna. Njegovu će funkciju, u srpnju 1992., preuzeti Zapovjedništvo oružanih snaga Srednja Bosna (sjedište u Vitezu) organizirano u četiri operativne zone (Travnik, odnosno Vitez, Gonji Vakuf, Kiseljak, Žepče).²⁵ Ove operativne zone bile su na razini operativnih skupina koje su imali nadzor nad područjem koje je činilo nekoliko općina. Travnik, Novi Travnik i Vitez nalazili su se u II. operativnoj zoni, dok je Busovača bilo dio III. operativne zone.²⁶ Takvo će organizacijsko stanje potrajati do 31. kolovoza 1992., točnije do zapovijedi zapovjednika Glavnog stožera HVO-a Petkovića za osnivanjem četiri operativnih zona, kojom će Zapovjedništvo oružanih snaga Srednja Bosna postati Operativna zona Srednja Bosna, a njezin prostor odgovornosti obuhvaćati općine Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovaču, te ostale općine središnje Bosne, izuzev Bugojna i Gornjeg Vakufa.²⁷ Dotadašnje operativne zone, različite funkcije, ingerencije i oblika, preimenovane su u operativne skupine/grupe. Sve su bile ukinute 22. studenoga 1993., osim one za područje Kiseljaka i njegove šire okoline koja je nastala funkcionirati kao Zapovjedništvo Izdvojenog zapovjednog mjesta Vitez (sjedište u Kiseljaku).²⁸ Stožer, tj. zapovjedništvo HVO-a za središnju Bosnu, uza sve brojne reforme i preimenovanja od osnivanja, uvijek je imao nadležnost nad područjem Lašvanske doline.

Operativnu zonu Srednja Bosna činile su prvobitno, osim samog Zapovjedništva u Vitezu, Travnička brigada iz Travnika, brigada Stjepan Tomašević iz Novog Travnika, brigada Nikola

²³ "U petak proslava 25. godina utemeljenja Zbornog područja HVO-a Vitez", Portal Dnevnih Novosti, pristup ostvaren 19. 7. 2019., <https://portal.braniteljski-forum.com/blog/novosti/u-petak-proslava-25-godina-utemeljenja-zbornog-podrucja-hvo-a-vitez>.

²⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 185.

²⁵ Marijan, *Domovinski rat*, 196.

²⁶ *Operativna zona Srednja Bosna – Zborno područje Vitez*, pristup ostvaren 19. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180204070352/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/KRONOLOGIJA%20DOGADJANJA%20SREDNJA%20BOSNA%20-%20ZBORNO%20PODRUCJE%20VITEZ/srednja_bosna_zborno_podrucje_vitez.pdf

²⁷ Glavni stožer HVO (dalje: GS HVO), *Formiranje operativnih zona. Zapovijed* (31. 8. 1992.), pristup ostvaren 19. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171130221504/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/782.pdf.

²⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 173.

Šubić Zrinski iz Busovače, s jednom bojnom na području općine Fojnica, mješovito topnički divizion, brigada Jure Francetić iz Zenice i ostale postrojbe ove operativne zone koje nisu direktno sudjelovale u borbama u Lašvanskoj dolini. Međutim, potrebno je istaknuti ulogu kiseljačke brigade Josip ban Jelačić koje je svojim napadnim djelovanjima, vezivajući snage ARBiH, dala veliki doprinos u rasterećivanju postrojbi HVO-a u Lašvanskoj dolini. Iako je središte zapovjedništva trebalo biti u Travniku, ono je zbog raznih čimbenika bilo smješteno u Vitezu. Dužnost zapovjednika oružanih snaga OZ Srednja Bosna obavljao je pukovnik, odnosno general Tihomir Blaškić.²⁹ Tijekom 1993. utemeljena je Logistička baza u Novom Travniku, a osnovane su Viteška brigada u Vitezu, brigada Frankopan u Travniku, domobranska bojna u Travniku te domobranske satnije u Novom Travniku, Vitezu i Busovači.³⁰

Uz navedene brigade, u Lašvanskoj dolini djelovale su već spomenute postrojbe: PPN Vitezovi u Vitezu, PPN Tvrtko II, viteška satnija 1. bojne Vojne policije, kao i 4. bojna Vojne policije smještena u Vitezu. Vojna policija doživjela je svoju preobrazbu u ljeto 1993. pa su tako u Lašvanskoj dolini oformljene 3. Lakojurišna bojna, koja je trebala biti nadležna za područje OZ Srednja Bosna, i 7. bojna VP-a s raspoređenim satnijama i vodovima u Novom Travniku, Vitezu, Busovači, Kiseljaku i Žepču.³¹

Novotravnički HVO imao je u srpnju 1992. sveukupno 1560 vojnika.³² Brigada Jure Francetić, nakon izlaska iz Zenice u travnju 1993., bila je preustrojena i smještena u vojarni u Novom Travniku, a njezini vojnici raspoređeni u brigadu Nikola Šubić Zrinski, Vitešku brigadu i brigadu Stjepan Tomašević u kojima su imali ulogu jačanja borbenih zadaća.³³ Busovačka brigada Nikola Šubić Zrinski, bez bojne na području Fojnice, imala je krajem travnja 1993. sveukupno 1300 pripadnika.³⁴ Broj vojnika u busovačkom HVO-u odnosio se na pripadnike dviju bojni brigade te nekoliko pridodanih vojnika iz drugih postrojbi na području općine Busovača. Prije sukoba u Travniku u lipnju 1993. Travnička brigada, s tri bojne, i brigada Frankopan, s dvije bojne, zajedno su imale između 2500 i 3000 pripadnika.³⁵

Nakon zauzimanja Travnika i dijela općine Novi Travnik u lipnju 1993. od strane ARBiH u okruženju Lašvanskoj dolini pod nadzorom snaga HVO-a ostali su Zapovjedništvo OZ

²⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 197.

³⁰ *Isto*, 198.

³¹ Uprava Vojne policije HVO, *Zapovijed* (Mostar, 12. 8. 1992.), pristup ostvaren 20. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171201001558/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genez_i_sukoba_hvo_i_abih10/11636.pdf.

³² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 198.

³³ Izdvojeno zapovjedno mjesto Operativne zone Srednja Bosna (dalje: IZM OZ SB), *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB* (Vitez, 10. 7. 1993.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171201100133/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/9567.pdf.

³⁴ Marijan, *Domovinski rat*, 312.

³⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 325.

Središnja Bosna s pristožernim postrojbama, brigada Nikola Šubić Zrinski bez jedne bojne, Viteška brigada, brigada Stjepan Tomašević bez jedne bojne, veći dio brigade Frankopan, jedna bojna Travničke brigade, veći dio 4. bojne Vojne policije, bojna Vitezovi i satnija Tvrtko II sa sveukupno 6000 vojnika. Obnova Policijske uprave Travnik u Vitezu, od srpnja 1993., odvijala se veoma sporo i otežano zbog neuvezanosti i nesporazuma s Odjelom unutarnjih poslova u Mostaru. Ubrzo se počela provoditi mobilizacija većeg dijela vojno sposobnih muškaraca. U listopadu 1993. priključivali su se postrojbama i maloljetni dragovoljci od 15 i pol godina, dok su se u studenom 1993. počeli mobilizirati i pripadnici srpske narodnosti, većinom na području Novog Travnika. Zbog takvih načina popunjavanja snage HVO-a u Lašvanskoj dolini imale su, bez pripadnika Vojne policije, 24. studenoga 1993. sveukupno 9356 vojnika, od kojih 438 u Zapovjedništvu s pristožernim postrojbama, 2210 u Viteškoj brigadi, 2089 u brigadi Nikola Šubić Zrinski, 1796 u brigadi Stjepan Tomašević, 1110 u brigadi Frankopan, 1019 u Travničkoj brigadi, 694 u brigadi Jure Francetić.³⁶

Preustrojem OZ Srednja Bosna u Zborno područje Vitez od listopada 1993., isto se kasnijim reformama sastojalo od 3. gardijske brigade Jastrebovi u Vitezu, 4. bojne VP-a te devet domobranskih pukovnija, od kojih su 90. u Novom Travniku, 91. u Novoj Biloj, 92. u Vitezu i 93. u Busovači pokrivale područje Lašvanske doline. U Vitezu su bili smješteni topničko-raketni divizion, 4. lako artijerijsko-raketni divizion Protuzračne obrane, kao i Logistička baza Vitez.³⁷ Poslije generala Blaškića, na čelo zapovjedništva ZP Vitez dolazi general Filip Filipović, a dotičnog će zamijeniti general Drago Dragičević.³⁸ Početkom siječnja 1994. snage ZP Vitez imale se sveukupno 10 001 vojnika.³⁹

Nakon pada novotravničkog sela Sebešića, mjesta kroz koje je jedino bio moguć prolaz iz Skopaljske u Lašvansku dolinu, u srpnju 1993. osnovana je Lašvanska bojna od 220 izbjeglih hrvatskih branitelja na području Gornjeg Vakufa. Bojna će biti aktivna na području uskopaljsko-ramskog bojišta te podređena Zapovjedništvu OZ Sjeverozapadna Hercegovina.⁴⁰ Zahtjevu pukovnika Blaškića da se helikopterom prebace dva voda pripadnika Lašvanske bojne na područje Lašvanske doline nije bilo udovoljeno.⁴¹

³⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 344.

³⁷ Marijan, *Domovinski rat*, 199.

³⁸ *Isto*, 200.

³⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 345.

⁴⁰ *Isto*, 357.

⁴¹ IZM OZ SB, *Zahtjev* (Vitez, 8. 10. 1993.), pristup ostvaren 24. 7. 2019., https://web.archive.org/web/201712132-11946/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih12/15156.pdf.

4. Nastanak i razvoj ARBiH

ARBiH svoje temelje ima u Patriotskoj ligi, oružanim postrojbama Stranke demokratske akcije (dalje: SDA), "službeno" utemeljenih 1. ožujka 1991. u Sarajevu. Svoju prvu smotru održali su 16. lipnja 1991. u Sokocu.⁴² Prema navodima Sefera Halilovića, Patriotska liga je u proljeće 1992. imala između 60 000 i 70 000 naoružanih pripadnika, a sastojala se od "Glavnog štaba Patriotske lige na razini Republike, deset regionalnih štabova, 103 općinska štaba i velikog broja različitih jedinica".⁴³ Osim navedene organizacije, ARBiH svoja polazišta ima i u paravojsci SDA naziva Zelene beretke, koja se osnovala istog mjeseca kada i Patriotska liga. Zelene beretke imale su krajem 1991. oko 3000 članova ustrojenih od desetine do satnije.⁴⁴

Prvotno je Predsjedništvo RBiH 8. travnja 1992. za svoje oružane snage proglasilo Teritorijalnu obranu Bosne i Hercegovine sastavljenu od Štaba TO BiH, okružnih štabova, općinskih štabova te različitih manjih postrojbi. Na čelu oružanih snaga postavljen je pukovnik Hasan Efendić kao Komandant štaba TO BiH. Čitava organizacija počela je funkcionirati na prostoru okružnih štabova u Sarajevu, Tuzli, Zenici, Bihaću, Goraždu i Tešnju, mjestima naseljena većinskim muslimanskim/bošnjačkim stanovništvom. Od 23. lipnja 1992. TO BiH nosi naziv "Armija Republike Bosne i Hercegovine", sa sličnom podjelom na Glavni štab, okružne i općinske štabove, komande, postrojbe i ustanove za osiguranje i potporu.⁴⁵ Na razini općine trebale su se organizirati prostorne i manevarske postrojbe, od kojih bi općinskom štabu obrane bile podređene prostorne snage, a okružnom štabu obrane manevarske snage.⁴⁶

Osim Patriotske lige i Zelenih beretki, uklopljenih u ARBiH, prema "Sporazumu o prijateljstvu i suradnji između Hrvatske i BiH", potpisanim 21. srpnja 1992. između predsjednika Franje Tuđmana i Alije Izetbegovića, i "Oružani dio Hrvatskog vijeća obrane sastavni je dio jedinstvenih oružanih snaga Republike Bosne i Hercegovine".⁴⁷ Potonje je legalizirano uredbom Predsjedništva BiH od 6. kolovoza 1992. prema kojoj "sastavni dio Armije čine postrojbe Hrvatskog vijeća obrane".⁴⁸

Postrojbe ARBiH u početku nisu bile usustavljenog naziva, no ustrojem u brigade pokušalo se ujednačiti nazivlje. Uobičajeno je prva brojka obilježavala pripadnost korpusu. Primjerice, znamenka "3" u imenu 325. brdske brigade označavala je njezino pripadanje 3.

⁴² Marijan, *Domovinski rat*, 61.

⁴³ Sefer Halilović, *Lukava strategija* (Sarajevo: Maršal, 1997), 120.

⁴⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 178.

⁴⁵ Marijan, *Domovinski rat*, 61.

⁴⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 179.

⁴⁷ Saša Mrduljaš, "Politička dimenzija hrvatsko-muslimanskih/bošnjačkih odnosa tijekom 1992. godine", *Društvena istraživanja* 17 (2008), br. 4-5: 853.

⁴⁸ Stjepan Šiber, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992.* (Sarajevo: Rabić, 2000), 306-307.

korpusu.⁴⁹ Brdska brigada predstavljala je osnovnu združenu postrojbu ARBiH, a njezina je popuna u pravilu trebala imati 2132 vojnika. Osim brdske brigade, ARBiH je osnovala i motorizirane brigade s ustrojem od 4325 vojnika, a pokušaj osnivanja mehaniziranih brigada nije uspio. U usporedbi s postrojbama HVO-a, brigade ARBiH bile su slabije naoružane, no bile su potpunije i usklađenije po formaciji. Sličnost između ARBiH i HVO-a očitovala se u naravi brigada koje su bile mahom prostorne strukture, a manjak manevarskih postrojbi bio je problem koje dijelile obje strane.⁵⁰

ARBiH je u srpnju 1992. započela s osnivanjem operativnih skupina kao temeljne organizacije. U rujnu 1992. je ARBiH prešla na korpusnu strukturu. Tako su oružane snage podijeljene u pet korpusa: 1. za područje Sarajeva i šire sarajevske okoline, 2. za područje sjeveroistočne Bosne i tuzlansku regiju, 3. za područje središnje Bosne, 4. za područje Hercegovine i jugozapadne Bosne, 5. za područje Bosanske krajine, odnosno zapadne Bosne. S vremenom su se osnovala još dva korpusa, 6. korpus (sjedište u Konjicu) u lipnju 1993. sastavljen od dijelova 1., 3. i 4. korpusa za područje sjeverne Hercegovine te 7. korpus (sjedište u Travniku) početkom 1994. sastavljen od dijelova 3. korpusa za područje širu okoline Travnika i Bugojna.⁵¹

Operativne grupe, osnovane u veljači i ožujku 1993., imale su veliki značaj u organizaciji ARBiH. Najveći broj njih osnovan je zoni odgovornosti 3. korpusa i, manjim dijelom, 1. korpusa.⁵² Stoga su one imale najveću ulogu u borbama ARBiH protiv snaga HVO-a na području središnje Bosne, a time i Lašvanske doline.

Nakon smjene Hasana Efendića, u lipnju 1992. na čelo komandanta Štaba TO BiH dolazi Sefer Halilović, bivši major JNA i tadašnji komandant Patriotske lige, koji postaje načelnik Glavnog štaba Oružanih snaga R BiH. Uz Glavni štab biva osnovan i Štab Vrhovne komande (dalje: ŠVK). U lipnju 1993. formira se funkcija komandanta Glavnog štaba na koju dolazi Rasim Delić, dok Halilović nastavlja obavljati dužnost načelnika OS R BiH. Načelnik Glavnog štaba OS R BiH ujedno je bio i zamjenik komandanta, a sam komandant ima je uza sebe tri zamjenika odabrana po nacionalnoj pripadnosti (Hrvat, Srbin i Musliman/Bošnjak). Od zamjenika komandanta potrebno je istaknuti Jovana Divjaka, srpskog zamjenika, te Stjepana Šibera, hrvatskog zamjenika komandanta.⁵³

Uz ARBiH veže se i postojanje odreda islamskih dragovoljaca pretežno pridošlih iz

⁴⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 61-62.

⁵⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 184.

⁵¹ Marijan, *Domovinski rat*, 61.

⁵² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 183.

⁵³ *Isto*, 179-180.

većinski muslimanskih država, ponajviše iz Afganistana i Pakistana. Postrojba je službeno osnovana 12. kolovoza 1993. pod nazivom El Mudžahid premda su prve skupine ove postrojbe stigle već u travnju 1992. na područje središnje Bosne.⁵⁴ Najveće kontroverze izaziva pitanje podčinjenosti ove postrojbe. Iako bila u zoni odgovornosti 3. korpusa, i s predstavnicima korpusa održavala kontakt, u svome djelovanju imala je određenu slobodu. U prvostupanjskoj, a kasnije pravosnažnoj, presudi u predmetu "Delić" na Haaškom tribunalu odnos mudžahedina i vojne strukture ARBiH okarakterizan je kao "saradnja između tih grupa kao zasebnih i samostalnih vojnih entiteta, a ne kao potčinjavanje mudžahedina unutar jedinstvene vojne strukture".⁵⁵ Povjesničar Davor Marijan, u legitimnom propitivanju razloga navedene "suradnje", tvrdi kako je smisao djelovanja mudžahedina u središnjoj Bosni bio "izazivati sukobe za muslimansku stranu i amnestirati 3. korpus od odgovornosti za njih jer mu formalno nisu bili podređeni".⁵⁶

Brojevno stanje TO BiH, odnosno ARBiH iznosilo je potkraj lipnja 1992. 131 528 vojnika, a krajem iste godine 205 097 vojnika. Pri završetku 1994. ARBiH imala je 227 645 pripadnika, a u veljači 1995. taj se broj povećao na 229 823 vojnika.⁵⁷

⁵⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 185.

⁵⁵ MKSJ, *Tužilac protiv Rasima Delića. Presuda* (Haag, 15. 9. 2008.), pristup ostvaren 18. 7. 2019., <http://www.icty.org/x/cases/delic/tjug/bcs/0809-15bcs.pdf>.

⁵⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 185.

⁵⁷ Marijan, *Domovinski rat*, 62.

5. Postrojbe ARBiH u Lašvanskoj dolini

Treći korpus ARBiH ima je u zoni odgovornosti područje Lašvanske doline tijekom čitavog vremena ratnog sukoba između HVO-a i ARBiH. Osnovan u studenom 1992. u Zenici na strukturi Okružnog štaba TO Zenica, 3. korpus je obuhvaćao općinske štabove TO Zenica, Travnik, Novi Travnik, Busovača, Vitez, Bugojno, Donji Vakuf, Gornji Vakuf, Jajce, Kakanj, Zavidovići i Žepče. Komandanti korpusa bili su bivši oficiri JNA Enver Hadžihasanović i Mehmed Alagić.⁵⁸ Do kraja prosinca 1992. formiranost 3. korpusa bila je na 90%, dok je u siječnju 1994. korpus posve ustrojen. Namjeravalo se na području svake općine osnovati brigada te istovremeno ostaviti postojeće općinske štabove obrane organizirane u dva do tri odreda za osiguranje područja.⁵⁹

Od brigada koji su imali najveću ulogu u borbama protiv HVO-a na području Lašvanske doline treba izdvojiti 17. krajišku brigadu (Travnik), 306. brdsku brigadu (Travnik), 312. motoriziranu brigadu (Travnik), 305. brdsku brigadu sastavljenu od prognanika iz Jajca i smještenu u Travniku, 308. brdsku brigadu (Novi Travnik), 325. brdsku brigadu (Vitez), 333. brdsku brigadu (Busovača), 7. muslimansku brdsku brigadu (Zenica) i 303. mehaniziranu brdsku brigadu (Zenica). Cijeli korpus imao je krajem studenoga 1992. oko 40 000 vojnika, a 11. listopada 1993. imao je 51 735 pripadnika.⁶⁰

Od veljače 1993., po naredbi ŠVK-a, počinju se osnivati operativne grupe u zonama odgovornosti 3. i 1. korpusa. Slijedom toga, od strane Komande 3. korpusa u ožujku 1993. započinje osnivanje četiri operativne grupe. OG Lašva, sa sjedištem u Kaknju, obuhvaćala je 309. brdsku brigadu (Kakanj), 325. brdsku brigadu, 333. brdsku brigadu i općinske štabova obrane Kakanj, Vitez i Busovača. OG Zapad, sa sjedištem u Bugojnu, formirana je od 306. brdske brigade i 307. motorizirane brigade iz Bugojna, 308. brdske brigade, 312. motorizirane brigade, 317. brdske brigade, sastavljene od prognanika iz Donjeg Vakufa na području Gornjeg Vakufa, i općinskih štabova obrane Travnik, Novi Travnik, Gornji Vakuf i Donji Vakuf. OG Bosna imala je sjedište u Zavidovićima i sastojala se od 318. brdske brigade (Zavidovići), 319. brdske brigade (Žepče) i općinskih štabova obrane Zavidovići i Žepče. OG Bosanska Krajina imala je sjedište u Travniku, a sastojala se primarno od 7. muslimanske brdske brigade, 17. krajiške brdske brigade, 305. brdske brigade, 27. krajiške motorizirane brigade u nastajanju i

⁵⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 181.

⁵⁹ Enver Hadžihasanović, "Najznačajnija borbena dejstva u zoni odgovornosti 3. korpusa u 1993. godini", u: *1993. – prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine. Zbornik radova sa okruglog stola, održanog pod ovim nazivom 21. septembra 2010. godine u Sarajevu*, ur. Mustafa Polutak (Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 69.

⁶⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 182-183.

općinskog štaba brane Jajce. Općinski štab obrane Zenica činile su, uz prištadne snage, 301. mehanizirana brigada, 303. brdska brigada i 314. motorizirana brigada.⁶¹ OG Bosanska Krajina često su izuzimani i pridodavani dijelovi određenih postrojbi, kao i kompletne brigade. Tako je sredinom srpnja 1993. iz nadležnosti OG Bosanska Krajina izuzeta 7. muslimanska brdska brigada i stavljeni pod izravnu nadležnost Komande 3. korpusa.⁶²

U napadnim djelovanjima tijekom prosinca 1993. i siječnja 1994. unutar OG Bosanska Krajina djelovale su i druge postrojbe 3. korpusa, kao i postrojbe 1. i 2. korpusa. Riječ je o 303. brdskoj brigadi, 305. brdskoj brigadi, 314. motoriziranoj brigadi, diverzantskoj četi 319. brdske brigade, 330. lakoj brigadi, 299. brdskoj brigadi, Gardijskoj brigadi Delta (1. korpus), Samostalnom odredu El Mudžahid, Protudiverzantskom odredu Živiničke ose (2. korpus), policijskom odredu Manevar, odredu zeničkog Centra službe bezbjednosti (dalje: CSB), postrojbama sarajevskog CSB-a, kao i opet pridodanoj 7. muslimanskoj brdskoj brigadi. Sve nabrojane postrojbe trebale su pomoći ostvarivanju primarne zadaće OG Bosanska Krajina, a ona je bila osvajanje cjelokupnog područja Lašvanske doline.⁶³

Prema izvješću Zeničke brigade HVO-a, 7. muslimanska brdska brigada imala je u travnju 1993. oko 1350 vojnika.⁶⁴ ARBiH je krajem svibnja, na području Travnika, imala u 17. krajiškoj brdskoj brigadi, 306. brdskoj brigadi i 312. motoriziranoj brigadi 5260 vojnika, dok je na području Novog Travnika u 308. brdskoj brigadi imala 1920 vojnika. Najznačajnija postrojba bila je 17. krajiška brdska brigada, sastavljena od iskusnih vojnika, organiziranih i opremljenih 1992. u Republici Hrvatskoj.⁶⁵

OG Bosanska Krajina, dana 12. srpnja 1993., sastojala se od 17. krajiške brdske brigade, 306. brdske brigade, 308. brdske brigade, 325. brdske brigade, 27. krajiške motorizirane (kasnije brdske) brigade, 312. motorizirane brigade i snaga općinskih štaba Travnik, Novi Travnik i Vitez. Brojevno stanje 325. brdske brigade 8. kolovoza 1993. iznosilo je sveukupno 2133 vojnika, od kojih samo 1256 naoružana, što signficira probleme s naoružanjem u ARBiH. U rujnu 1993. unutar Starog Viteza, dijela grada Viteza okruženog snagama HVO-a, ARBiH imala je oko 300 pripadnika 325. brdske brigade. Do rasformiranja u studenome 1993. postojala je i OG Lašva s postrojbama 333. brdske brigade i 309. brdske brigade Kakanj.⁶⁶ Njezin napadni pravac bio je usmjeren na područje općine Busovače.

⁶¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 183.

⁶² MKSJ, *Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića i Amira Kubure. Presuda* (Haag, 15. 3. 2006.), pristup ostvaren 19. 7. 2019., http://www.icty.org/x/cases/hadzihasanovic_kubura/tjug/bcs/060315.pdf.

⁶³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 345.

⁶⁴ *Isto*, 319.

⁶⁵ Marijan, *Domovinski rat*, 291.

⁶⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 345.

6. Oružani incidenti u 1992.

Prvi manji incident između ARBiH i HVO-a dogodio se u noći 9./10. svibnja 1992. kada je teško ranjen vojnik HVO-a od strane muslimanskog pripadnika TO BiH. Do incidenta je došlo tijekom pokušaja nasilnog ulaska snaga TO BiH u vojarnu Kaonik kod Busovače, koja je bila pod nadzorom HVO-a nakon odlaska snaga JNA.⁶⁷ Uzrok napada bilo je nezadovoljstvo mjesnog TO-a raspodjelom naoružanja iz vojarne, a razlog želja za "pravednijom" preraspodjelom, odnosno preuzimanje vojarne. Pokušaj ulaska TO BiH u vojarnu Kaonik rezultiralo je 10. svibnja akcijom HVO-a kojom je HVO poništio sporazum o raspodjeli naoružanja s TO-om, zauzeo policijsku postaju, raspustio Općinski krizni štab, uveo blokadu grada i policijski sat.⁶⁸ Ovakvo stanje zadržalo se do 22. svibnja.⁶⁹

Prvi incident koji je završio smrtnim slučajem dogodio je 13. lipnja nakon što je mjesni TO ušao u busovačka etnički srpska sela Katići i Podjele koji su izrazili lojalnost HVO-a i predali mu oružje dobivano od JNA. Prilikom uviđaja Vojne policije HVO-a u selu Grablje došlo je do muslimanskog napada. Od eksplozije bombe poginula je jedna osoba muslimanske narodnosti.⁷⁰

Prvi otvoreni sukob između TO BiH, s jedne strane, i HVO-a i HOS-a, s druge strane, izbio je 19. lipnja 1992. u Novom Travniku. ARBiH je različito tumačila početak sukoba. Prema riječima Hasiba Belegića, jednog od utjecajnih pripadnika TO Novi Travnik, povod sukoba bio je skidanje zastave HVO-a sa zgrade Općinskog štaba TO-a "gdje ona nije trebala ni biti, jer HVO nije boravio u tim prostorima".⁷¹ Prema podacima CSB-a Zenica, u sukobu su poginule tri osobe, ranjeno je 15 osoba, a "pokušaj HVO-a da ovlada svim institucijama i značajnijim objektima u gradu s ciljem realizacije ideje Herceg-Bosne" bio je povod sukobu.⁷²

Radi smirivanja stanja obje strane odlučile su osnovati 23. lipnja 1992. Zajedničku komandu Novog Travnika i zajedničku vojnu policiju. Zajednička komanda naredila je formiranje zajedničkih punktova, uvođenje policijskog sata, zabranu nošenja oružja osobama bez odobrenja zapovjedništva, zabranu točenja alkoholnih pića i ostale postupanja radi uvođenja javnog reda i mira. Prema izvješću HVO Novi Travnik iz studenoga 1992., TO Novi Travnik je

⁶⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 196.

⁶⁸ Općinski stožer Busovača, *Zapovijed* (Busovača, 10. 5. 1992.), pristup ostvaren 24. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljic.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/123.pdf.

⁶⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 237.

⁷⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 196.

⁷¹ Hasib Belegić, "Pripreme za otpor agresiji 1991. godine i odbrana od agresije u 1992. godini na području općine Novi Travnik", u: *Predratna 1991. i ratna 1992. godina – Srednja Bosna prkosna. Zbornik radova sa okruglog stola održanog. 14. aprila 2012. godine u Travniku*, ur. Jasmin Ganić (Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2012), 274.

⁷² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 196.

od lipanjskih sukoba radio "na naoružavanju i opremanju svojih postrojbi okrećući ih protiv Hrvatskog naroda".⁷³

Manji sukob dogodio se u noći 12./13. srpnja 1992. Sukobu je prethodilo postavljanje zastave RBiH u jednom objektu u gradu Novom Travniku tijekom dana. Napetost se prenijela i na noć, kada je izbio okršaj u kojemu je ubijena jedna osoba muslimanske narodnosti od strane osobe iste narodnosti. Potom je došlo do okršaja između vojnika TO-a (ARBiH) i skupine osoba hrvatske narodnosti, koji je rezultirao ranjavanjem dvojice Hrvata.⁷⁴ Sljedeći incident dogodio se u noći 16. srpnja kada su bačene bombe na restoran Andrije Brkana i kafić u vlasništvu Muslimana, člana Predsjedništva HVO-a.⁷⁵

Izvjешće Zapovjedništva srednjobosanskog HVO-a, iz kolovoza 1992., obrazlaže prirodu zategnutih odnosa i izvor nesporazuma između HVO-a i ARBiH u tome da "Muslimani ne prihvaćaju Herceg-Bosnu, niti išta hrvatsko". Isto izvješće dalje donosi kako su odnosi s Muslimana vrlo napeti te da i "u ovim općinama gdje je stanje i odnosi prividno dobri ipak stvarnost je drukčija. Poznati su oružani sukobi u Gornjem Vakufu, N. Travniku, Busovači. U svim općinama se iznose mišljenja da se sukobi mogu očekivati".⁷⁶ Odnosi između HVO-a i ARBiH pogoršali su se krajem rujna kada je HVO u Novom Travniku, prema riječima Hasima Belegića, počeo maltretirati Muslimane, postavljati punktove, tražiti najave dolaska vojnika ARBiH i oduzimati vozila.⁷⁷

Dotadašnji najveći sukob izbio je u listopadu 1992. u Novome Travniku. Prvome višednevnom oružanom sukobu prethodili su dva incidenta na području općine Novi Travnik. U prvome incidentu 11. listopada napadnut je časnik Stožera HVO-a Srednje Bosne Ivica Čobanac i njegovi suputnici u selu Rastovci od strane vojnika ARBiH. Drugi incident zbio se 13. listopada u selu Karaula kada su vojnici ARBiH pucali u vozilo HVO-a u kojemu su se prevozili politički i vojni čelnici HVO-a Jajce. U izvješću HVO-a Novi Travnik navodi se kako je glavni razlog napada ARBiH, koji je je uslijedio nakon incidenata, bilo zauzimanje hotelske kuhinje, koja se nalazila u Stožeru HVO-a, i benzinske crpke pod kontrolom HVO-a. Ponude kompromisnog rješenja ARBiH je odbila, nastupila ultimativno, odnosno prekinula pregovore i 19. listopada pokrenula napad na HVO.⁷⁸ Prema ŠVK ARBiH, HVO je počeo sukob u Novom Travniku jer je

⁷³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 197.

⁷⁴ Stožer HVO Novi Travnik, *Izvjешće* (Novi Travnik, 14. 7. 1992.), pristup ostvaren 25. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20180227155843/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/DOKUMENTI%20HVO%20ABiH%20i%20VRSJNA%20O%20GLAVNIM%20DOGAđAJIMA%201992.-1994/124.pdf>.

⁷⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 198.

⁷⁶ *Isto*, 198.

⁷⁷ Belegić, "Pripreme za otpor agresiji 1991. godine i odbrana od agresije u 1992. godini na području općine Novi Travnik", 276.

⁷⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 201.

nakon uzurpacije jedne benzinske crpke krenuo uzurpirati i drugu benzinsku crpku.⁷⁹ Izvješće HVO-a navodi kako je 18. listopada jedan vojnik ARBiH smrtno stradao, a pripadnik HVO-a ranjen snajperom. Sukob je stavljen pod kontrolu do 20 sati istoga dana, da bi 19. listopada prijepodne došlo do "manjih incidenata sa neprekidnom opasnošću da pređe u širi sukob s nesagledivim posljedicama", u što su se incidenti i pretvorili tijekom dana.⁸⁰ Postrojbe ARBiH su već u noći 18./19. listopada blokirale sve prilaze tvornici Bratstvo, a 19. listopada i prilaze hrvatskim zaselcima u mjestima mješovitog narodnosnog sastava te otpočeli napad na Stožer HVO-a, relej i Strelište u Novom Travniku. HVO je obranio Stožer i Strelište, izgubljeni relej ubrzo vratio te odbacio snage ARBiH iz hrvatskih zaselaka. Hrvatske snage su do večeri 19. listopada imale tri poginula vojnika, te još devet težih ranjenika. Idućeg dana ARBiH je izmjestila svoje zapovjedništvo iz grada te granatirala grad teškim topništvom.⁸¹

U Vitezu je HVO 20. listopada stavio grad po svoju kontrolu. Uhićena su i šestorica članova Komande Armije BiH, čije se oslobođenje uvjetovalo uklanjanjem barikade u Staroj Bili. Uz pomoć snaga busovačkog HVO-a uklonjena je barikada u Ahmićima i deblokiran put Vitez - Busovača. Snage ARBiH odbačene su iz Ahmića, a dio njih predao je svoje oružje.⁸² HVO je u ovoj akciji imao jednog poginulog i tri lakše ranjena pripadnika.⁸³

Na punktu Plava voda na izlazu iz Travnika 20. listopada jedan mudžahedin i jedan pripadnik ARBiH otvorili su vatru na vozilo u kojemu su bili Ivica Stojak, zapovjednik HVO-a Travnika, i Zvonko Gašo, pomoćnik načelnika Stožera za obavještajne poslove. Od ranjenih su preživjeli svi osim Stojaka, koji je podlijegao ranama tijekom dana u bolnici. Ubrzo je pukovnik Blaškić smijenio Stožer HVO-a Travnik zbog njihove slabe reakcije i suradnje s travničkom ARBiH nakon ubojstva Stojaka i odbijanja oružane pomoći novotravničkom HVO-u.⁸⁴ Za vrijeme napada Štab viteškog ARBiH povukao se u Stari Vitez.⁸⁵

HVO Novi Travnik 21. listopada držao je pod kontrolom sve prilaze Novom Travniku, a većinski muslimanska sela Kasapovići, Isakovići i Lazine u potpunoj blokadi. ARBiH imala je

⁷⁹ Štab Vrhovne komande (dalje: ŠVK), *Informacija* (Sarajevo, 20. 10. 1992.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/106.pdf>.

⁸⁰ IZM OZ SB, *Stanje na području općine Novi Travnik – izvješće* (Vitez, 19. 10. 1992.), pristup ostvaren 26. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1250.pdf.

⁸¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 201-202.

⁸² *Isto*, 202.

⁸³ Općinski stožer Vitez, *Situacija u Vitezu* (Vitez, 20. 10. 1992.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1270.pdf.

⁸⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 202.

⁸⁵ Munib Kajmović, "Obrana Patriotske lige, Teritorijalne odbrane i Armije RBiH u Vitezu", *Korak. Časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu* 10 (2012), br. 27: 110.

najutvrđenije položaje u selu Opara, gdje im je bilo zapovjedništvo nakon izmještanja iz grada, kao i trenutačno blokiranim selima Kasapovići i Isakovići, te selima Vejzovići, Sinakos, Šenkovići i Turalići. Postrojbe ARBiH razoružale su snage HVO-a u selima Kopila, Šenkovići, Torine i Bugojčiči. Zaključno s 21. listopada, snage novotravničkog HVO-a imale su gubitke od deset poginulih, 32 ranjena i pet nestalih.⁸⁶

Na pregovorima radi smirivanja novonastale situacije održanim 20./21. listopada obje su se strane zalagale za bezuvjetni prekid vatre i međusobno se optuživale za početak sukoba. Na optužbe od strane ARBiH pukovnik Blaškić, koji se nije nalazio na prostoru srednje Bosne za vrijeme početka sukoba, odgovorio je pitanjem "zar je moguće da naše postrojbe i izvođe organizovan napad kada ja nisam tu prisutan...".⁸⁷ Osim toga, indikativno je da se po naredbi GS HVO-a PPN *Vitezovi*, najveća manevarska postrojba pod Zapovjedništvom OZ SB, tada nalazila u Hercegovini radi potreba u operaciji *Bura*.⁸⁸ Izravnim pregovorima nije došlo do potpisivanja prekida borbenih djelovanja, ponajprije zbog neizručivanja bivšeg majora JNA Refika Lende, zapovjednika novotravničke ARBiH, kojeg je HVO držao krivim za razaranje Novog Travnika. Stoga se traženje rješenja ostavilo dogovoru između načelnika ŠVK OS BiH Halilovića i zapovjednika GS HVO-a brigadira Petkovića. Tijekom dana donesena je Halilovićeva naredba kojom je naložio obustavu svih borbenih djelovanja naglašavajući kako su "postrojbe HVO-a sastavni dio OS RBiH".⁸⁹ Veće borbe prestale su 25. listopada, slijedom naredbe GS HVO-a od 24. listopada kojom je naložen prekid vatre i uspostava suradnje s ARBiH. Ubrzo se pristupilo osnivanju zajedničke komisije pomoću koje se vraćao red u općini (deklokada cesta i konvoja, puštanje na slobodu zarobljenih vojnika i civila te ostalo).⁹⁰

Osnivanje Zajedničkog zapovjedništva ARBiH i HVO-a dogovoreno je na sastanku predsjednika Tuđmana i Izetbegovića 1. studenoga 1992., a za zapovjednike Zapovjedništva postavljeni su pukovnik Jasmin Jaganjac i general HV-a Slobodan Praljak.⁹¹ Njihova prva naredba izdana je 10. studenoga 1992., a odnosila se na zatrpavanje rovova i vraćanje na položaje svih snaga prije sukoba u Novom Travniku. Premda su vojne snage počele surađivati,

⁸⁶ IZM OZ SB, *Obavijest – izvješće o stanju u Novom Travniku i Jajcu* (Vitez, 21. 10. 1992.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1192.pdf.

⁸⁷ IZM OZ SB, *Obavijest o toku pregovora sa ovlaštenim predstavnicima TO pod posredovanjem predstavnika Unprofora* (Vitez, 21. 10. 1992.), pristup ostvaren 26. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1195.pdf.

⁸⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 203.

⁸⁹ Štab ŠVK, *Naređenje* (Sarajevo, 21. 10. 1992.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1193.pdf.

⁹⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 202-203.

⁹¹ Marijan, *Domovinski rat*, 273.

nacionalne podjele stanovništva došle su do izražaja pa se stanovništvo opredjeljivalo živjeti u dijelovim grada pod nadzorom HVO-a ili ARBiH. Koliko je vojna suradnja trajala i kako je izgledala govori podatak o šestorici uhićenih vojnih policija HVO-a, kuhara i civila u viteškom selu Kruščica 20. studenoga od strane vojnika ARBiH. Navedeni uhićenici pušteni su na intervenciju HVO-a s nanesenim po život opasnim ozljedama. Ubojstvo dvojice pripadnika muslimanske narodnosti u Vitezu, od nepoznatog počinitelja, nije nimalo smanjilo postojeće tenzije.⁹²

Nakon listopadskih sukoba u Novom Travniku u dolini Lašve nije bilo otvorenog oružanog sukoba do kraja godine, premda su se razni incidenti i dalje događali. Odnos HVO-a prema ARBiH najbolje ilustrira izvješće pukovnika Blaškića, od 16. studenoga, u kojemu navodi da je "i dalje prisutno veliko nepovjerenje i nezainteresiranost za suradnju kod pripadnika postrojbi HVO. Ovakvo nepovjerenje proizlazi iz naglih promjena u ponašanju kod Muslimana u odnosu na vrijeme otvorenih sukoba".⁹³

⁹² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 204.

⁹³ IZM OZ SB, *Izvješće o stanju na bojištu u zoni odgovornosti zapovjedništva OZ Srednja Bosna* (Vitez, 16. 11. 1992.), pristup ostvaren 26. 7. 2019., [https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija do 1992/1734.pdf](https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija%20do%201992/1734.pdf).

7. Siječanj 1993.– formalni početak rata

Transformacija odnosa između HVO-a i ARBiH iz oružanih sukoba u otvoreni rat prethodilo je nekoliko vojnih i političkih događaja krajem 1992. i u siječnju 1993.

Sukob između ARBiH i HVO-a u Prozoru od 23. do 25. listopada 1992., kojim je HVO stavio grad pod svoj nadzor, dodatno je pogoršao odnos između navedenih vojski.⁹⁴ U analizi jednogodišnjeg rada ARBiH ogleđa se viđenje početka rata iz perspektive ŠVK OS RBiH. Dotična analiza iznosi gledište ŠVK OS RBiH kako je "poslije napada na Prozor bilo jasno da počinje rat s dva agresora".⁹⁵ David Owen ističe kako je od kraja listopada 1992. došlo do promjene u muslimansko-hrvatskim odnosima jer "dok je prije postojala sumnja i napetost, sada se radilo o otvorenom neprijateljstvu".⁹⁶ Od vojnih čimbenika kao pokretača rata između HVO-a i ARBiH treba posebno izdvojiti naredbu Komande 3. korpusa kojom je 305. brdska brigada, sastavljena od prognanika iz Jajca, prebačena u prosincu na područje Gornjeg Vakufa. Njezinim prebacivanjem dodatno su se podigle tenzije između ARBiH i HVO-a koje će rezultirati oružanim sukobom u siječnju 1993. Marijan upravo ovu naredbu smatra aktom "kojim je počeo ratom između Muslimana i Hrvata".⁹⁷

Vance-Owenovim mirovnim planom, predloženim 2. siječnja 1993., hrvatskoj strani trebale su pripasti tri provincije, od kojih bi provincija broj 10 imala središte u Travniku te uključivala sve općine Lašvanske doline. Problem s provincijom sa središtem u Travniku bio je omjer stanovništva u kojemu Hrvati nisu bili apsolutna većina, iako je politički i vojno trebao pripasti njima. Prema popisu stanovništva iz 1991., stanovništvo provincije 10 činili su Hrvati sa 44%, Muslimani s 38%, i ostali narodi s manjim postotkom udjela. Međutim, prema podacima Saše Mrduljaša, većinu stanovništva ove provincije u siječnju 1993. činili su Muslimani, što se može jednostavno potkrijepiti brojkama, napose uzimajući u obzir priljev velikog broja muslimanskih izbjeglica na prostor provincije.⁹⁸ I voditelji konferencije, na kojoj se usuglašavao mirovni plan, Cyrus Vance i lord David Owen vjerovali su "da na bilo kojim budućim izborima Hrvati neće imati zajamčenu većinu u travničkoj pokrajini", no kako im nije "bilo u interesu previše na to upozoravati".⁹⁹

⁹⁴ Davor Marijan, "Sukob HVO-a i ABiH u Prozoru, u listopadu 1992.", *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 2: 391-392.

⁹⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 208.

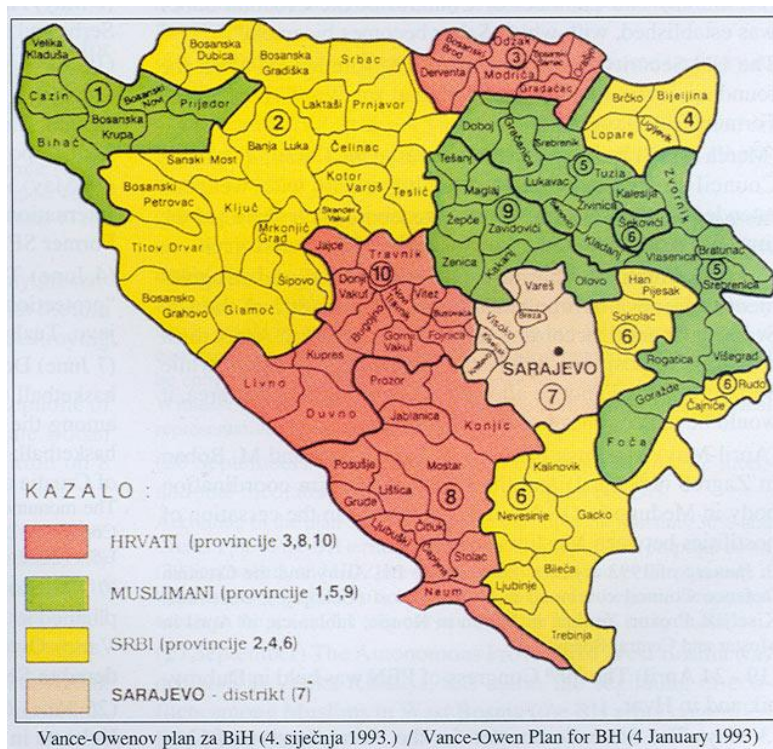
⁹⁶ David Owen, *Balkanska odiseja*, prev. Kolinda Grabar i Miroslav Kovačić (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatski institut za povijest, 1998), 95.

⁹⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 209.

⁹⁸ Saša Mrduljaš, "Prvi međunarodni pokušaj unitarizacije Bosne i Hercegovine: Vance-Owenov plan (2. siječnja 1993.). *National security and the future* 10 (2009), br. 2: 135.

⁹⁹ Owen, *Balkanska odiseja*, 120.

Slijedom Vance-Owenog plana, 15. siječnja 1993. donesena je odluka HVO-a HZHB po kojoj se sve snage ARBiH podređuju GS HVO-a u provincijama 3, 8 i 10, koje su "Ženevskim dogovorima proglašene hrvatskim", dok se snage HVO-a u provincijama 1, 5 i 9 podčinjavaju GŠ ARBiH.¹⁰⁰ Naredbom Odjela obrane HZ HB, sve snage u provincijama 3, 8 i 10 (i općinama Kreševo i Kiseljak) koje se ne podčine "nadležnome zapovjedništvu, tretirat će se kao pripadnici paravojnih postrojbi".¹⁰¹ Sljedećeg dana donesena je zapovijed ministra obrane R BiH Bože Rajića kojom se naredilo podčinjavanje vojnih snaga onim vojnim stožerima pod čiju nadležnost pripadaju u dogovorenim provincijama.¹⁰² Navedena zapovijed poništena je 19. siječnja 1993. od strane predsjednika Izetbegovića uz obrazloženje kako ministar Rajić nije pravno ovlašten zbog toga što "nije potpisao svečanu izjavu – zakletvu... a i da je potpisao... to ovlaštenje je u izričitoj nadležnosti Predsjedništva R BiH kao vrhovne komande Oružanih snaga R BiH".¹⁰³

Prilog 1. Vance-Owenov plan¹⁰⁴

¹⁰⁰ Hrvatsko vijeće obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, *Odluka* (Mostar, 15. 1. 1993.), pristup ostvaren 26. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213214638/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/2664.pdf.

¹⁰¹ Odjel obrane HZ H-B, *Zapovijed* (Mostar, 15. 1. 1993.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213214638/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/2626.pdf.

¹⁰² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 211.

¹⁰³ Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine, *Odluka o proglašenju nevažećom zapovijedi ministra obrane Republike Bosne i Hercegovine* (Sarajevo, 19. 1. 1993.), pristup ostvaren 22. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/256.pdf>.

¹⁰⁴ Pristup ostvaren 6. 8. 2019., https://upload.wikimedia.org/wikipedia/hr/8/81/Vance-Owenov_plan.jpg.

Istoga dana kada je poništena zapovijed o podčinjavaju ARBiH u provincijama 3, 8 i 10, počeo je oružani sukob na području općine Busovače koji će se uzimati kao početak rata između Hrvata i Muslimana. Ovaj oružani sukob okarakterizirao je američki časnik i povjesničar Charles Shrader kao "probnim napadom Armije BiH", koji je započeo postavljanjem nadzorne točke od strane ARBiH kod Kućana i blokadom ceste Busovača – Kiseljak, a time i razdvajanjem HVO snaga Lašvanske i Lepeničke doline.¹⁰⁵ Ignac Koštroman, glavni tajnik HZHB-a, i njegova pratnja razoružani su 20. siječnja na punktu u Kaćunima. Oružje je poslije vraćeno, a punkt je na intervenciju HVO-a uklonjen. Nakon uklanjanja punkta došlo je do oružanog okršaja u kojemu su lakše ranjena dvojica pripadnika HVO-a od eksplozije bombe.¹⁰⁶

Od uklanjanja punkta u Kaćunima 20. siječnja do večernjih sati 24. siječnja vladao je relativni mir na području Busovače. Od 20. siječnja datira, za razvoj muslimansko-hrvatskog rata, vrlo simptomatičan odgovor komandanta 3. korpusa Hadžihasanovića Komandi štaba obrane Bugojno i 307. brdskoj brigadi iz Bugojna u kojemu iznosi kako "za sukobe u svim gradovima HZ Herceg-Bosna je preuranjeno, mada je i ta opcija predviđena".¹⁰⁷ Za vrijeme primirja pripremale su se određene postrojbe ARBiH za borbena djelovanja, o čemu svjedoči zapovijed Komande 333. brdske brigade od 21. siječnja po kojoj bi se trebao napasti HVO i iskoristiti "moment iznenađenja".¹⁰⁸

U poslijepodnevnim satima 24. siječnja ARBiH je postavila barikadu u Kaćunima te tako opet blokirala prometnicu Busovača – Kiseljak. Na barikadi vojnici ARBiH zaustavili su vozilo HVO-a na koje su otvorili vatru. Kako je ARBiH zabranila pomoći ranjenom Ivi Petroviću, dozapovjedniku Vojne policije iz Busovače, isti je iskrvario na mjestu. Na barikadi je ubijen jedan civil koji je pokušao pomoći ranjenom Petroviću. Navečer istoga dana pukovnik Blaškić naredio je HVO-u u Busovači i Kiseljaku uklanjanje punkta u Kaćunima i deblokiranje prometnice. HVO je pokušao deblokirati prometnicu prodorom kod sela Klokoti. Borbe slabijeg intenziteta vođene su u selima Merdani i Putiš.¹⁰⁹ Prema viđenju ARBiH, punkt u Kaćunima postavljen je "radi kontrole prolaza pripadnika UNPROFOR-a", a sukob su izazvali pripadnici HVO-a koji su iz transportera bacili ručne bombe na punkt s vojnicima ARBiH. Uslijedio je međusobni okršaj iz vatrenog oružja u kojemu su poginula dvojica vojnika HVO-a.¹¹⁰

¹⁰⁵ Charles R. Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni. Vojna povijest 1992.-1994.*, prev. Zoran Bošnjak (Zagreb: Golden marketing; Tehnička knjiga, 2004), 122-123.

¹⁰⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 249.

¹⁰⁷ Komanda 3. korpusa, *Angažovanje snaga prema G. Vakufu – odgovor* (Zenica, 20. 1. 1993.), pristup ostvaren 18. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpraljok.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/271.pdf>.

¹⁰⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 250.

¹⁰⁹ *Isto*, 250.

¹¹⁰ Nijaz Begović, Hrutan Mekić, Senad Buljina, "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini",

Sljedećeg dana ARBiH je iz smjera Kaćuna napala sela Kulu, Polje i Prosje, a zatim sela Neziroviće, Bešiće, Gusti Grab i Oselište. Protudiverzantski odred i jedna četa vojnika ARBiH Zenica napale su Kaonik i Busovaču, a četa 17. krajiške brdske brigade napala je HVO na položajima Tisovac i Kupres. U pomoć busovačkom HVO-u stigla je iz Viteza bojna Ludvig Pavlović, dok je u Busovači i Kiseljaku pokrenuta dodatna mobilizacija i razoružanje vojnika ARBiH u gradu i okolnim selima. HVO je 26. siječnja odbio napad iz smjera Merdana i razoružao naoružane muslimanske mještane u selima Skradno i Strane.¹¹¹

ARBiH je istoga dana osvojila Gusti Grab, razbila veći dio snaga HVO-a u selima Gornja Višnica, Brdo i Dusina, te odbila proboj HVO-a iz smjera Kiseljaka prema Kaćunima.¹¹² ARBiH je 26. siječnja počinila i prvi masovni ratni zločin nad civilima i zarobljenim vojnicima u oružanim sukobima između HVO-a i ARBiH u selu Dusina. Zločin u Dusini možemo promatrati kao točku završetka razdoblja privremenih oružanih sukoba između ARBiH i HVO-a i točku početka otvorenog rata između Hrvata i Muslimana.¹¹³ Prema Shraderu, dijelovi 2. bojne 7. muslimanske brigade "pobili su veći broj hrvatskih vojnika i civila u selu. Ubili su i lokalnoga hrvatskog zapovjednika Zvonka Rajića probivši mu srce".¹¹⁴ U presudi Vehidu Subotiću izrijekom se navode imena ubijenih osmorice Hrvata i jednog Srbina.¹¹⁵ Na žalost, ratni zločini postat će svojevrsna konstanta koja će pratiti sukobe između HVO-a i ARBiH.

Izetbegović i Boban su 27. siječnja u Ženevi potpisali izjavu o prekidu borbe između ARBiH i HVO-a, "jer sukobi koriste samo agresoru", te naredili zapovjednicima GS HVO-a i GŠ ARBiH osnivanje zajedničkog zapovjedništva.¹¹⁶ Međutim, upravo od 27. do 31. siječnja dogodili su se najžešći napadi ARBiH na području općine Busovača. Nasuprot snaga ARBiH (333. brdska brigada, pripadnici općinskih štabova Busovača i Zenica, bataljun 17. krajiške brdske brigade) od oko 8500 vojnika stajale su snage HVO-a (dvije bojne brigade Nikola Šubić Zrinski i satnija Vojne policije) jačine 700 vojnika. Borbe su završile u jutarnjim satima 31. siječnja. ARBiH u sukobima nije uspjela zauzeti grad Busovaču, ali je vojno osvojila većinski

u: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, ur. Senid Gerin (Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 102-103.

¹¹¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 250-251.

¹¹² Komanda 3. korpusa, *Odnosi sa HVO-om – kronologija događaja* (Zenica, 26. 1. 1993.), pristup ostvaren 20. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpraljak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI-T-I/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/380.pdf>.

¹¹³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 210.

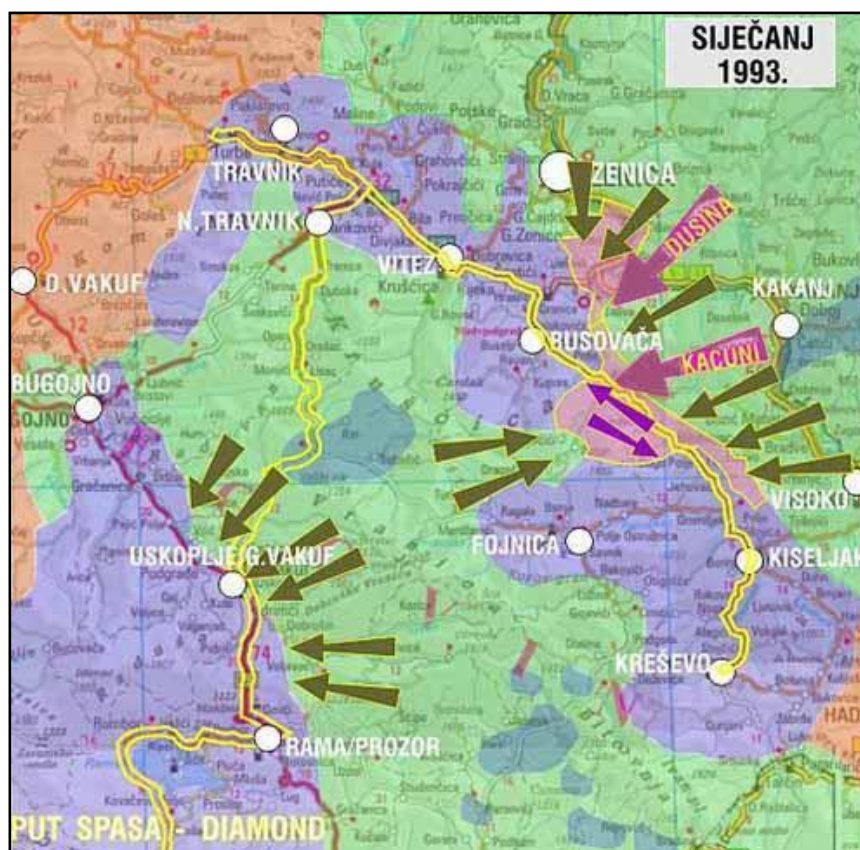
¹¹⁴ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 122-123.

¹¹⁵ *Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Subotić Vehida. Presuda* (Sarajevo, 7. 11. 2014.), pristup ostvaren 22. 7. 2019. http://www.sudbih.gov.ba/bundles/websitenews/gallery/predmet/3118/13146_1K_SV_prvostepena_7_11_20-14.pdf.

¹¹⁶ *Zajednička izjava* (Ženeva, 27. 1. 1993.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/2017121321-4638/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/337_6.pdf.

hrvatska sela Neziroviće, Oselište i Gusti Grab te zauzeti dio prometnice Busovača – Kiseljak. S druge strane, HVO je obranio grad Busovaču te zauzeo Skradno, Strane, Kovačevac, Jelinak i Lončare, sela s muslimanskom većinom u stanovništvu.¹¹⁷ Sela Nezirovići, Gusti Grab, Oselište i Donje Polje postala su sela koja su snage ARBiH etnički "očistila" od Hrvata.¹¹⁸

Borbe u Busovači odrazile su se na vojno-političko stanje u drugim općinama Lašvanske doline, ponajviše u postavljanju punktova kako bi se spriječila eventualna pomoć snagama ARBiH na području općine Busovača. Postrojbe brigade Stjepan Tomašević i brigade viteškog HVO-a spriječila su navedenu pomoć ARBiH iz pravca travničkog mjesta Han Bile te pravca viteških sela Šantića i Nadioka, a prilaz Busovači na Kuberu blokirao je zenički HVO. Na postavljanje punkta u Starom Vitezu od strane ARBiH, HVO je odgovorio tako što je blokirao prilaze Vitezu te selima Kruščica i Vraniska.¹¹⁹

Prilog 2. Siječanjski napad ARBiH i presijecanje prometnice Busovača – Kiseljak¹²⁰

Potpisanim primirjem 30. siječnja dogovoreno je da se do 1. veljače s prostora općina Busovača i Kiseljak povuku sve nedomicilne postrojbe, razmijene zarobljenici, otvore

¹¹⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 251.

¹¹⁸ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 122-123.

¹¹⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 251.

¹²⁰ Pristup ostvaren 7. 8. 2019., <http://i.solidfiles.net/cce959b732.jpg>

prometnice za nesmetan promet i učini sve ostalo bitno za normalizaciju života. Zajedničkom naredbom pukovnika Blaškića i Hadžihasanovića od 13. veljače krenulo se sa povlačenjem svih nematičnih postrojbi s područja općina Busovača i Kiseljak. Sporazumom je ipak održan mir u općini Busovača do sredine travnja 1993., iako većina dogovorenog nije ispunjeno. HVO je u Busovači tijekom siječanjskog sukoba imao 28 poginulih i 55 ranjenih vojnika, dok je 12 civila na području općine smrtno stradalo.¹²¹

Premda incidenti i oružani okršaji manjeg intenziteta nisu bili strani na području općine Busovača, napad ARBiH u siječnju 1993. uvelike je iznenadio vojno i političko vodstvo Hrvata središnje Bosne. Koliko je iznenađenje uspjele govori da je za vrijeme napada ARBiH pukovnik Blaškić bio u posjeti roditeljima u Kiseljaku te, uslijed blokiranja prometnice Busovača – Kiseljak, ostao odsječen od svojega zapovjednog mjesta u Vitezu.¹²² Postrojbe ARBiH izvele su 3. veljače uspješan napad na busovačko selo Katići, naseljeno isključivo srpskim stanovništvom, koje je branilo 17 pripadnika HVO-a. Zauzimanje mjesta, u kojem je sudjelovalo oko sto pripadnika 1. brdskog bataljona (333. brdska brigada) te jedna četa 3. brdskog bataljona (303. brdska brigada), završilo je zarobljavanjem vojnika HVO-a.¹²³

Uskoro je uslijedilo razdoblje smirivanja sukoba i potpisivanje sporazuma na razini Petković – Halilović 11. veljače 1993., kojim se odredilo da se vojnici "povuku na položaju prema agresoru", zatrpaju rovovi i bunker, omogući povratak stanovništva i nesmetana komunikacija putevima te ostalo.¹²⁴ Od otvaranja prometnice Busovača – Kiseljak nije bilo ništa, jer je 14. veljače njezino deblokiranje Halilović uvjetovao povratkom Muslimana u općinske organe vlasti i milicijski sastav u općini Busovača.¹²⁵ Iz tog razloga su snage HVO-a ostale i dalje prometno nepovezane između općina Busovača i Kiseljak te razdvojene na one u Lašvanskoj i Lepeničkoj dolini do kraja muslimansko-hrvatskog rata.

¹²¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 252.

¹²² Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 123.

¹²³ Begović, Mekić, Buljina, "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini", 105.

¹²⁴ GS HVO, *Naređenje – Zapovijed* (11. 2. 1993.), pristup ostvaren 20. 7. 2019., https://web.archive.org/web/2017-12/01041556/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-VELJACA_1993.g/213.pdf.

¹²⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 214.

8. Travanjski sukob 1993. – "maske su pale"

Travanjskim ratnim sukobima u Lašvanskoj dolini prethodilo je nekoliko incidenata i manjih oružanih okršaja između pojedinaca ili skupina vojnika HVO-a i ARBiH, odnosno mudžahedina. Također, oružanom sukobu u travnju prethodile su promjene u strukturi 3. korpusa te otmice časnika i zapovjednika brigade HVO-a. Zajednička komisija Busovača je 26. ožujka 1993., na sastanku Koordinacionog komiteta u Zenici, donijela sporazum prema kojem bi se trebalo ispitati sigurnosno stanje u Bilalovcu (općina Kiseljak) i status Muslimana u Busovači, ukloniti svi punktovi u zoni odgovornosti 3. korpusa i OZ Središnja Bosna te ostvariti suradnja ravnatelja civilne policije.¹²⁶

Usprkos smirivanju napetosti učestalim sastancima i pregovorima, incidenti i oružani okršaji sa smrtnim ishodom nisu se smanjivali, dapače bili su u porastu. Na punktu HVO-a u Docu na Lašvi u večernjima satima 16. ožujka u okršaju sa skupinom mudžahedina ubijena su dvojica vojna policajca, Ivo Jurić i Zoran Matošević. Između 20 i 21 sati 28. ožujka, na punktu u selu Čajdraš, ponovio se sličan slučaj. Dvojicu vojnika zeničke brigade HVO-a Jure Francetić, Ivana Lauša i Bernarda Kovačevića, ubili su pripadnici 7. muslimanske brigade.¹²⁷ U Travniku je 8. travnja nekoliko pripadnika ARBiH skinulo i zapalilo hrvatske zastave s većeg broja objekata u gradu. Dvojica pripadnika ARBiH smrtno su stradali pri uklanjanju hrvatske zastave s hotela Orijent u sukobu s Vojnom policijom HVO-a. Jedna pripadnik Vitezova ubijen je 9. travnja, a dvojica pripadnika kakanjskog HVO-a ubijena su 10. travnja na Ravnom Rostovu¹²⁸

Čimbenici razvoja travanjskog ratnog sukoba bili su, uz navedene incidente, i organizacijske promjene unutar 3. korpusa ARBiH. ŠVK pristupio je formiranju OG Bosanska Krajina 17. veljače 1993., koja je imala sjedište u Travniku i bila u sastavu 3. korpusa. Ova operativna grupa bila je primarno manevarske strukture, po čemu se razlikovala od ostalih grupa ARBiH u središnjoj Bosni. Prvi komandant Mehmed Alagić OG *Bosanska Krajina* smatrao je njezino osnivanje "embrionom uvojničavanja naše Armije" te posebno isticao kako je ona spriječila "namjeru neprijatelja [HVO-a, *op. a.*] da ovlada dolinom Lašve".¹²⁹ Od 8. ožujka 1993. Komanda 3. korpusa krenulo je sa stvaranjem ostalih operativnih grupa, od kojih treba izdvojiti OG *Lašva* (za općine Busovača, Visoko i Kakanj) i OG *Zapad* (za općine Travnik, Novi Travnik,

¹²⁶ Zajednička komisija Busovača, *Sporazum* (Zenica, 26. 3. 1993.), pristup ostvaren 17. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180108061047/http://www.slobodanpraljic.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_gen_ezi_sukoba_hvo_i_abih4/5421.pdf.

¹²⁷ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 131.

¹²⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 307-308.

¹²⁹ Nedžad Latić, Zehrudin Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića* (Zenica: Bemust, 1997.), 18.

Gornji Vakuf i Bugojno). Povjesničar Marijan ne slaže se sa Shraderovim tvrdnjama kako ove operativne grupe većinom nisu bilo namijenjene ratu s HVO-om argumentirajući kako se u naredbi 3. korpusa za osnivanjem operativnih grupa nigdje ne navodi njihov zadatak.¹³⁰ Halilovićevom naredbom od 17. ožujka OG Visoko prešla je iz nadležnosti Komande 1. korpusa pod nadležnost Komande 3. korpusa obrazlagajući samo kako njezin "opšti zadatak, zona odgovornosti, cilj dejstva... ostaju kako je to do sada bilo regulisano".¹³¹ Ovime je završena organizacijska promjena u ARBiH prije ratnih sukoba sredinom travnja 1993. Zapovijed Komande 3. korpusa od 11. travnja operativnim grupama i ostalim snagama o logorovanju, odnosno izmještanju postrojbi iz gradova i naseljenih područja, može se tumačiti kao priprema za sukobe s HVO-om. Kao dokaz tome, Marijan je u smještaju zapovjedništva OG Zapad na Ravno Rostovo, daleko od linija s VRS-om, pretpostavio njezinu osnovnu zadaću, koja bi bila prekid veze između HVO-a u Lašvanskoj i Skopaljskoj dolini. Kasniji tijek događaja pokazao je pretpostavke točnima jer je djelovanje ove operativne grupe bilo usmjereno presijecanju navedene kopnene veze te osiguravanju nesmetanih napada ARBiH na HVO u Lašvanskoj dolini.¹³²

Napetost između ARBiH i HVO-a kulminirala je, nakon učestalih incidenata, ubojstava i oružanih okršaja, pojavom otmica. Prva otmica dogodila se 13. travnja u poslijepodnevnim satima na prilazu Novom Travniku kada su oteta trojica časnika i jedan vojnik brigade Stjepan Tomašević od strane mudžahedina i pripadnika 7. muslimanske brigade. Tako su zamjenik zapovjednika novotravničke brigade Vlado Slišković, časnik Sigurnosno-informativne službe Ivica Kambić, obavještajni časnik Zdravko Kovač i vozač Miro Jurčević, odveženi u hotel na Ravno Rostovo gdje su držani u zarobljeništvu. Zapovjednik brigade Stjepan Tomašević prihvatio je pomoć novotravničke ARBiH u traženju otmičara, što je ARBiH iskoristila kako bi blokirala prometnicu Novi Travnik – Gornji Vakuf čime je presjekla komunikaciju između HVO-a u Lašvanskoj dolini i dolini Vrbasa.¹³³ Na dan otmice, u večernjim satima, kod Kruščice je napadnut i ranjen Darko Kraljević, zapovjednik Vitezova. Sutradan su u mjestu Podbrežje kod Zenice napadnuti zapovjednik brigade Jure Francetić Živko Totić i njegova četveročlana pratnja. Svi iz pratnje, kao i jedan slučajni civil, ubijeni su na mjestu napada, dok je Živko Totić otet.¹³⁴ Djelovanje ARBiH Shrader je usporedio s metodama "Specznaz" operacija, navodeći kako su otmice podsjećale na "klasičnu operaciju obezglavlivanja neprijateljskog zapovjednog i

¹³⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 215.

¹³¹ ŠVK, *Naređenje* (Sarajevo, 17. 3. 1993.), pristup ostvaren 21. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/201712132-11121/http://slobodanpraljakk.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/517.pdf>.

¹³² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 218-219.

¹³³ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 139-141.

¹³⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 309.

nadzornog sustava".¹³⁵ Živko Totić, trojica časnika brigade Stjepan Tomašević i njihov vozač pušteni su 17. svibnja na slobodu u razmjeni za jedanaestoricu mudžahedina i muslimanskih vozača, uhićenih od HVO-a između sredine veljače i početka travnja 1993.¹³⁶

Sigurnosna situacija pogoršala se 15. travnja kada su izbili sukobi u travničkom selu Radojčići i na brdu Kuberu (dominantnoj uzvisini iznad prometnice Vitez – Busovača). ARBiH pokušala je razoružati pripadnike brigade Frankopan na punktu u Radojčićima, zbog čega je uslijedio višesatni sukob i blokada područja. Na Kuberu su u borbama ranjena dvojica pripadnika brigade Nikola Šubić Zrinski, a ARBiH optužila je HVO za napad na selo Putiš, pri kojemu je poginuo jedan vojnik ARBiH.¹³⁷ Sve je vodilo općem sukobu koji je nastupio sljedeći dan.

Situacija u Zenici dosegla je krajnju napetost kada je 14. travnja ARBiH izvela otmicu Živka Totića i ubojstvo njegove pratnje, a zenički HVO 15. travnja blokirao određene cestovne prilaze Zenici. Komanda 3. korpusa naredila je 16. travnja napad na zenički HVO, a napadom ARBiH u jutarnjim satima 17. travnja snage HVO-a bile su prisiljene povući se prema selu Čajdraš, odnosno koti Zmajevac. Sljedećeg dana nastupio je zbjeg oko 1500 zeničkih Hrvata prema travničkim selima Brajkovići i Grahovčići, dok su se pripadnici zeničkog HVO-a predali, bili razoružani ili otišli na područje pod nadzorom HVO-a. Ishod napada ARBiH bio je posve uništena Zenička brigada HVO-a te razbijena brigada Jure Francetić, koja je formalno nastavila djelovati na prostoru Lašvanske doline.¹³⁸

8.1. Travanjski sukob na području općine Vitez

Za razliku od siječnja, HVO je bio spreman za širi oružani sukob u travnju. Prema riječima Ivica Zeke, obavještajnog časnika OZ SB, motrenje ARBiH započelo je nakon sukoba u siječnju 1993. U skladu s time, 25. ožujka donesena su konkretne procjene potencijalnih aktivnosti, prirode i cilja ofenzive ARBiH, odnosno razrađenog plana "uništenja HVO-a i preuzimanja kontrole nad cijelim prostorom srednje Bosne".¹³⁹ Nakon političkog i vojnog obezglavlivanja zeničke brigade Jure Francetić, viteški HVO pokrenuo je 16. travnja nekoliko akcija taktičke razine kojima je htio popraviti svoj vojnosigurnosni i operativni položaj. Stoga je pukovnik Blaškić u ranim noćnim satima (1.30) izdao nekoliko zapovijedi u svrhu sprječavanja zauzimanja tvornice eksploziva SPS od strane ARBiH, uklanjanja snaga ARBiH iz mjesta u pozadini

¹³⁵ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 139.

¹³⁶ *Isto*, 141-142.

¹³⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 309.

¹³⁸ *Isto*, 319-320.

¹³⁹ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 139.

tvornice i neposrednoj okolini zapovjednog mjesta OZ SB te popravljajući linija u svoju korist. PPN Vitezovima naređena je obrana Zapovjedništva OZ od mogućeg napada iz Starog Viteza pod kontrolom ARBiH, točnije pravca Vatrogasni dom – Autobusna stanica, a Policijskoj stanici Vitez osiguranje vlastitog objekta. Viteška brigada HVO-a, pojačana satnijom Tvrtko II, imala je zadatak blokirati sela Vranisku i Kruščicu.¹⁴⁰ Zapovjedniku 4. bojne Vojne policije Pašku Ljubičiću naređeno je blokirati cestu, kao i sve prilaze cesti, Ahmići – Nadioci, a "u slučaju napada neprijatelja... razbiti njegov napad". Napad je trebao početi u 5.30 sati.¹⁴¹

Pukovnik Blaškić nije imao na raspolaganju dostatan broj vojnika za ispunjavanje potreba djelatne obrane i izvršavanje većih manevarskih pokreta. Viteška brigada mogla je izdvojiti samo 80 vojnika, a 4. bojna Vojne policije imala je oko 100 pripadnika. Bojna Vitezovi imala je 120 vojnika, a satnija Tvrtko II do 30 vojnika. Pripadnici navedenih postrojbi činili su "najorganiziraniji, najbolje opremljeni i najiskusniji borci".¹⁴² Nasuprot snagama HVO-a stajalo je oko 2000 vojnika 325. brdske brigade ARBiH raspoređenih u četiri bataljuna, no slabije i oskudnije opremljenih u pješачkom naoružanju.¹⁴³

Kako OZ Srednja Bosna nije imala dovoljno vojne snage, tj. ljudstva za šire napadačke operacije, pukovnik Blaškić odlučio se se primjenu vojnog koncepta naziva "aktivna obrana". Učestalim preventivnim akcijama i ograničenim protunapadima želio je učvrstiti vlastiti obrambeni položaj slabeći ofenzivni potencijal i djelovanje ARBiH.¹⁴⁴

U jutarnjim satima 16. travnja počele su višednevne borbe na području općine Vitez, od kojih su najvećeg intenziteta bile one u Starom Vitezu, selima Ahmići, Gaćice, Donja Večeriska, Kruščica, Vraniska te na prilazima Vitezu iz pravca Zenice. Primarna zadaća napadnih djelovanja HVO-a bila je eliminirati "džepove" pod kontrolom ARBiH u neposrednoj blizini Zapovjedništva OZ SB, ojačati liniju obranu u sjeveroistočnom dijelu općine Vitez te osigurati komunikaciju prometnicom Travnik – Vitez – Busovača.¹⁴⁵

Napad HVO-a na Ahmiće 16. travnja izvršile su snage 4. bojne Vojne Policije s postrojbom Jokeri. Ne zna se točan broj vojnika ARBiH koji je sudjelovao u obrani Ahmića, no za pretpostaviti je da četa zadužena za obranu Ahmića nije mogla imati više od 85 vojnika.¹⁴⁶ Ishod napada bilo je osvojeno i većinom uništeno selo te, prema izvoru Marijana, 88 poginulih i

¹⁴⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 310.

¹⁴¹ IZM OZ SB, *Borbena zapovijed-naredba za osiguranje dijela ceste Kaonik – Dubrave i odbijanje napada neprijatelja* (Vitez, 16. 4. 1993.), pristup ostvaren 18. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180108083324/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih5/6185.pdf.

¹⁴² Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 142-144.

¹⁴³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 310.

¹⁴⁴ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 117-118.

¹⁴⁵ Marijan, *Domovinski rat*, 288.

¹⁴⁶ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 148.

ubijenih osoba.¹⁴⁷ Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije iznosi različite brojeve žrtava, od 77 do 104 ubijene osobe. Enes Šurković, član Komisije za izbjeglice, dokumentirao je u svibnju 1993. ubojstva 95 Muslimana.¹⁴⁸ Shrader donosi izvor, odnosno izvješće koji govori o 109 ubijenih muslimanskih civila.¹⁴⁹ Neovisno o točnom broju ubijenih muslimanskih civila i vojnika, zločin u Ahmićima je najveći zločin počinjen u muslimansko-hrvatskom ratu.

Osvajanjem Ahmića HVO je osigurao nesmetan prolaz cestom Vitez – Busovača i spriječio teritorijalno presijecanje navedenih mjesta. Napad postrojbi HVO-a (dio pripadnika Vojne policije, Protudiverzantski odred, Općinski štab obrane Vitez, Vitezovi) 16. travnja na 350 vojnika ARBiH utvrđenih u Starom Vitezu nije postigao uspjeh, kao ni napad 18. travnja autocisternom punom eksploziva. Područje Starog Viteza ostat će pod kontrolom ARBiH do kraja muslimansko-hrvatskog rata.¹⁵⁰

HVO je 16. travnja pokrenuo napad na selo Donju Večerisku zbog njezinog strateškog položaja iznad tvornice eksploziva SPS. Borbe, u kojima je sudjelovala desetina iz Viteške brigade HVO-a i desetina iz satnije Tvrtko II nasuprot jačeg voda ARBiH od 40-50 vojnika, završile su 18. travnja osvajanjem sela od strane HVO-a. Nakon borbi HVO je imao jednog preminulog vojnika, a muslimanske snage šest od sedam mrtvih pripadnika te devet zarobljenih vojnika.¹⁵¹ Osvajanjem Donje Večeriske postrojbe HVO-a su otklonile opasnost od zauzimanja tvornice SPS te osigurali prostor od nepotrebnog uvođenja pojačanja iz Viteza.¹⁵²

HVO je 16. travnja pokrenuo i napad na selo Gaćice, koje je bilo velike strateške važnosti kao i Donja Večeriska. Kako pregovori, koji su trajali danima, nisu uspjeli, odlučeno je da se selo 19. travnja napadne. U sastavu od 10 do 15 pripadnika Vitezova, 20 naoružanih mještana hrvatske narodnosti i nekoliko policajaca, hrvatske snage su 20. travnja uspješno zauzele Gaćice. HVO je imao jednog poginulog vojnika, a ARBiH trojicu poginula te 47 zarobljenih vojnika.¹⁵³

Nakon preventivnih napada HVO-a uslijedili su napadi ARBiH diljem općine Vitez i Busovača. Pokušaj eliminiranja snaga ARBiH iz Kruščice i Vraniske HVO-u nije uspio, a dio vojnika HVO-a ostao je okružen u Kruščici. Snage HVO-a morale su se, zbog napada ARBiH, 18. travnja povući iz sela Brdo u obližnje selo Zabilje. Istoga su se dana snage HVO-a morale povući iz sela Počulica u selo Dubravica, pri čemu su imale 50 zarobljenih civila. Borbe su se

¹⁴⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 311.

¹⁴⁸ MKSJ, *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza. Presuda* (Haag, 26. 2. 2001.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf.

¹⁴⁹ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 151.

¹⁵⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 311.

¹⁵¹ *Isto*, 312.

¹⁵² Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 155.

¹⁵³ Marijan, *Domovinski rat*, 288.

vodile i u selima Šantići, kao i na brdu Kuberu. U Kruščici je 1. bataljun 325. brdske brigade kružnom obranom utvrdio svoje položaje (Vraniska – Gornja Rovna – Pezići) pa su ova sela do kraja muslimansko-hrvatskog rata ostala pod nadzorom ARBiH. Posljednje borbe vodile su se 24. travnja kada je 7. muslimanska brigada nastojala probiti crtu obrane HVO-a Vidovići – Ahmići.¹⁵⁴ Oružane borbe prestale su 25. travnja 1993., na temelju zapovijedi proizašle iz sporazuma Izetbegović – Boban. Halilovićeva zapovijed kojom naređuje Komandi 3. i 4. korpusa i OG Igman "odmah obustaviti sva ofanzivna dejstva prema jedinicama HVO" jasno ukazuje na tadašnju prirodu borbenog djelovanja ARBiH.¹⁵⁵ Prema navedenom sporazumu dogovorena je uspostava Zapovjedništva ARBiH i HVO-a, sa sjedištem od Travnika, sastavljena od dva vrhovna zapovjednika, generala Halilovića i general-bojnika Petkovića.¹⁵⁶ Naredni događaji će pokazati kako Zapovjedništvo nije uspjelo profunkcionirati i spriječiti sukobe između ARBiH i HVO-a.

8.2. Travanjski sukob na području općine Busovača

Usporedno s rasplamsavanjem sukoba na području općine Vitez, započeo je i oružani sukob na području općine Busovača. Nasuprot postrojbama brigade Nikola Šubić Zrinski u Busovači (sveukupno 1300 vojnika) stajala je 333. brdska brigada (1560 vojnika), pojačana četom 7. muslimanske brigade, Protudiverzantskom četom Živčići (Općinski štab obrane Fojnica) te članovima posade trocijevnog topa PZO-a (303. brdska brigada).¹⁵⁷ Pukovnik Blaškić naredio je 16. travnja, u večernjim satima, brigadi Nikola Šubić Zrinski da izvrši "ojačanje Kubera sa najspretnijim i najsposobnijim snagama" u vidu snaga jedne satnije od 120 vojnika.¹⁵⁸ Brigada je trebala braniti selo Bare i raskrižje Kaonik te utvrditi liniju obrane Pezići – Gornja Rovna organizirajući kružnu obranu na liniji razgraničenja snaga ARBiH i HVO-a dugoj oko 45 kilometara.¹⁵⁹

Borbe između HVO-a i ARBiH započele su 16. travnja, istoga dana kao i u Vitezu. HVO je

¹⁵⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 312-313.

¹⁵⁵ ŠVK, *Naređenje* (Sarajevo, 24. 4. 1993.), pristup ostvaren 24. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/759.pdf>.

¹⁵⁶ Alija Izetbegović; Mate Boban, *Dodatak 1. Ustrojstvo Zapovjedništva A BiH i HVO-a* (Zagreb, 25. 4. 1993.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/761.pdf>.

¹⁵⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 313.

¹⁵⁸ IZM OZ SB, *Borbena zapovijed – za obranu Kubera* (Vitez, 16. 4. 1993.), pristup ostvaren 22. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180108083324/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih5/6189.pdf.

¹⁵⁹ Marijan, *Domovinski rat*, 288.

bio optuživan da je napao snage ARBiH na području Gornje Rovne, dok je HVO tvrdio kako je bio napadnut iz pravca Gornja Rovna – Pezići te iz pravca Kuber – Obla Glava – Grablje. Na kraju dana HVO je imao tri poginula i 10 ranjenih vojnika, dok su dva vojnika smatrana nestalim. Istoga dana 333. brdskoj brigadi poslana su pojačanja iz Zenice, Kaknja, Fojnice i Bilalovca (općina Kiseljak). Sljedećeg dana započeo je napad snaga ARBiH na brdu Kuber i Obloj Glavi.¹⁶⁰

Napade ARBiH na Kuberu pripadnici busovačke brigade HVO-a, izvršavajući zapovijed pukovnika Blaškića od 16. travnja, nisu dočekali nespreno. Težište napada ARBiH bilo je na selima Jelinak i Putiš s ciljem presijecanja ceste Kaonik – Vitez i dovođenja Busovače u okruženje. HVO je odsutnom obranom spriječio prodor ARBiH prema Kaoniku i Nadiocima.¹⁶¹

Nakon neuspješnog napada na Kuberu, ARBiH je 18. travnja napala HVO na potezu Polom – Kapak – Očehnići, inače neprohodnim i šumovitim područjem, te ostvarila određene pomake linije. Istoga su dana postrojbe 303. brigade, ojačane s dvije čete Općinskog štaba Zenica i bataljunom 333. brdske brigade, osvojile selo Jelinak na sjeveru općine Busovača i okružile vojnike HVO-a na koti Gradina. Ponukani uspjesima od 18. travnja, Komanda 3. korpusa naložila je agresivniji pristup 303. i 333. brdskoj brigadi. Napadom 21. travnja na crti Vrane Stijene – Jelinak postavili su novu liniju razgraničenja iznad Jelinka.¹⁶²

Unatoč dogovorenom primirju od 25. travnja, ARBiH je nastavila s napadima na HVO Busovače. Napadom 25. travnja na potezu Solakovići – Kula te Polom – Radenovići pomaknuli su liniju razgraničenja prema Radenovićima i Prosju za 1000 metara, a sljedećeg dana za 500 metara. ARBiH uspjela je 26. travnja učiniti pomak na brdu Kuber te uspostaviti liniju razgraničenja na potezu Lončari – Gradina – Strane, a 27. travnja osvojiti kotu Gradina.¹⁶³ Ovo je bio zadnji uspjeh ARBiH na prostoru Busovače, jer je Komanda 333. brdske brigade naredila da se 28. travnja "obustave izvođenja ofanzivnih borbenih dejstava... obzirom na boravak najviših vojnih rukovodilaca Armije Republike Bosne i Hercegovine i HVO u zoni odgovornosti brigade i korpusa".¹⁶⁴ Premda je ARBiH imala određene uspjehe u napadima na položaje HVO-a, ona nije uspjela postići dva temeljna cilja svoga djelovanja: zauzimanje raskrižja kod Kaonika i samoga grada Busovače.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 314.

¹⁶¹ Marijan, *Domovinski rat*, 289.

¹⁶² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 314-315.

¹⁶³ *Isto*, 315.

¹⁶⁴ Komanda 333. brdske brigade, *Naredba* (Busovača, 28. 4. 1993.), pristup ostvaren 26. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/959.pdf>

¹⁶⁵ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 175.

9. Lipanjski sukob 1993.– mjesec najvećeg vojnog uspjeha ARBiH

HVO je iz travanjskog sukoba izišao s uspostavljenim linijama obrane prema postrojbama ARBiH na području općina Vitez i Busovača. U općini Novi Travnik one nisu bile do kraja određene, a u Travniku ih nije bilo jer je izostao oružani sukob širih razmjera između ARBiH i HVO-a. Nakon sukoba u travnju HVO je imao sveukupno 72 poginula i 163 ranjena vojnika. U sukobima je imao i 12 poginulih i 14 ranjenih civila. U progonstvu su bila 194 vojnika i 1820 civila, a zarobljeno je bilo 676 civila i vojnika.¹⁶⁶

Kako je Zajedničko zapovjedništvo ARBiH i HVO-a konačno formirano 8. svibnja 1993., do početka lipnja 1993. vladao je "prividni" mir. Premda je Zapovjedništvo kontroliralo i koordiniralo postrojbe pod zonom odgovornosti 3. korpusa i OZ SB, povremene jednodnevne prekide u obliku oružanih sukoba nije bilo moguće izbjeći. Viteška brigada 17. svibnja zaustavila je napad ARBiH iz pravca Grapka na selo Krčevine. Busovački HVO je 27. svibnja odbio napad ARBiH na Busovačke staje, a sljedećeg dana i napad na selo Prosje.¹⁶⁷

9.1. Napad ARBiH na HVO na području općine Travnik

Ratni sukob između HVO i ARBiH proširio se i na Travnik u lipnju 1993. Na području Travnika postojale su snage HVO-a jačine između 2500 i 3000 vojnika (Travnička brigada i brigada Frankopan) i snage ARBiH jačine 5260 vojnika (306. brdska brigada, 312. motorizirana brigada, 17. krajiška brdska brigada). Ulaz u grad Travnik (punkt Plava voda), kao i većinu grada, nadzirala je ARBiH. Travnički HVO je imao jedan stožer u gradu i nadzor nad manjim dijelom grada, a sjedište u Jankovićima iznad Travnika. Manevarska okosnica snaga ARBiH bila je 17. krajiška brdska brigada, velikim dijelom organizirana i opremljena u Hrvatskoj.¹⁶⁸ Uzimajući u obzir i broj pripadnika OG Bosanska Krajina, ARBiH je na području Travnika od travnja 1993. imala sveukupno 10 000 vojnika.¹⁶⁹

Krajem svibnja dogodit će se više incidenata koji će atmosferu odnosa između ARBiH i HVO-a na području Travnika dovesti do usijanja. Pripadnici ARBiH 22. svibnja oduzeli su vozilo Policijske uprave Travnik te razoružali i maltretirali ravnatelja postaje, a istog dana pretukli Mirka Selaka, člana Zapovjedništva brigade Frankopan. Vojni policajac brigade Frankopan Mato Topalović ubijen je 28. svibnja od strane vojnika ARBiH, nakon čega je izbio

¹⁶⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 323.

¹⁶⁷ Marijan, *Domovinski rat*, 291.

¹⁶⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 325-326.

¹⁶⁹ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 199.

oružani sukob ARBiH i HVO-a kod Radojčića. Vojnici HVO-a 30. svibnja ranili su petoricu vojnika ARBiH pucavši na jedan kamion. Pripadnici HVO-a 1. lipnja oduzeli su vozila i oružje komandantima OG Bosanska Krajina i 17. krajiške brdske brigade Mehmedu Alagiću i Fikretu Ćuskiću kod Slimena, na što je sljedećeg dana pukovnik Blaškić zatražio ogradu, istragu i stegovne mjere od zapovjednika Travničke brigade. Postavljanje "divljih" punktova, kao i raspoređivanje snajperista oko grada, HVO je gledao kao ARBiH-ov pokušaj zauzimanja Travnika dio po dio.¹⁷⁰ U noći 1./2. lipnja u Travniku su, pješničkim naoružanjem i tromblonom, napadnuti i ranjeni dvojica vojnika HVO-a, dok je treći vojnik, Boro Vidović, preminuo.¹⁷¹

Napetost je posebno bila izražena 1. lipnja kada su obje strane podigle punktove, a 2. lipnja, zauzimanjem Doma HVO-a i zgrade Sebešić, dovedena je do vrhunca. U izvješću OZ SB od 2. lipnja zabilježeno je kako "u gradu Travniku postaje nepodnošljiv život za Hrvate".¹⁷² U naputku zapovjedniku Travničke brigade, od istoga dana, stajalo je Blaškićevo upozorenje kako se ne smije dopustiti "scenarij Zenice". Procjena OZ SB kako će ARBiH napasti sljedeće Vitez, Busovaču i Sebešić nije se pokazala točna, a očekivani napad ARBiH nije se dogodio 30. svibnja. GS HVO zapovjedio je 2. lipnja visoku bojna spremnost vojske te zabranio "bilo kakva ofanzivna djelovanja izuzev prema onim postrojbama gdje se snage HVO nađu u okruženju".¹⁷³

Premda su 3. lipnja u Travniku vođeni pregovori vojnih i civilnih vlasti o organizaciji odnosa u provinciji broj 10, prema Vance-Owenovim planu, u večernjim satima OG Bosanska Krajina pokrenula je napad na HVO na području Travnika.¹⁷⁴ Navedena operativna grupa imala je pod svojom nadležnošću 17. krajišku brdsku brigadu, čiji su dijelovi ubačeni u zaleđe snaga HVO-a na liniji prema VRS-u, bataljun 7. muslimanske brigade, snage prostorne strukture Općinskog štaba Travnik, muslimansku civilnu policiju iz Travnika i manje dijelove 306. brdske brigade i 312. motorizirane brigade. Vojnici ARBiH postavili su 3. lipnja punkt od Nević Polja prema Slimenima, razoružali Hrvate po kućama te uspostavili potpuni nadzor u Slimenima, čime su osigurali uvođenje snaga iz Travnika na smjeru Slimena – Heldovi – Vakuf – Travnik. U gradu su borbe u Jankovićima i naselju Kalibunar nastavljene 5. lipnja napadom ARBiH na Kraljevice i sportski centar Pirota, a završili 6. lipnja izbacivanjem snaga HVO-a iz grada.¹⁷⁵ Na

¹⁷⁰ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 326-327.

¹⁷¹ IZM OZ SB, *Izvješće o stanju u zoni odgovornosti Zapovjedništva OZ SB na dan 02.06.1993.g.* (Vitez, 2. 6. 1993.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., [https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB ABiH i HVO-LIPANJ 1993.g/45.pdf](https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB%20ABiH%20i%20HVO-LIPANJ%201993.g/45.pdf).

¹⁷² IZM OZ SB, *Izvješće o stanju u zoni odgovornosti Zapovjedništva OZ SB na dan 02.06.1993.g. u 19:00 sati* (Vitez, 2. 6. 1993.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., [https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB ABiH i HVO-LIPANJ 1993.g/49.pdf](https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB%20ABiH%20i%20HVO-LIPANJ%201993.g/49.pdf).

¹⁷³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 328-329.

¹⁷⁴ Marijan, *Domovinski rat*, 291.

¹⁷⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 329-330.

razgovoru 6. lipnja Envera Hadžihasanovića sa zapovjednikom Britanske bojne UNPROFOR-a, komandant 3. korpusa izjavio je kako se nalazi u nečemu što je preraslo u "otvoreni građanski rat", a pripadnici UNPROFOR-a poslije sastanka su izvijestili kako "(A)BiH više nije spremna obuzdavati se i namjerava poduzeti vojnu inicijativu u dolini Lašve".¹⁷⁶

Pripadnici Travničke brigade odlučili su, zajedno s oko 3500 civila, izvući se u noći 6./7. lipnja iz okruženih zapadnotravničkih sela te preko planine Kajabuše i Bukovice doći do Guče Gore i Bile kod Viteza. Osobe starije životne dobi, nepokretne osobe, ranjenici i djeca izvučeni su 7. lipnja na Galicu, vlašićki plato pod nadzorom VRS-a, a njihova zalaznica od oko 800 sposobnih vojnika odvedena od strane VRS-a u zarobljenički logor Manjača. Zarobljeni vojnici su u lipnju prebačeni u Vareš, odnosno Kiseljak i Kreševo gdje su pripali pod nadležnost brigade Josip ban Jelačić. Postignuti dogovor od 6. lipnja oko razgraničenja na liniji Dolac na Lašvi – Kalibunar, prema kojem bi se HVO povukao sjeverno, a snage ARBiH južno od navedene, ARBiH nije naumila ispoštovati uslijed vojnih osvajanja.¹⁷⁷ Istog dana snage ARBiH zauzele su sela Prići, Šipovik i dio platoa Vilenice, te iz pravca Vakufa i Ilovače sela Gornji Dolac i Grahovik, osiguravši time spoj od zaselka Heldova do Slimena.¹⁷⁸ Snage ARBiH osvojile su 8. lipnja položaje Kajabaša, Veliki i Mali Kik, a 9. lipnja Čardakovo. Od 5. do 13. lipnja vođene su borbe za relej na planini Vilenica koje su završile osvajanjem releja od strane ARBiH.¹⁷⁹

Brigada Frankopan, raspoređena u istočnom dijelu općine Travnik sa zadaćom odsutne obrane uz motrenje pokreta snaga ARBiH, nije bila napadnuta u prvim danima sukoba u Travniku. Osnivanjem Taktičke grupe Ovnak ili Sedam, ARBiH je imala namjeru osvojiti područje Ovnaka i staviti pod nadzor prometnicu Novo Selo – Han Bila – Nova Bila. Ovu taktičku grupu činili su većina 7. muslimanske brigade, dijelovi 314. motorizirane brigade, četa Općinskog štaba obrane Zenica i četa policijskog odreda Manevar. Opći napad na postrojbe brigade Frankopan započeo je 7. lipnja, a završen 8. lipnja osvajanjem sela Ovnak, Novo Selo, Radonjići, Grahovčići i Guča Gora.¹⁸⁰ Zapovijed za napad donesena je još 5. lipnja.¹⁸¹ Osvajanjem ovih sela sjeveroistočno od Travnika ARBiH je stavila pod potpuni nadzor prometni pravac Travnik – Guča Gora – Zenica.¹⁸² Prema tadašnjim informacijama, Hrvatski radio je objavio da je ARBiH etnički očistila od Hrvata 32 sela. U mjestu Guča Gora muslimanski ekstremisti su

¹⁷⁶ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 202.

¹⁷⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 330-331.

¹⁷⁸ Marijan, *Domovinski rat*, 292.

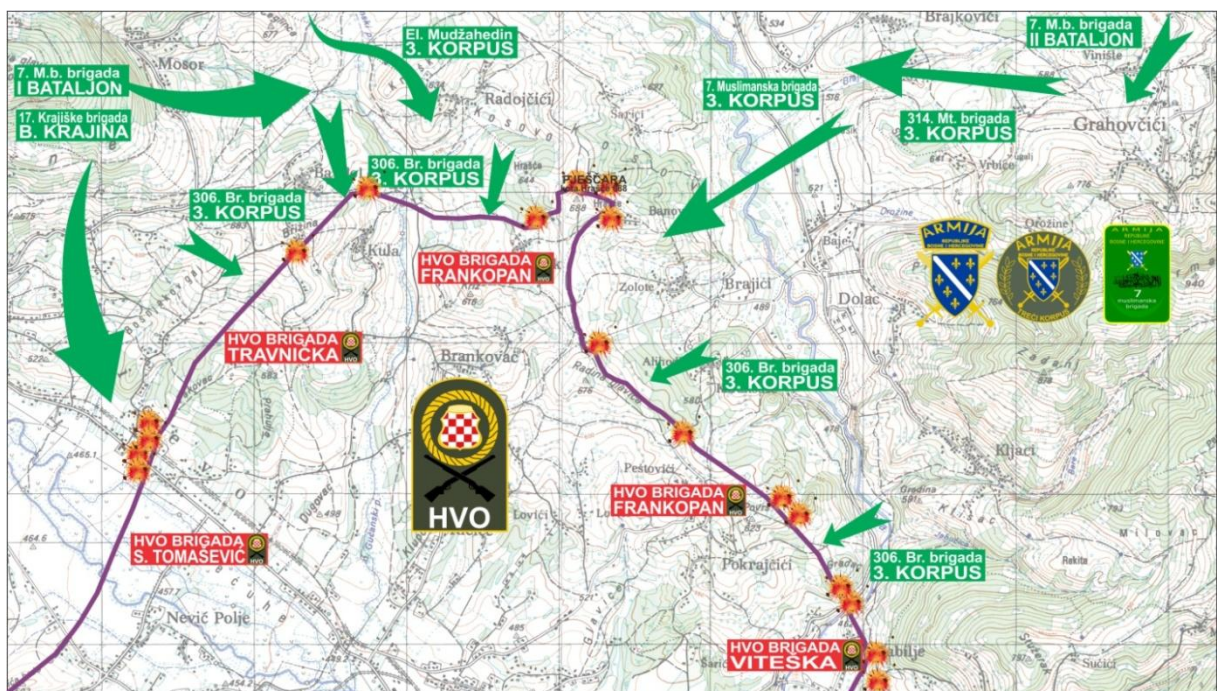
¹⁷⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 331.

¹⁸⁰ *Isto*, 332.

¹⁸¹ Komanda Taktičke grupe, *Zapovijest za napad* (5. 6. 1993.), pristup ostvaren 27. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpraljak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/970.pdf>.

¹⁸² Marijan, *Domovinski rat*, 292.

oskrnavili čuveni katolički samostan.¹⁸³ Vojnici UNPROFOR-a evakuirali su 8. lipnja iz Guče Gore oko tisuću žena i djece prema Novoj Biljoj. Istoga dana učinjeni su i brojni zločini nad hrvatskim zarobljenim vojnicima i civilima (Maljine, Čukle, Brajkovići, Grahovčići). Tijekom noći 8./9. lipnja na područje općina Vitez, Novi Travnik i Busovača pristiglo je 5000 travničkih izbjeglica.¹⁸⁴ Izjava Alastaira Duncana, zapovjednik Britanske bojne, objavljena u jednom novinskom izvješću 9. lipnja, koja glasi "vjerujem kako je u tijeku opća (muslimanska) ofenziva", realno odražava vojno stanje u Lašvanskoj dolini.¹⁸⁵ OG Bosanska Krajina naredila je 9. lipnja svojim postrojbama osvajanje tvornice šibica u Putićevu, "Okuke" (raskrižje prometnih pravaca iz Viteza, Novog Travnika i Travnika) i visoravni Gostunjski. HVO se 10. lipnja pokušao konsolidirati na istočnom dijelu općine Travnik nakon prvotnih napada ARBiH. Snage ARBiH zauzele su 12. lipnja tvornicu šibica u Putićevu, Gostunjski te kotu tt. 688 Hrašće, koju će 13. lipnja vratiti brigada Frankopan. Nakon uspostave linije razgraničenja, na istočnom dijelu općine Travnik, brigada Frankopan preuzela je liniju obranu od Pokrajčića do Kule, a Travnička brigada od Kule do Nević Polja.¹⁸⁶ Brigada Frankopan imala je zadaću obrane kote tt. 688 Hrašće tj. Pješčare o kojoj je, prema Blaškićevim riječima, ovisio "opstanak Stare i Nove Bile".¹⁸⁷

Prilog 3. Bitka za kotu tt. 688 Hrašće – Pješčaru (12. 6. 1993.)¹⁸⁸

¹⁸³ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 202.

¹⁸⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 332.

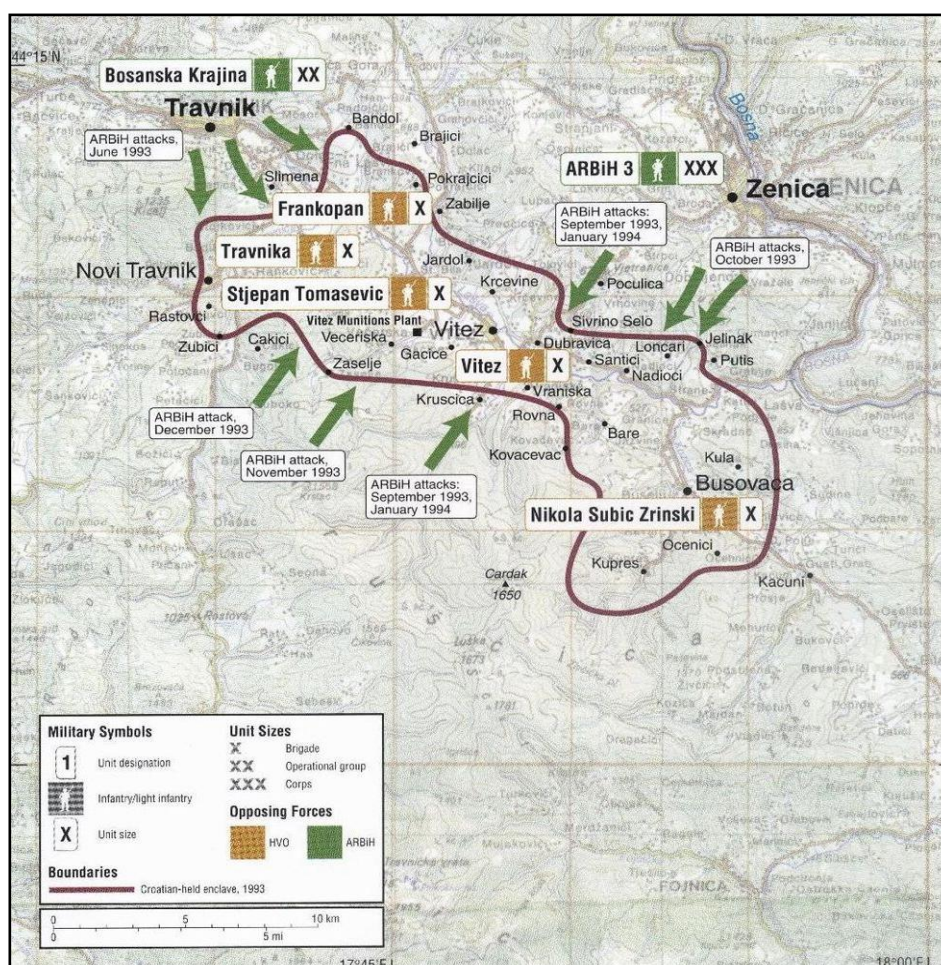
¹⁸⁵ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 204.

¹⁸⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 332-333.

¹⁸⁷ IZM OZ SB, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB (Vitez, 10. 7. 1993.)*, pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171201100133/http://www.slobodanprajjak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Aneks_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/9567.pdf.

¹⁸⁸ Pristup ostvaren 7. 8. 2019., <https://centralna.ba/wp-content/uploads/2019/06/PJESCARA.jpg>.

Posljedice sukoba od 3. do 15. lipnja bile se vrlo tragične za travnički HVO i veliki broj prognanih Hrvata. Blaškićeva rečenica "situacija je malo gora no u paklu" ilustrira atmosferu i stanje HVO-a u Lašvanskoj dolini tih dana.¹⁸⁹ Prema procjeni OZ SB, oko 6000 vojnika brigada HVO-a na području Lašvanske doline napadalo je 15 do 18 brigada ARBiH jačine oko 25 000 vojnika.¹⁹⁰ Travnička brigada izašla je iz lipanjskih sukoba sa 43 poginula i 124 ranjena vojnika, a brigada Frankopan s 90 poginulih i 127 ranjenih vojnika. Od gubitaka ARBiH treba navesti kako je do 10. lipnja 17. krajiška brdska brigada imala 12 poginulih i 52 ranjenih vojnika, a 312. motorizirana brigada osam poginulih i 68 ranjenih vojnika¹⁹¹ Sveukupno je ubijeno 118 hrvatskih civila i nenaoružanih osoba, najviše 8. lipnja u selima Maljine (37 osoba) i Čukle (22 osobe).¹⁹²

Prilog 4. Linija razgraničenja između HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini od sredine lipnja 1993.¹⁹³

¹⁸⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 346.

¹⁹⁰ *Isto*, 341.

¹⁹¹ *Isto*, 333.

¹⁹² Marijan, *Domovinski rat*, 292.

¹⁹³ Pristup ostvaren 7. 8. 2019., <https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/e/e0/La%C5%A1vanska>

HVO je eliminiran u svim selima zapadno i pojedinim selima istočno i sjeveroistočno od grada Travnika, a izbjeglo hrvatsko stanovništvo našlo se raspoređeno diljem Lašvanske doline pod nadzorom HVO-a. U dijelu općine Novi Travnik pod nadzorom HVO-a brinulo se, prema podacima od 17. lipnja, za 20 129 prognanika, od kojih je bilo 11 599 djece i 15 200 socijalno ugroženih. Nedostajalo je hrane, lijekova, pogonskog goriva, kao i streljiva za vojsku.¹⁹⁴ HVO je posve nespremno dočekaio lipanjsku ofenzivu ARBiH, o čemu svjedoči izvješće o radu PPN Tvrtko II od 2. srpnja kako "zbog loše organizacije i bez ikakvih priprema za ovaj sukob HVO ovog dijela Travnika se morao povući pred brojnim neprijateljem".¹⁹⁵

Posljedice ofenzive ARBiH prikazuje izvješće Komande 3. korpusa koje donosi kako je došlo "do strahovite pljačke i paljevine objekata hrvatskog življa", odnosno da "borci opčinjeni ratnim plijenom (ukradenim stvarima) zaboravljaju na postavljene zadatke".¹⁹⁶ Okružnica Komande 3. korpusa od 14. lipnja 1993., u kojoj stoji kako "Republika Bosna i Hercegovina ulazi u novu fazu rata", jasno ukazuje na novi smjer djelovanja i odnošaja ARBiH prema HVO-u.¹⁹⁷

9.2. Napad ARBiH na HVO na područje općine Novi Travnik

OG Bosanska Krajina je, nakon zauzimanja Travnika, pokrenula u ranim jutarnjim satima 9. lipnja napad na novotravnički HVO.¹⁹⁸ Napadnuta su sela Rastovci i Zubići te položaji Kuk i Bučićka ravan pod nadzorom HVO-a. Snage ARBiH zauzele su 10. lipnja sela Đakovići i Gornji Kasapovići, a hrvatsko stanovništvo u Šenkovićima prihvatilo je ultimativnu predaju. Mještani hrvatske narodnosti sela Brkani i Podbrđani razoružani su 13. lipnja. ARBiH pokrenula je 14. lipnja najveći napad na dio grada Novog Travnika i okolna mjesta (Brkanove kuće, Budušće, Margetiće, Rastovce, Rude, Zubiće) pod nadzorom HVO-a, kao i na Logističku bazu HVO-a u Stojkovićima. Koliko su napadi bili visokog intenziteta govori podatak kako je dnevni gubitak u brigadi HVO-a iznosio u prosjeku od 15 do 17 poginulih i oko 30 ranjenih vojnika. Hrvatsko stanovništvo iz sela zapadnog dijela novotravničke općine povuklo se 15. lipnja u selo Ruda te

[dolina_1993.jpg/1024px-La%C5%A1vanska_dolina_1993.jpg?1568538166927.](#)

¹⁹⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 341.

¹⁹⁵ Postrojba za posebne namjene Tvrtko II, *Izješće o radu PPN "Tvrtko II" za period 01.04.-01.07.1993.* (29. 7. 1993.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/40.pdf.

¹⁹⁶ Komanda 3. korpusa, *Obezbeđenje rejona Guče Gore* (Zenica, 16. 6. 1993.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-LIPANJ_1993.g/330.pdf.

¹⁹⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 225.

¹⁹⁸ Marijan, *Domovinski rat*, 292.

prešlo na teritorij pod nadzorom VRS-a. Sa stanovništvom se povukla i jedna bojna brigade Stjepan Tomašević, koja je kasnije bila prebačena na područje općine Livno. Vojnim uspjesima u lipanjskim borbama ARBiH je potpuno osigurala i nadzirala prometnicu Novi Travnik – Bugojno.¹⁹⁹ Glavni ciljevi napada ARBiH, koji su počeli 18. lipnja, bili su osvajanje hrvatskog "džepa" od Rastovaca prema Zubićima i raskrižja "Okuka". Napadi su trajali i tijekom srpnja, no bez uspjeha.²⁰⁰

Jedini otvoreni prometni pravac koji je povezivao HVO u Lašvanskoj dolini s HVO-om u Skopaljskoj dolini prolazio je kroz novotravničko mjesto Sebešić. Mjesto je branilo jedna satnija jačine 250 vojnika, tj. naoružanih mještana. ARBH je u lipnju 1993. planirala zauzeti ovo strateški bitno mjesto i time presjeći kopnenu vezu HVO-a između Busovače i Gornjeg Vakufa. Snage ARBiH napale su 15. lipnja konvoj HVO-a na Busovačkim stajama prekinuvši tako komunikaciju Sebešić – Busovača. HVO je u ovome napadu ARBiH imao 11 poginulih i 19 ranjenih vojnika, a put Sebešić – Busovača više nije bio siguran za HVO. Sljedećeg dana ARBiH okružila je selo Rat na Rostovu i zauzela vrh Medenik. U napadima ARBiH 24. lipnja osvojena su sela Zeke, Perići, Dahovo, Rat i zaselak Potkraj, a 25. lipnja Rostovo. Protunapadna djelovanja HVO-a od 26. lipnja nisu rezultirala vraćanjem izgubljenih mjesta i položaja. Nakon što HVO pothvatom Klin nije uspio pomoći obrani Sebešića, ARBiH je 3. srpnja zauzela selo. U borbama je HVO izašao s 13 poginulih i 12 zarobljenih vojnika. Oko 220 branitelja Sebešića uspjelo se izvući iz Sebešića prema Gornjem Vakufu. Od njih će se kasnije ustrojiti Lašvanska bojna HVO-a.²⁰¹ Mehmed Alagić navodi kako je HVO Sebešić u završnim borbama napala OG Bosanska Krajina sa svoje tri bojne.²⁰² Poslije pada Sebešića, HVO u Lašvanskoj dolini našao se u potpunom okruženju i odsječen od HVO-a u dolini Vrbasa do kraja muslimansko-hrvatskog rata.

Napadi ARBiH tijekom lipnja 1993. na područje općine Vitez i Busovača nisu dali željeni rezultat zbog toga što su položaji HVO-a bili utvrđivani od travanjskih sukoba, a linija razgraničenja između sukobljenih strana vrlo učvršćena. O tome svjedoči zapovijed za napad 333. brdske brigade od 5. lipnja na položaje HVO-a na području Busovače u kojemu se iznosi kako kod HVO-a "90% linije je fortifikacijski uređeno", a "ispred prednjeg kraja odbrane postavljena su minska polja".²⁰³

¹⁹⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 333-336.

²⁰⁰ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 208.

²⁰¹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 336-337.

²⁰² Latić, Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, 18.

²⁰³ Komanda 333. brdske brigade, *Zapovijest za napad* (Busovača, 5. 6. 1993.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/973.pdf>.

10. Od srpnja 1993. do veljače 1994. – razdoblje rata i mira

HVO se nakon lipanjskih sukoba i pada Sebešića našao okružen snagama ARBiH na prostoru Lašvanske doline u širini od 3 do 10 kilometara i dubini od 10 do 12 kilometara. Na tom prostoru, u prvim danima srpnja, boravilo je oko 50 200 civila. Osim pomanjkanja hrane i lijekova, od lipnja nije bilo više ni struje. Od rujna došlo je i do oskudice u vodi, uslijed zatvaranja cijevi iz vodocrpilišta pod nadzorom ARBiH. Okruženom HVO-u počelo se od srpnja dostavljati pomoć putem helikoptera Mi 8, prvenstveno u streljivu kojeg je kronično nedostajalo. Letovi helikoptera iz Posušja imali su veliko značenje za vojnike OZ SB zbog toga što je takva pomoć vraćala "moral i pouzdanje da nisu prepušteni sami sebi".²⁰⁴ Uslijed nedostatka ljudstva Zapovjedništvo OZ SB uputilo je molbu GS HVO-u za mobilizacijom "svih Hrvata iz srednje Bosne, koji se nalaze u Splitu, Trogiru i ostalim mjestima u Republici Hrvatskoj".²⁰⁵

Kako je HVO nadzirao tvornicu eksploziva SPS, uporaba veće količine eksploziva u napadnim i obrambenim djelovanjima bila je sasvim logična. Vlastitom izradom eksplozivnih naprava HVO je nastojao nadoknaditi nedostatak streljiva. Najpoznatija naprava bila je priručni katapult kojim su se izbacivale mine rasprskavajućega usmjerenog djelovanja na linije protivnika nanoseći velike gubitke i uzrokujući pad morala. Utvrđivanjem linija obrane metodama zaprječivanja te izradom druge linije obrane HVO je stvorio prostor kojeg je bilo iznimno teško vojno probiti. Zaprječivanje je urađeno uz masovnu uporabu minsko-eksplozivnih sredstava, odnosno protupješačkih mina. Tranšejima, brojnim zemunicama, promatračnicama, vojnim skloništima i zaklonima za strijelce (s podgrudobranskim skloništem) još su se više učvrstile linije obrane.²⁰⁶

Pothvatom Klin HVO je želio spojiti svoje snage u Lašvanskoj i Lepeničkoj dolini, kao i time pomoći obrani Sebešića. Za zadatak povezivanja Busovače i Kiseljaka određene su brigade Nikola Šubić Zrinski s pripadnicima PPN-ova Vitezovi, Tvrtko II, Skakavci i Jokeri te brigada Josip ban Jelačić. Ostale brigade HVO-a u Lašvanskoj dolini imale su zadaću aktivno djelovati prema ARBiH. Iako primarni cilj plana Klin nije ostvaren, snage HVO-a postigle su 2. srpnja određeni uspjeh. Brigada Stjepan Tomašević osvojila je selo Lazine, a Viteška brigada pomakla liniju razgraničenja za oko jedan kilometar u Sivrinom Selu.²⁰⁷ Gubitci ARBiH u pothvatu Klin bili su sedam poginulih i pet teško ranjenih vojnika.²⁰⁸ Napad 17. krajiške brdske brigade, 306.

²⁰⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 346-347.

²⁰⁵ IZM OZ SB, *Izješće i svezi dobijene zapovjedi* (Nova Bila, 1. 7. 1993.), pristup ostvaren 1. 8. 2019., https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/9.pdf.

²⁰⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 348.

²⁰⁷ *Isto*, 349.

²⁰⁸ Begović, Mekić, Buljina, "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini", 111.

brdske brigade i 314. motorizirane brigade 3. srpnja na sela istočne općine Travnik i sela oko Viteza pod nadzorom HVO-a nije donio uspjeh. Najveći uspjeh ARBiH u srpanjskim borbama bila je uspješna obrana Starog Viteza od pokušaja zauzimanja HVO-a.²⁰⁹

10.1. Operacija Oprez

U Komandi OG Bosanska Krajina odlučeno je 7. kolovoza 1993. pristupiti izradi napadne operacije Oprez s ciljem razbijanja snaga HVO-a na širem prostoru Novog Travnika i Viteza te zauzimanja tvornice eksploziva SPS.²¹⁰ Zbog razrade operacije kolovoz u Lašvanskoj dolini prošao je u relativnom miru. Predaju tvornice SPS ARBiH, koja je trebala biti dogovorena 12. kolovoza na tajnom sastanku predstavnika ARBiH i neformalnih predstavnika tvornice SPS, HVO je otkrio na vrijeme. Prema izvješću HVO-a, ARBiH je, posredstvom UN-a, nudila predstavnicima tvornice SPS određenu svotu novaca za predaju tvornice. Međutim, sastanak je bio nadziran od HVO-a pa su predstavnici tvornice SPS, nakon održanog sastanka, predali HVO-u detaljno izvješće o istom.²¹¹ Iz održanog savjetovanja 21. i 22. kolovoza u Zenici razvidna su dva strategijska cilja ARBiH. Jednog od njih iznosi Halilović ističući kako je za zaokruživanje vojne industrije potrebno "hitno zauzeti tvornicu eksploziva u Vitezu".²¹² Temeljem prikupljenih podataka izvidničkih grupa do 4. rujna, u zaključku Obavještajnog organa Općinskog štaba obrana Zenice, upućenom Komandi 3. korpusa, predlaže se zauzimanje određenih položaja kako bi se "stvorili uvjeti za presijecanje zauzete teritorije Busovača – Vitez, što bi značajno ubrzalo konačno osvajanje ovih gradova", što odražava utvrđene strateške ciljeve ARBiH.²¹³

Postrojbe ARBiH krenule su 5. rujna s napadima na linije obrane HVO-a kod Zabilja i Bile. U napadu su zauzele 20 rovova na Brdu kod Zabilja, a njihov prodor prema Đotlinim kućama zaustavili su Vitezovi i pripadnici Vojne policije, što opovrgavaju pripadnici 325. brdske brigade tvrdeći kako su Đotline kuće bile zauzete. Uspješan protunapad HVO-a 7. rujna na snage ARBiH na području Grbavice nije samo kompenzirao gubitak položaja kod Brda, nego je potpuno osigurao prometnicu Vitez – Putićevo – Novi Travnik.²¹⁴ Grbavica je od početka

²⁰⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 350-351.

²¹⁰ *Isto*, 351.

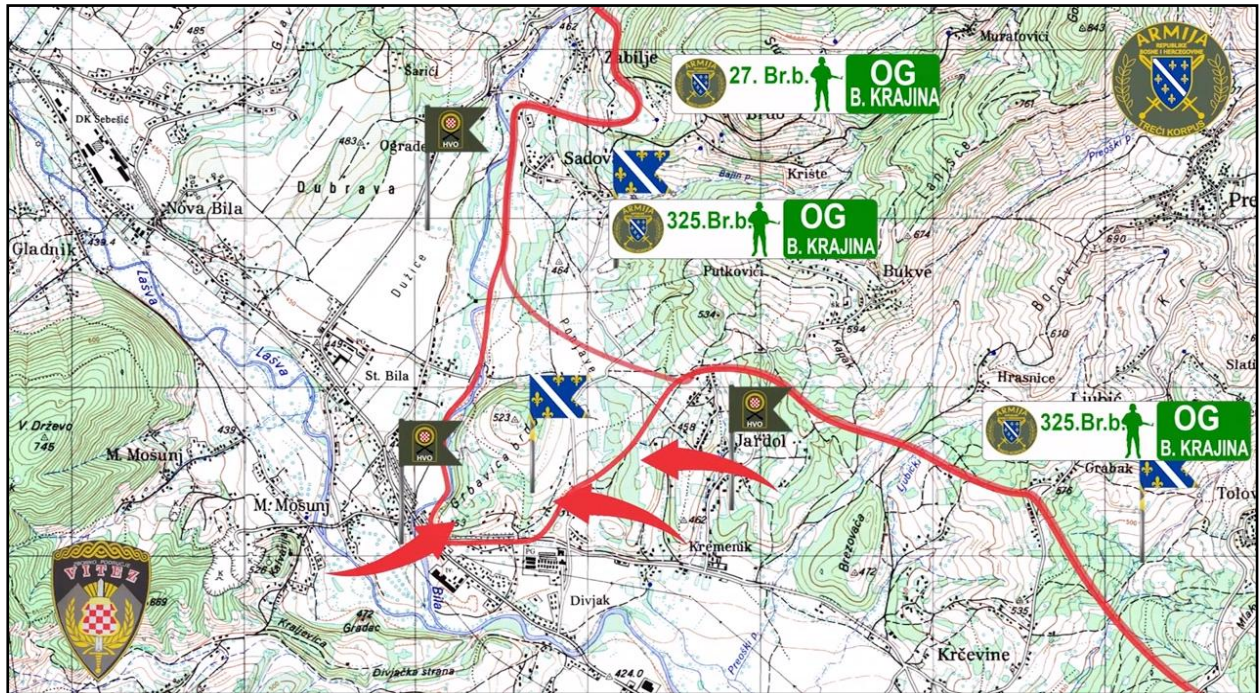
²¹¹ IZM OZ SB, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB* (Vitez, 15. 8. 1993.), pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171213213544/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_gene_zi_sukoba_hvo_i_abih10/11823.pdf.

²¹² Halilović, *Lukava strategija*, 239.

²¹³ Opštinski štab odbrane Zenice, *Zaključak* (Zenica, 8. 9. 1993.), pristup ostvaren 24. 7. 2019., <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/1262.pdf>.

²¹⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 352.

sukoba u Lašvanskoj dolini bila pod nadzorom snaga ARBIH. Kakav je problem predstavljala HVO-u ilustrira prosvjed upućen UNPROFOR-ovom Britanskoj bojni o otvaranju vatre s položaja Grbavice pripadnika ARBiH. U prosvjedu se objavljuje prekid svake suradnje s Britanskom bojnomo dok se, između ostaloga, ne poduzme demilitarizacija Grbavice kako bi se provela žetva u sigurnosti.²¹⁵

Prilog 5. Napad HVO-a na Grbavicu (7. 9. 1993.)²¹⁶

Pripadnici brigade Stjepan Tomašević zauzeli su 9. rujna jedan novotravnički soliter, u kojemu je živjelo oko 56 stanara, čime su pomaknuli liniju obrane u gradu.²¹⁷ HVO je pothvatom Škorpion 15. rujna 1993. doveo snage ARBiH u Sivrinom Selu u poluokruženje, pomaknuo linije obrane na brdu Krč za oko 700 metara i na prostoru od Križančeva Sela prema Dubravici za 400 metara. HVO je u napadu izgubio dva vojnika, a imao je i 11 ranjenih vojnika. Žestoki napad ARBiH 18. rujna diljem linija razgraničenja HVO je uspješno odbio, uz gubitke od šest poginulih i 23 ranjenih vojnika. Napad ARBiH rezultirao je i brojnim civilnim žrtvama (četiri smrtno stradale osobe i 13 ranjenika).²¹⁸

Prvi napad tenkom ARBiH, uz postrojbe 17. krajiške brdske brigade, odreda El Mudžahid i

²¹⁵ IZM OZ SB, *Izvišće o rad s UN* (Vitez, 15. 8. 1993.), pristup ostvaren 1. 8. 2019., https://web.archive.org/web/20171213213544/http://slobodanpraljka.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih10/11824.pdf.

²¹⁶ Pristup ostvaren 8. 8. 2019., <https://www.youtube.com/watch?v=OyCWepBHIT8>

²¹⁷ Remzija Šiljak, Zijad Čaber, "Borbe za Travnik u 1993. godini", u: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, ur. Senid Gerin (Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 142.

²¹⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 353.

7. muslimanske brigade, neuspješno je izveden 19. rujna s ciljem presijecanja ceste Vitez – Busovača i ulaska u Vitez. Kako bi rasteretila poziciju Viteške brigade, brigada Frankopan istog je dana napala i zauzela Bujanj i Terzića gaj kod kote 688 Hrašće.²¹⁹ Fikret Ćuskić, komandant 17. krajiške brdske brigade, ističe kako je njegova brigada najveće gubitke pretrpjela 19. rujna u napadima na Vitez.²²⁰ Snage ARBiH zauzele su 21. rujna selo Prosje i 32 zemunice na području općine Busovača.²²¹ HVO je 3. listopada pokrenuo pothvat Skok kojim je zauzeo Jelezovac, zaselak Pribilovića u blizini Novog Travnika. ARBiH je 6. listopada pokrenula napad na potezu Kruščica – tvornica SPS i na Zabrdju. Osvojena četiri rova na Zabrdju HVO je vratio u noći 6./7. listopada. U ovim borbama HVO je sveukupno imao četiri poginula te 11 ranjenih vojnika.²²²

ARBiH je od 9. do 13. listopada napadala položaje HVO-a u Bobašima i na Zabrdju, a 16. listopada pokrenula napad s uporabom tenka T-34 u Krtinoj Mahali, no bez velikog uspjeha. Novotravnčko selo Zubići 25. listopada zauzela je 308. brdska brigada ARBiH.²²³ HVO je 30. listopada pokrenuo pothvat Grom kojim je iz pravca Nević Polja neuspješno napao položaje ARBiH u Slimenima. U borbama je HVO imao sedam poginulih i 16 ranjenih vojnika.²²⁴

Ivica Zeko, načelnik Vojno-obavještajne službe OZ SB, u svojoj prosudbi, koja oslikava situaciju u listopadu u Lašvanskoj dolini, donosi kako "nedostatak hrane, MTS, cigareta, zatim snažno propagandno djelovanje musl. medija itd. negativno utječe na pučanstvo i vojsku".²²⁵

10.2. Operacija Prozor-93

ARBiH je 6. studenoga 1993. osvojila Zabrdje i presjekla put Jelik – Zabrdje HVO-u. Sredinom studenoga 3. korpus bio je zauzet pripremanjem operacije Prozor-93 koja je imala za cilj spojiti se sa snagama ARBiH u Starome Vitezu. Komanda 3. korpusa izdala je zapovijed 16. prosinca 1993. po kojoj su određene postrojbe ARBiH trebale deblokirati Stari Vitez, zauzeti tvornicu eksploziva SPS, blokirati prometnicu Busovača – Vitez – Novi Travnik te osvojiti Busovaču, Vitez i Novi Travnik.²²⁶ Ova zapovijed nije u koliziji s izjavama Mehmeda Alagića, u

²¹⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 353-354.

²²⁰ Fikret Ćuskić, "Operativna grupa Bosanska Krajina i 17. SKbbr. u 1993. godini", u: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, ur. Senid Gerin (Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 65.

²²¹ Begović, Mekić, Buljina, "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini", 112.

²²² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 354.

²²³ *Isto*, 355.

²²⁴ *Isto*, 356.

²²⁵ Zapovjedništvo Zbornog područja Središnja Bosna, *Izvišće o stanju* (Vitez, 26. 10. 1993.), pristup ostvaren 30. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213211946/http://slobodanpraljajak.com/MATERIJALI/RATNI%20DO-KUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih12/16170.pdf.

²²⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 356.

kojima objašnjava kako ARBiH nije imala namjeru zauzeti Vitez jer je odlučeno da "služi kao strategijski ventil za opskrbljivanje drugih dijelova Bosne", odnosno da ga se drži u okruženju i stvara pritisak "kako nam priticanja iz Hrvatske ne bi sasvim prestala".²²⁷

Za operaciju Prozor-93 određena je jedna operativna grupa, jedan taktička grupa i jedna brigada ARBiH (OG Bosanska Krajina, TG Alfa, 314. brdska brigada). OG Bosanska Krajina trebala je izvršiti napad na području Viteza, Nove Bile i Novog Travnika, TG Alfa na području Busovače (sela Bare i Kula), a 314. brdska brigada imala je zadatak spriječiti pomoć brigade Josip ban Jelačić iz smjera Kiseljaka. ARBiH je u svrhu izvođenja operacije formirala pet taktičkih grupa: Sjever i Osa (sjeverno od linija Viteške brigade), Jug (južno od linija Viteške brigade), Alfa (zapadno od linija brigade Nikola Šubić Zrinski) i Delta. Operacija je krenula u jutarnjim satima 22. prosinca 1993. napadnim djelovanjima na području općine Vitez na glavnim pravcima Počulica – Dubravica – Gračički put te Zabrđe – Gornja Večeriska – tvornica SPS. Pomoćni pravci napada na području općine Vitez bili su Kruščica – Bobaši – tvornica SPS, Kruščica – Crveno Brdo i Bukve – Jardol, na području općine Busovača Milavice – Solakovići – Polom, na prostoru istočnog dijela općine Travnik Slimena – Nević Polje i Dolac – koritom rijeke Lašve – Polje Slavka Gavrančića, te na prostoru općine Novi Travnik Tolovići – Lazine (korišteni tenkovi). Unatoč probijanju linija obrane HVO-a ARBiH nije ostvarila temeljni cilj operacije Prozor-93. Uz određene pomake linije, nekoliko zauzetih zemunica i rovova, njezin najveći uspjeh bilo je osvajanje sela Zaselje. U borbama tijekom dana ARBiH je imala gubitke od 14 poginulih i 88 ranjenih vojnika (bez TG Jug), a HVO 20 poginulih i 30 ranjenih vojnika, uz tri poginula i 17 ranjenih civila (do 17 sati). Na kraju dana HVO je raspolagao s brojem od 33 ubijena ili zarobljena vojnika i 10 ubijenih civila na području Križančeva Sela.²²⁸

Kasnije će se pokazati kako je broj ubijenih pripadnika HVO-a i hrvatskih civila u Križančevu Selu puno veći od prvotnih saznanja. U najvećem zločinu počinjenom nad Hrvatima od strane ARBiH u Lašvanskoj dolini, kao i u tijeku čitavog muslimansko-hrvatskog rata, identifikacijom posmrtnih ostataka od 22. siječnja 1994. do 3. veljače 1993. utvrđen je identitet 64 osobe.²²⁹ Konačni broj žrtava zločina u Križančevu Selu seže i do 74 ubijene osobe.²³⁰ Komentar britanskog novinara Martina Bella od 6. siječnja 1994., povodom otkrivene masovne grobnice ubijenih Hrvata iz Križančeva Sela, jasno pokazuje položaj HVO-a: "To je siguran znak

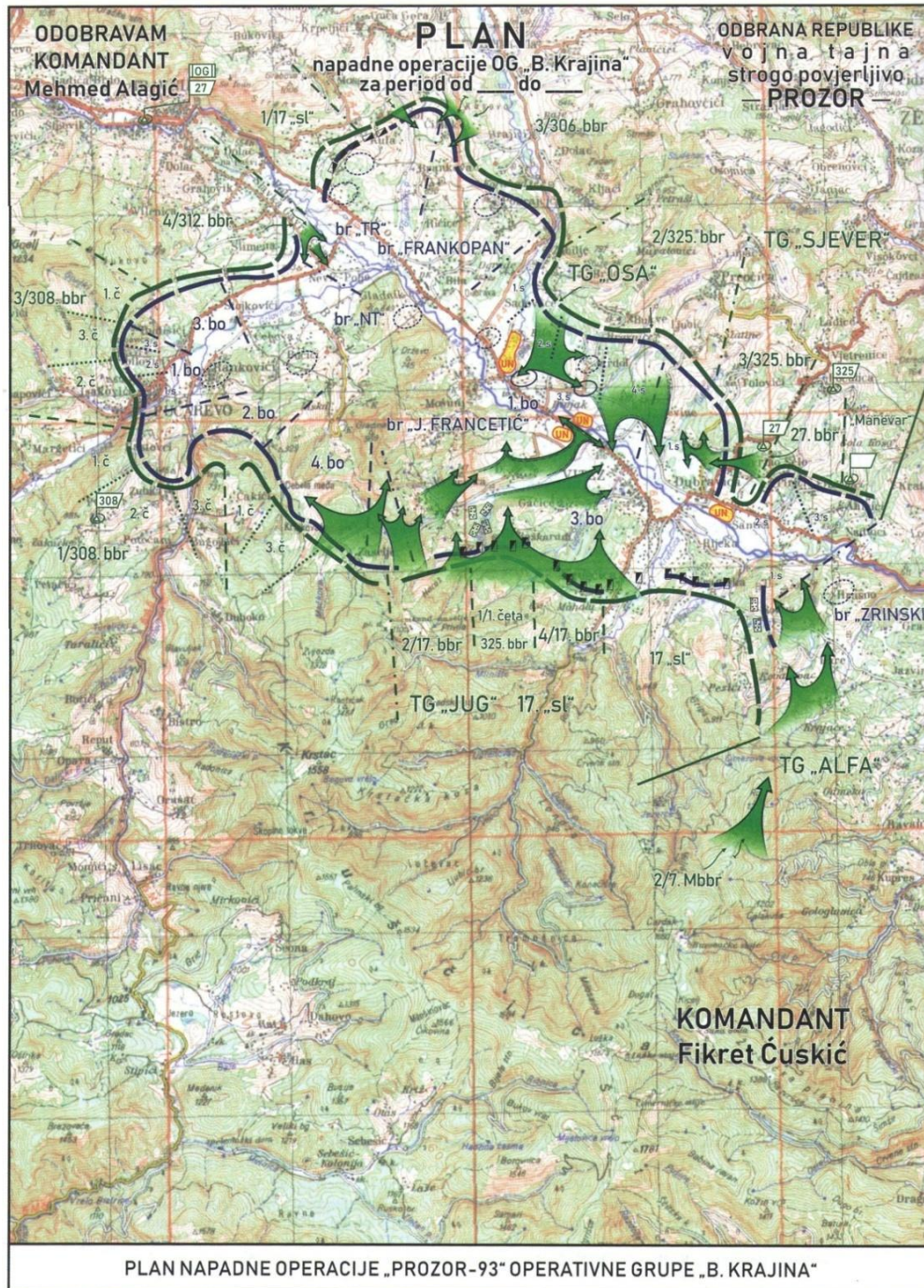
²²⁷ Latić, Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, 26.

²²⁸ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 356-357.

²²⁹ Skupina autora, *Dossier: Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992.-1994.* (Mostar: Centar za istraživanje i dokumentaciju Mostar, 1999), 170.

²³⁰ "Ratni zločini muslimanskih snaga nad Hrvatima Bosne i Hercegovine", Hrvatski informativni centar, pristup ostvaren 2. 8. 2019., <https://web.archive.org/web/20100424003320/http://www.hic.hr/ratni-zlocini/bh/muslimani/kronologija04.htm>.

brutalnosti ovoga rata i sudbine Hrvata koji su ovdje brojčano nadjačani 9:1. Sljedeći bi napad mogao biti odlučujući za pad tog područja".²³¹ Komandant OG Bosanska Krajina Alagić ističe kako je proboj ARBiH kod Križančeva Sela bio "presudni naš vojni pritisak da se HVO primora na potpisivanje primirja".²³²

Prilog 6. Plan napadne operacije ARBiH Prozor-93²³³

²³¹ Ilica Mlivočić, *Zločin s pečatom: genocid i ratni zločini muslimansko-bošnjačkih snaga nad Hrvatima BiH 1992.-1994.* (Mostar; Split; Zagreb: Centar za prikupljanje dokumentacije i obradu podataka o Domovinskom ratu, 1998), 92.

²³² Latić, Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, 19.

²³³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 358.

ARBiH je 4. siječnja 1994. nastavila napadna djelovanja s ciljem zauzimanja releja kod Novog Travnika, raskrižja "Okuke" i poteza Površ – Gradac te blokade Lazina. Napad postrojbi ARBiH 7. siječnja na liniji obrane kod Bobaša i Tomića gaj bio je odbijen, kao i napad na Prosje 7. i 8. siječnja. Od 9. do 14. siječnja vodile su se teške borbe u području Sofe, sjevernom dijelu Kruščice, koje su završile vraćanjem dijela linije od strane HVO-a izgubljenih u prvim danima napada ARBiH. Postrojbe ARBiH su 9. siječnja u jutarnjim satima napale i zauzele položaje HVO-a u Buhinim kućama iz pravca Sivrinog Sela, pri čemu su počinili i ratni zločin nad zarobljenim vojnicima i civilima, i tako presjekli prometnicu Vitez – Busovača. HVO je u protunapadu do 19 sati vratio 11 od 30 zauzetih kuća, 10. siječnja pet kuća, 11. siječnja dvije kuće, a 21. siječnja četiri kuće te izgubljene položaje u Križančevu Selu, Dubravici i Zabilju. Pripadnici bataljuna Vojne policije ARBiH napustili su 9. veljače Buhine kuće, a 14. veljače HVO je vratio sve linije izgubljene u Buhinim kućama 9. siječnja.²³⁴ U zločinu u Buhinim kućama smrtno je stradalo 26 Hrvata.²³⁵

Od uspješnog napada HVO-a na Ciganluk 13. siječnja OG Bosanska Krajina više nije imala snage za napadnih djelovanja. Snage HVO-a su 23. siječnja vratile sve položaje izgubljene 22. prosinca. Napad OG Bosanska Krajina od 15. veljače nije uspio jer je dio vojnika odbio sudjelovati u njemu.²³⁶ HVO je 14. veljače skinuo zastavu postavljenu od ARBiH 11. siječnja u Šantićima, kada se ARBiH bila najbliže "primakla presijecanju viteškog džepa u dva dijela".²³⁷

Mirovnim sporazumom iz Zagreba između generala Delića i generala Rose dogovoren je "prekid vatre koji uključuje trenutni i potpuni prestanak neprijateljstva sa stupanjem na snagu u 12.00 sati, dana 25. veljače 1994."²³⁸ ARBiH i HVO nastojale su, do stupanja na snagu mirovnog sporazuma, vojno poboljšati vlastite pozicije u Lašvanskoj dolini. Napadi HVO-a 23. i 24. veljače na položaje ARBiH u Starome Vitezu nisu prošli uspješno, dok je protunapad ARBiH nakon ponoći 25. veljače iz Starog Viteza prema Pavlovićima zaustavila Viteška brigada HVO-a.²³⁹ Posljednjim borbama završen je muslimansko-hrvatski rat u Lašvanskoj dolini, kao i na prostoru Bosne i Hercegovine. Potpisanim sporazumom HVO i ARBiH postat će vojni saveznici, a Washingtonskim sporazumom od 18. ožujka Hrvati i Bošnjaci postat će politički partneri.²⁴⁰

²³⁴ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 359-361.

²³⁵ Mlivočić, *Zločin s pečatom: genocid i ratni zločini muslimansko-bošnjačkih snaga nad Hrvatima BiH 1992.-1994.*, 160.

²³⁶ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 360-361.

²³⁷ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 232-233.

²³⁸ *Mirovni sporazum* (Zagreb, 23. 2. 1994.), pristup ostvaren 2. 8. 2019., https://web.archive.org/web/20171201080533/http://www.slobodanpraljka.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih15/18762.pdf

²³⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 361-362.

²⁴⁰ "Tuđman i Izetbegović potpisali sporazum", *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH): (1989.-1998.)*, ur. Miroslav Krmpotić (Zagreb: Hrvatski informativni

11. Posljedice ratnog sukoba HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini

Postoje stanoviti problemi pri dolasku do točnog broja poginulih u ratnom sukobu između HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini. Naime, određeni popisi poginulih u općinama zahvaćenim ovim ratnim sukobom ne čine razliku između stradalih prije, tijekom i poslije muslimansko-hrvatskog rata. Monografija *Bosanska knjiga mrtvih* donosi broj svih smrtno stradalih stanovnika za četiri općine Lašvanske doline. Na području općine Travnik smrtno su stradale 1229 osobe (1135 vojnika i 94 civila), na području općine Novi Travnik 435 osobe (392 vojnika i 43 civila), na području općine Vitez 851 osobe (704 vojnika i 147 civila), na području općine Busovača 320 osobe (287 vojnika i 33 civila). Prema ovima podacima, u ratnom sukobu HVO-a i ARBiH na području Lašvanske doline sveukupno su smrtno stradale 2835 osobe (2518 vojnika i 317 civila).²⁴¹

Poseban broj časopisa *Svjetlo riječi* odnosi se na popis ubijenih i nestalih Hrvata po svim općinama i regijama u ratu u Bosni i Hercegovini, urađen od strane sarajevskog Istraživačkog dokumentacionog centra. Prema navedenom popisu, broj ubijenih i nestalih Hrvata u općini Busovača je 204 (174 vojnika i 30 civila), u općini Vitez 432 (349 vojnika i 83 civila), u općini Travnik 512 (446 vojnika i 66 civila), a u općini Novi Travnik 185 (142 vojnika i 43 civila).²⁴² Prema navedenim podacima, sveukupno je na području Lašvanske doline u ratu u Bosni i Hercegovini ubijeno i nestalo 1333 Hrvata, od kojih 1111 vojnika i 222 civila.

Centar za istraživanje i dokumentaciju Mostar donosi detaljnije brojke ubijenih Hrvata u razdoblju ratnog sukoba između HVO-a i ARBiH. Tako je u razdoblju od siječnja do početka 1994. na području općine Busovača smrtno stradalo 173 Hrvata, dok se troje Hrvata smatra nestalim.²⁴³ Za vrijeme ratnog sukoba, kao i prije njega, na području općine Novi Travnik smrtno je stradalo 199 pripadnika HVO-a i 30 civila.²⁴⁴ Na području općine Travnik smrtno je stradalo 564 Hrvata, dok se 36 Hrvata smatra nestalim, a na području općine Vitez živote je izgubilo 682 Hrvata.²⁴⁵

Karlo Rotim je u svojoj knjizi *Obrana Herceg-Bosne* izišao s nepotpunim podacima o poginulim pripadnicima HVO-a po općinama u Bosni i Hercegovini. Prema njegovim podacima, u općini Travnik poginulo je 423, u općini Vitez 395, u općini Novi Travnik 233, a u

centar; Slovo, 1998), 356.

²⁴¹ "Pojedinačan popis broja ratnih žrtava u svim općinama BiH", Mreža za izgradnju mira, pristup ostvaren 23. 8. 2019., <https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/pojedinacan-popis-broja-ratnih-zrtava-u-svim-opcinama-bih/>.

²⁴² "Ubijeni i nestali Hrvati Bosne i Hercegovine 1991-1995", *Svjetlo riječi* 26 (2008), poseban broj: 10.

²⁴³ Skupina autora, *Dossier: Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992.-1994.*, 59.

²⁴⁴ *Isto*, 120.

²⁴⁵ *Isto*, 136, 161.

općini Busovača 186 hrvatskih branitelja.²⁴⁶

Vjerojatno najtočniji popis poginulih Hrvata na području općine Novi Travnik donosi monografija *Stradanje Hrvata općine Novi Travnik u Domovinskom ratu 1992.-1995.*, bazirana na podatcima Ureda obrane Općinskog vijeća Novi Travnik. Dotična monografija navodi kako je tijekom rata u Bosni i Hercegovini poginulo 236 hrvatskih vojnika i 30 civila na području općine Novi Travnik. Od 236 vojnika, izravno je od djelovanja ARBiH poginulo 190 pripadnika novotravničkog HVO-a. Od strane ARBiH poginulo je 29 civila, i to većinom od granatiranja ili snajperskog hica. Od 190 poginulih pripadnika HVO-a od strane ARBiH, njih 11 je bilo srpske, jedan rumunjske i jedan slovačke narodnosti, čime dolazimo do broja od 177 ubijenih vojnika Hrvata od strane ARBiH.²⁴⁷

Podatke o točnom broju poginulih muslimanskih/bošnjačkih vojnika i civila na području Lašvanske doline u ratnom sukobu HVO-a i ARBiH obilježavaju nedovoljna istraženost i manjak dostupnih podataka. Busovačka 333. brdska brigada ARBiH izgubila je 1993. oko 120 pripadnika, a tijekom svoga djelovanja 186 pripadnika.²⁴⁸ Novotravnička 308. brdska brigada u ratnom sukobu s HVO-im izgubila je 140 pripadnika, od 236 koliko ih je izgubila tijekom cijelog rata u Bosni i Hercegovini.²⁴⁹

Centar za istraživanje i dokumentaciju Mostar donosi i podatke o prognanim Hrvatima od strane ARBiH. Za općinu Travnik broj prognanih Hrvata iznosi 19 500 Hrvata, za općinu Vitez 1519 Hrvata, a za općinu Busovača 1012 Hrvata.²⁵⁰ Na području općine Novi Travnik bilo je prognano 4500 Hrvata, od kojih je njih 3000 bilo smješteno izvan područja općine.²⁵¹ Ivica Mlivončić izlazi s malo drugačijim brojkama glede prognanih i izbjeglih Hrvata Lašvanske doline. Prema njegovim istraživanjima, iz općine Travnik izbjeglo je i prognano 19 000 Hrvata, iz općine Vitez 5500 Hrvata, iz općine Novi Travnik 5100 Hrvata, a iz općine Busovača 2500 Hrvata.²⁵² Stoga bi broj prognanih i izbjeglih Hrvata na području Lašvanske doline tijekom ratnog sukoba HVO-a i ARBiH iznosio 32 100 osobe.

Demografske promjene najjasnije i najpreciznije se očituju u komparaciji rezultata popisa

²⁴⁶ Božo Čubelić, "Transkriptima manipuliraju ljudi iz vlasti", *Fokus* (Zagreb), 22. 11. 2004., 18, pristup ostvaren 23. 8. 2019., https://www.tomislavjonjic.iz.hr/IX_8_transk_1.pdf.

²⁴⁷ *Stradanje Hrvata općine Novi Travnik u Domovinskom ratu 1992.-1995.* ur. Ilija Adžaić, Drago Slipac, Fabijan Bartulović – Barnjak (Novi Travnik: Ogranak Matice hrvatske Novi Travnik, 1997), 10, 25-56, 59-86, 89-116, 119-143, 147-151.

²⁴⁸ Begović, Mekić, Buljina, "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini", 101.

²⁴⁹ Hasib Belegić, "Novi Travnik 1993. godina", u: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, ur. Senid Gerin (Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011), 143-144.

²⁵⁰ Skupina autora, *Dossier: Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992.-1994.*, 59, 137, 164.

²⁵¹ *Stradanje Hrvata općine Novi Travnik u Domovinskom ratu 1992.-1995.*, 20.

²⁵² Mlivončić, *Zločin s pečatom: genocid i ratni zločini muslimansko-bošnjačkih snaga nad Hrvatima BiH 1992.-1994.*, 157-158, 160.

stanovništva održanih 1991. i 2013. u Bosni i Hercegovini. Prema njima, na području četiri općine Lašvanske doline (Travnik, Novi Travnik, Vitez, Busovača) broj naselja koji su bila većinski bošnjačkog nacionalnog sastava popeo se između navedenih popisa sa 110 na 129 naselja. S druge strane, broj naselja s etničkom hrvatskom većinom smanjio se s 95 na 82 naselja. Druge demografske parametre preglednije je usporediti i prikazati u tablici.²⁵³

Tablica 2. Etnička struktura stanovništva u Lašvanskoj dolini (s pripadajućim općinama) 1991. i 2013.

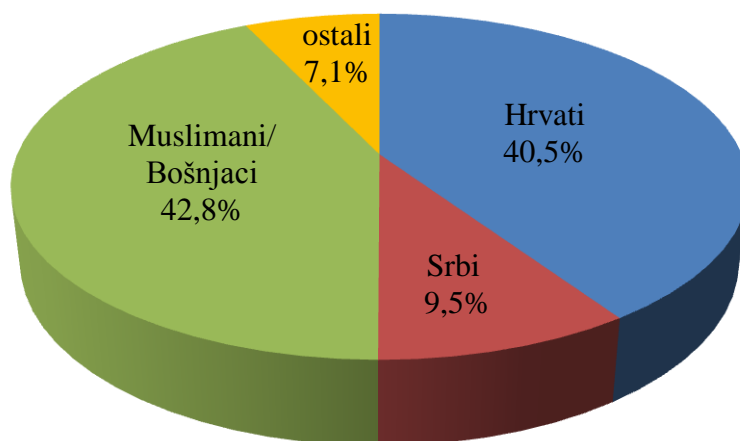
Općina	ukupno	Hrvati	Muslimani/ Bošnjaci	Srbi	ostali
Busovača (1991.)	18 879	9093 (48,2%)	8451 (44,8%)	623 (3,3%)	712 (3,8%)
Busovača (2013.)	17 910	8873 (49,5%)	8681 (48,5%)	205 (1,1%)	151 (0,8%)
razlika	-969	-200	230	-418	-561
Novi Travnik (1991.)	30 713	12 162 (39,6%)	11 625 (37,9%)	4097 (13,3%)	2829 (9,2%)
Novi Travnik (2013.)	23 832	11 002 (46,2%)	12 067 (50,6%)	367 (1,5%)	396 (1,7%)
razlika	-6881	-1160	442	-3730	-2433
Travnik (1991.)	70 747	26 118 (36,9%)	31 813 (45,0%)	7777 (11,0%)	5039 (7,1%)
Travnik (2013.)	53 482	15 102 (28,2%)	35 648 (66,7%)	640 (1,2%)	2092 (3,9%)
razlika	-17 265	-11 016	3835	-7137	-2947
Vitez (1991.)	27 859	12 675 (45,5%)	11 514 (41,3%)	1501 (5,4%)	2169 (7,8%)
Vitez (2013.)	25 836	14 350 (55,5%)	10 513 (40,7%)	333 (1,3%)	640 (2,5%)
razlika	-2023	1675	-1001	-1168	-1529
Lašvanska dolina (1991.)	148 198	60 048 (40,5%)	63 403 (42,8%)	13 998 (9,5%)	10 479 (7,1%)
Lašvanska dolina (2013.)	121 060	49 327 (40,7%)	66 909 (55,3%)	1545 (1,3%)	3279 (2,7%)
razlika	-27 138	-10 721	3506	-12 453	7 200

Uspoređujući rezultate popisa stanovništva vidljive su negativne demografske promjene kod Hrvata, Srba i ostalih, kao i pozitivne promjene kod Bošnjaka. Hrvati su, iako im je broj pao, i dalje relativna većina u općini Busovača, dok u općini Novi Travnik više ne čine većinu

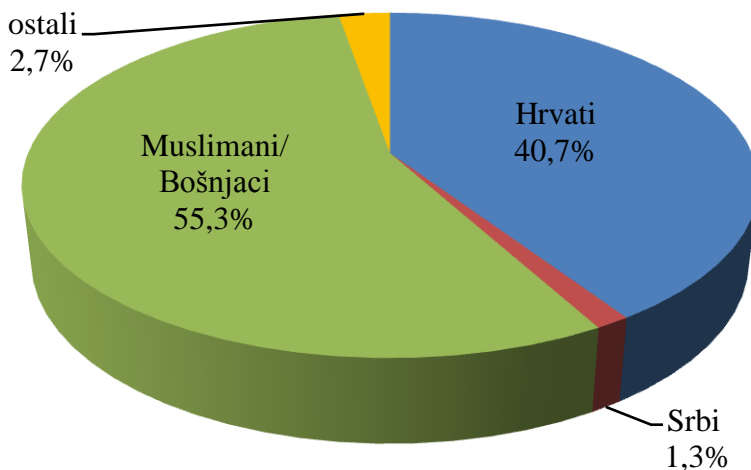
²⁵³ Statistika.ba, pristup ostvaren 24. 8. 2019., <http://www.statistika.ba>.

stanovništva. Hrvati su u Vitezu od relativne postala apsolutna većina. Premda im se povećao postotni udio u stanovništvu Lašvanske doline, Hrvata ima manje za 10 721 stanovnika od prošlog popisa stanovništva. S druge strane, Bošnjaci su i dalje manjina u Busovači i Vitezu, dok su u Travniku i Novom Travniku apsolutna većina. U broju stanovnika Lašvanske doline njihov udio je 55,3%, što ih čini apsolutnom većinom.

Grafikon 1. Raspodjela etničke strukture stanovništva u Lašvanskoj dolini (s pripadajućim općinama) 1991.

Grafikon 2. Raspodjela etničke strukture stanovništva u Lašvanskoj dolini (s pripadajućim općinama) 2013.

Uočljiva je i koncentracija hrvatskog stanovništva na dijelu teritorija koji je HVO-a držao pod svojim nadzorom u muslimansko-hrvatskom ratu u Lašvanskoj dolini. Tako su Hrvati u gradu Vitezu povećali svoj udio s 36,2% (2607) na 61,8% (3912) stanovništva, u gradu Busovači s 45,1% (1760) na 65,7% (2558), a u gradu Novom Travniku s 23,9% (2751) na 53,5% (4815) stanovništva. Povratak Hrvata na područje pod nadzorom ARBiH bio je slabog intenziteta.

Primjerice, od prijeratnih 408 Hrvata viteškog sela Počulica, samo ih se troje vratilo, dok se u viteško selo Kratine nitko nije vratio pa je mjesto postalo, odnosno ostalo nenaseljeno. U novotravničkom selu Dahovo nijedno od 95 Hrvata nije se vratilo poslije rata, a busovačko selo Javor je zbog nepovratka Hrvata ostalo nenaseljeno. Povećani broj povratka Hrvata zabilježen je u općini Travnik, napose u selima zapadno od grada Travnika. Najsvjetliji primjer povratka je travničko selo Podkraj u kojemu je broj Hrvata prije rata bio 460, dok je prema novom popisu 455. Povratak Bošnjaka u mjesta koja su bila od nadzorom HVO-a proveden je veoma uspješno. Primjerice, u viteškom selu Gaćice, koje je HVO držao pod svojim nadzorom od 16. travnja 1993., broj Bošnjaka 1991. iznosio je 264 (41,8%), dok je 2013. iznosio 281 (45,0%) stanovnika. U gradu Travniku Bošnjaci su povećali svoj udio stanovništva s prijeratnih 38,7% (7373) na 71,0% (10 899) stanovništva.²⁵⁴

Koncentriranje hrvatskog stanovništva na područje pod nadzorom HVO-a neposredna je posljedica progona i napadnih djelovanja ARBiH. Ovdje se uklapa Delićeva izjava o njegovom viđenju rezultata ratnog sukoba HVO-a i ARBiH u kojoj navodi kako je "HVO eliminisan sa područja Jablanice, Konjica, Fojnice, Kaknja, Zenice, Travnika i Bugojna. Znači, kompletna jedna pokrajina po Vens-Ovenovom planu sa centralom u Travniku".²⁵⁵ Uzimajući u obzir dotičnu izjavu te navedene demografske pokazatelje, može se zaključiti kako je teritorij pod nadzorom HVO-a predstavljao prostor sigurnosti za hrvatsko stanovništvo Lašvanske doline te da je nestanak HVO-a najčešće automatski označavao i nestanak većine hrvatskog stanovništva na određenom području.

²⁵⁴ Statistika.ba, pristup ostvaren 24. 8. 2019., <http://www.statistika.ba>.

²⁵⁵ Davor Marijan, "Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.-1995.)", *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 1: 227.

12. Neke značajke ratnog sukoba HVO-a i ARBiH u Lašvanskoj dolini

Ratne sukobe ARBiH i HVO-a obilježavaju naglašeni lokalni interesi kod vojnika mjesnih brigada i postrojbi, što je imalo za posljedicu pojavu niskog morala i borbenosti kod vojnika razmještenih na položaje udaljene od vlastitog doma. Primjer radi, izvješće o stanju u OZ Srednja Bosna iz srpnja 1993. ističe kako je moral kod nekih postrojbi, točnije vojnika brigade Frankopan, visok "pod uvjetom da brane svoj prag", te da Zapovjedništvo energično nadilazi interese "branim samo svoju kuću".²⁵⁶ Slično stanje očitivalo se i kod vojnika ARBiH. Referat o bojnoj spremnosti 3. korpusa, nastao u kolovozu 1993., navodi kako je većina boraca "tzv. domobranskog tipa" te kako ih je "ponekada i nemoguće pokrenuti od kuća".²⁵⁷

Jedna od karakteristika sukoba je postojanje nadzornih točaka, odnosno punktova, u čemu se područje Lašvanske doline nije previše razlikovalo od ostatka središnje Bosne ili Hercegovine. No, zbog važnih prometnih i komunikacijskih pravaca koji prolaze kroz Lašvansku dolinu njihova važnost bila je veća. Postavljenje punktova imalo je značajnu ulogu u pogoršavanju odnosa i rasplamsavanju sukoba u travnju (otmica časnika brigade Stjepan Tomašević) i lipnju (punktovi po Travniku) 1993.

U sukobima nakon lipnja 1993. prevladavalo je pozicijsko ratovanje zbog širine i dubine prostora pod nadzorom HVO-a koji je učinio neizvedivim manevre visoke razine. Prema informativnoj procjeni OZ SB-a, "najširi dio prostora u koji smo zatočeni je 6 km, a najuži 2 km, što govori da nas djelovanje MB [minobacača, *op. a.*] 82 mm može polako uništiti".²⁵⁸

Zbog kroničnog nedostatka streljiva 7,62 mm HVO se usmjerio na veću uporabu eksploziva u obrambenom sustavu, odnosno linijama obrane. Proizvodnja oružja vlastite izrade dovela je do raznih improvizacija. Do prosinca 1993. proizvedeno je 28 priručnih katapulta i 966 punjenja (mina) za iste. Izrađen je veliki broj raznih mina, ručnih bombi i streljiva kalibra od 76 do 152 mm.²⁵⁹ S druge strane, ARBiH je raspolagala velikom količinom streljiva 12,7 mm, no nedostajalo joj je materijalno-tehničkih sredstava, odnosno TNT-a i baruta, zbog čega je zauzimanje viteške tvornice eksploziva SPS bilo jedno od strateških ciljeva ARBiH.²⁶⁰ Koliku je važnost imao Vitez otkriva Halilovićeva izjava sa savjetovanja ARBiH održanog 21. i 22.

²⁵⁶ IZM OZ SB, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB* (Vitez, 10. 7. 1993.), pristup ostvaren 23. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171201100133/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Aneks_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/9567.pdf.

²⁵⁷ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 184.

²⁵⁸ IZM OZ SB, *Informacija o stanju na dijelu OZ SB* (Vitez, 8. 7. 1993.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20171213211425/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/9522.pdf.

²⁵⁹ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 347.

²⁶⁰ *Isto*, 349.

kolovoza 1993. u Zenici kojoj postavlja pitanje "kuća ti gori, da li gasiti kuću ili uzeti Vitez? Ja bih se odlučio prije za Vitez. Sa Vitezom zaokružujemo namjensku proizvodnju".²⁶¹

Jedna od posljedica nedostatka streljiva bila je odluka o zaprječivanju prostora od strane HVO-a. Već početkom srpnja 1993. ono je izvršeno na prvim linijama obrane, napose postavljanjem protupješačkih mina. Odluka o formiranju druge linije obrane donesena je nekoliko dana poslije, točnije 9. srpnja. Ona nije smjela biti udaljena od prve linije obrane više od 500 metara. Do 2. listopada 1993. izgrađeno je i uređeno 1403 zemunice, 53 promatračnice, 71 sklonište za vojnike, 1962 zaklona za strijelce, 563 istih zaklona, no samo s podgrudobranskim skloništem te 24 040 metara tranšeja.²⁶² Izvješće Zapovjedništva OZ SB od 10. rujna 1993. o utvrđivanju linije obrane Jardol – Marosi pokazuje kako je pothvat zaprječivanja nerijetko bio praćen postavljenjem minsko-eksplozivnih sredstava: "Iskopano je 160 m tranšeja, 13 bunkera i 7 zemunica, a postavljeno je 15 velikih MRUD-ova [mina rasprskavajućeg usmjerenog djelovanja, *op. a.*] i 12 plastičnih".²⁶³

Okruženim snagama HVO-a u Lašvanskoj dolini opskrba streljivom i određenim materijalno-tehničkim sredstvima putem helikoptera bila je od velike pomoći. Osim navedenoga, helikopteri su prevozili i teške ranjenike. Nakon pada Sebešića 3. srpnja, i presijecanja kopnene veze između HVO-a OZ Srednja Bosna i HVO-a OZ Sjeverozapadna Hercegovina, iz Zapovjedništva OZ SB predloženo je 4. srpnja da se razmotre mogućnosti dostave streljiva zračnim putem.²⁶⁴ Stoga je prva zračna dostava helikoptera iz Hercegovine u Lašvansku dolinu (heliodrom Busovača) izvedena u noći 5./6. srpnja. Zbog velikog rizika od uništenja, tj. rušenja helikoptera piloti od početka listopada 1993. nisu željeli čekati dulje od pet minuta za utovar nakon slijetanja na heliodrom u Lašvanskoj dolini.²⁶⁵ Letenje iznad zemlje u Bosni i Hercegovini bilo je zabranjeno UN-ovom Rezolucijom 816, što je, uz probleme s angažmanom pilota u HVO-u i HV-u, otežavalo dostavu pomoći opkoljenom HVO-u u Lašvanskoj dolini.²⁶⁶

Osim brojnih ratnih zločina, ovaj ratni sukob karakterizira i postojanje zatočeničkih centara u kojima je dolazilo do protuzakonitog oduzimanja slobode i nečovječnog postupanja. Na

²⁶¹ Miroslav Tuđman, "Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993. – 1994.", u: *Vukovar '91. – genocid i memoricidna baština Europske unije*, ur. Dražen Živić i dr. (Zagreb; Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, 2014), 220.

²⁶² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 348.

²⁶³ IZM OZ SB, *Izvješće o stanju u zoni odgovornosti OZ SB* (Vitez, 10. 9. 1993.), pristup ostvaren 30. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180223102945/http://www.slobodanpraljajak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih11/13431.pdf.

²⁶⁴ IZM OZ SB, *Izvješće o stanju u OZ Srednja Bosna* (Vitez, 4. 7. 1993.), pristup ostvaren 30. 7. 2019., https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpraljajak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/79.pdf.

²⁶⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 347.

²⁶⁶ Ivan Lovrenović, Predrag Lucić, ur., *Stenogrami o podjeli Bosne. Knjiga prva* (Split; Sarajevo: Kultura&Rasvjeta; Civitas, 2005), 357-358.

području općine Vitez postojali su zatvori ARBiH u Počulici, Sivrinom Selu, Divjak - Grbavici i Starom Vitezu kroz koje su prošli 241 civilne osobe, uz fizička i psihička zlostavljanja.²⁶⁷ HVO je na području općine Vitez držao slične objekte za zatvorenike, i to kino-dvoranu, šahovski klub, veterinarsku stanicu i prostorije SDK u gradu, kao i osnovnu školu u Dubravici.²⁶⁸

Jedno od obilježja ratnog sukoba u Lašvanskoj dolini bila je upotreba snajperske vatre nad neprijateljskim vojnicima, kao i na civilima. Na području općine Novi Travnik pod nadzorom HVO-a od snajperskog djelovanja snaga ARBiH ubijeno je 11 civila, a ranjeno veliki broj civila.²⁶⁹ Hasib Belegić navodi kako je od snajperske vatre u Novom Travniku poginulo "13 naših sugrađana, a 50 je ranjeno", no izričito ne navodi imena ubijenih niti imena počinitelja.²⁷⁰ U izvješću Ante Damjanovića o stanju u Novoj Biloj i Franjevačkoj bolnici "Dr. fra Mato Nikolić", donosi podatak kako je od 3. do 16. lipnja 1993. smrtno stradalo 33 djece od snajperskog hica.²⁷¹

Oskudica u hrani bio je problem koji su dijelile obje strane u ratu. U izvješću OZ SB od 15. kolovoza 1993. navodi se kako su ključni problemi, između ostaloga, bili nedostatak hrana te cigareta za vojnike.²⁷² Istoga mjeseca Komanda 3. korpusa u referatu za ŠVK iznosi probleme vezane uz osiguranje prehrane za vojnike upućujući pitanje "ko u ovoj zemlji treba da obezbjedi hranu za jedinice – komande A R BiH".²⁷³ Mehmed Alagić također naglašava kako je vladala oskudica "od hrane do naoružanja".²⁷⁴

Uloga UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini može se promatrati iz različitih perspektiva. Njihovo djelovanje bilo je kritizirano od ARBiH, kao i HVO-a. Na evakuaciju, od strane Britanske bojne UNRPOFOR-a, oko tisuću žene i djece iz okružene Guče Gora 8. lipnja 1993., ARBiH je uputila primjedbu UNPROFOR-u zbog toga što istovremeno nije evakuirao muslimanske civile zatočene od strane HVO-a u Velikoj Bukovici.²⁷⁵ UNPROFOR je u krajem lipnja 1993. evakuirao i hrvatske civile iz Rostova i Sebešića prema Gornjem Vakufu.²⁷⁶ Prema bošnjačkim izvorima, dva dana poslije napada HVO-a na liniju obrane ARBiH Begino brdo – Pribilovička kosa – Isakovići od 3. listopada 1993., smrtno su stradala trojica zarobljenih vojnika

²⁶⁷ Skupina autora, *Dossier: Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992.-1994.*, 164.

²⁶⁸ MKSJ, *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza. Presuda* (Haag, 26. 2. 2001.), pristup ostvaren 29. 7. 2019., http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf.

²⁶⁹ *Stradanje Hrvata općine Novi Travnik u Domovinskom ratu 1992.-1995.*, 147-151.

²⁷⁰ Belegić, "Novi Travnik 1993. godina", 144.

²⁷¹ Slobodan Lang, Branko Čulo, *Bijeli put. Pobjeda dobra u ratu* (Zagreb: Styria, 2014), 64.

²⁷² IZM OZ SB, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB* (Vitez, 15. 8. 1993.), pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171213213544/http://slobodanpraljajak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih10/11823.pdf.

²⁷³ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 349.

²⁷⁴ Latić, Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, 26.

²⁷⁵ Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 332.

²⁷⁶ *Isto*, 337.

ARBiH od eksplozije mine. Njihova tijela su 8. listopada izvučena s međuprostora uz pomoć UNPROFOR-a.²⁷⁷ Mehmed Alagić ističe kako je ARBiH posredstvom UNPROFOR-a dostavljala streljivo opkoljenim vojnicima u Starom Vitezu.²⁷⁸ UNPROFOR je operacijom Stari Simon ušao 24. veljače 1994. u Stari Vitez te evakuirao bolesne i ranjene Muslimane.²⁷⁹ Iz svega se može zaključiti kako je djelovanje UNPROFOR-a u Lašvanskoj dolini koristilo objema stranama u muslimansko-hrvatskom ratu. O pitanju koliko kojoj strani više može se diskutirati.

Prolasci konvoja humanitarne pomoći kroz Lašvansku dolinu, te incidenti vezani uz njih, obilježili su vrijeme ratnih sukoba između HVO-a i ARBiH. Prvi incident dogodio se kada se Konvoj radosti, koji je trebao ići za Tuzlu, našao u Novome Travniku 10. i 11. lipnja 1993. napadnut i djelomice opljačkan od strane civila. U napadu na konvoj nekoliko vozača bilo je ubijeno.²⁸⁰ Vojni značaj humanitarnog konvoja Bijeli put za Novu Bilu i Bosnu Srebrenu, bio je u tome što je zbog njega ARBiH morala odgoditi početak operacije Prozor-93. Potonji humanitarni konvoj stigao je u Novu Bilu 20. prosinca 1993. s više od tisuću tona pomoći (hrana, odjeća, lijekovi), od koje je dio išao za Stari Vitez. Na povratku konvoja od strane ARBiH 22. prosinca ubijen je vozač Ante Vlaić, a tri sudionika konvoja su ranjena.²⁸¹

Franjevačka bolnica u Novoj Biloj, koja je službeno započela s radom u listopadu 1992., imala je do 14. veljače 1994. zbrinutih i obrađenih 3162 ranjenika, od kojih su 116 ostali trajni invalidi. Zbrinuto je bilo i 7189 bolesnika, a obrađeno 116 djece, većinom stradale od snajperskih hitaca.²⁸² Potrebe su bile velike jer se dnevno izvodilo 4 do 5 operacija bez anesteziologa, svaki mjesec rađalo se oko 40 do 50 djece bez ginekologa, 12 000 djece nije imalo pedijatra, a 10 liječnika odrađivalo je posao za koji je potrebno 170 liječnika.²⁸³ Kakvi su uvjeti bili u bolnici u Novoj Biloj pokazuje izvješće OZ SB iz kolovoza 1993. u kojemu se iznosi kako se ranjenici zbrinjavaju po crkvenim klupama bez mogućnosti dostatne medicinske pomoći pa se događa da "pravi Hrvati Vitezovi i zapovjednici umiru zbog nemogućnosti potpunog zdravstvenog zbrinjavanja".²⁸⁴

²⁷⁷ Šiljak, Čaber, "Borbe za Travnik u 1993. godini", 143.

²⁷⁸ Latić, Isaković, *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*, 28.

²⁷⁹ Shrader, *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*, 159.

²⁸⁰ *Isto*, 205.

²⁸¹ Lang, Čulo, *Bijeli put. Pobjeda dobra u ratu*, 84.

²⁸² Marijan, *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994.*, 348.

²⁸³ Lang, Čulo, *Bijeli put. Pobjeda dobra u ratu*, 449.

²⁸⁴ IZM OZ SB, *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB (Vitez, 15. 8. 1993.)*, pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171213213544/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_gene_zi_sukoba_hvo_i_abih10/11823.pdf.

Zaključak

Iz ratnog sukoba na području Lašvanske doline HVO je izišao kao strana koja nije poražena. HVO nije imao izrađene strateške ciljeve, poput zauzimanja gradova i značajnih vojnih objekata, kao što je imala ARBiH. Uostalom, HVO-a je raspolagao s mnogo manjim brojem vojnika nego ARBiH. Postojeće postrojbe manevarske strukture, većinom sastavljene od pripadnika PPN-ova i Vojne policije, HVO-u nisu bile dostatne za veća ofenzivna djelovanja. Stoga je aktivnost okruženog HVO-a svedena na taktičku razinu. HVO se usmjerio na aktivnu obranu diljem linije razgraničenja, koja je uključivala preventivne napade i učestale protunapade. Taktika se pokazala uspješnom jer je upravo zbog iste HVO stvarao neprestani pritisak na snage ARBiH, ne dopuštajući im lagana prestrojavanja i ometajući im napadne planove. Također, sprječavanje uspješnih napada ARBiH HVO je odlučio provesti i na način zaprječivanja, odnosno utvrđivanja i učvršćivanja linije razgraničenja, što je uključivalo izgradnju brojnih fortifikacijskih objekata te povećano korištenje minsko-eksplozivnih sredstava.

ARBiH nije uspjela ostvariti stratejske ciljeve svojih operacija na području Lašvanske doline, odnosno zauzeti tvornicu eksploziva SPS, spojiti se s opkoljenim snagama u Starom Vitezu i presjeći vezu između brigada HVO-a, točnije usitniti enklavu HVO-a na manje enklave. Zbog neostvarivanja stratejskih ciljeva, ARBiH se u ovome ratnom sukobu ne može smatrati apsolutnim pobjednikom. No, njezini vojni uspjesi do srpnja 1993. daju joj pravo da se također ne smatra poraženom stranom u ovome ratnom sukobu. Već je u siječnju 1993. ARBiH zauzela dio prometnice između Busovače i Kiseljaka razdvojivši HVO na onaj u Lašvanskoj dolini i Lepeničkoj dolini do kraja rata. U travnju je suzila prostor obrane HVO-a u Busovači i Vitezu, a najveći uspjeh ARBiH je imala u Starom Vitezu gdje se održala cijelo vrijeme rata. Osim toga, brojna sela viteške općine dospjele su pod nadzor ARBiH.

Neprestani sukobi u Novom Travniku, koji sežu iz 1992., rezultirali su u lipnju 1993. zauzimanjem velikog dijela općine od strane ARBiH. HVO je posve nestao u zapadnim selima općine Novi Travnik, a u srpnju je napadnut u selima južnog dijela navedene općine. Borbe su završile osvajanjem Sebešića od strane ARBiH te prekidom kopnene komunikacije između Gornjeg Vakufa i Busovače. U lipnju je najveći uspjeh ARBiH bio eliminiranje HVO-a u gradu Travniku i zapadnotravničkim selima. Pokušaj ovladavanja istočnim dijelom općine Travnik bio je djelomice uspješan za ARBiH. Borbe za kotu 688 Hrašće, koje su bile najteže u ovome ratnom sukobu, spriječili su navedeni pokušaj. Možemo zaključiti kako su ofenzive ARBiH imale najveći uspjeh u vidu osvajanja teritorija do srpnja 1993., a ne toliko u ostvarivanju stratejskih ciljeva. Od srpnja 1993. linije razgraničenja nisu se bitno mijenjale, usprkos učestalim napadima

i organiziranim operacijama ARBIH kao što su Oprez i Prozor-93, što nam govori kako su utvrđeni sustav linija obrane, zaprječivanje i koncept aktivne obrane HVO-a davali svoj učinak.

Na kraju muslimansko-hrvatskog rata snage HVO-a u Lašvanskoj dolini ipak nisu uništene. HVO je izgubio veliki dio područja pod svojim nadzorom, bio odsječen od drugih snaga HVO-a i okružen brojnijim neprijateljem, no na operativno-taktičkoj razini stvarao je velike probleme ARBiH. Iako HVO u Lašvanskoj dolini nije imao deklarativno obznanjen niti strogo vojno čuvani strategijski cilj, zasigurno ga se može prepoznati i zaključiti kako je primarni cilj HVO-a u bio "opstati", u čemu je HVO i uspio.

Popis literature

Begović, Nijaz; Mekić, Hrustan; Buljina, Senad. "Ratna dešavanja na području općine Busovača u 1993. godini". U: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, uredio Senid Gerin, 100-114. Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.

Belegić, Hasib. "Novi Travnik 1993. godina". U: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, uredio Senid Gerin, 136-144. Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.

Belegić, Hasib. "Pripreme za otpor agresiji 1991. godine i odbrana od agresije u 1992. godini na području općine Novi Travnik". U: *Predratna 1991. i ratna 1992. godina – Srednja Bosna prkosna. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 14. aprila 2012. godine u Travniku*, uredio Jasmin Ganić, 271-283. Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2012.

Čičak-Chand, Ružica. "Islam i muslimani u Hrvatskoj: skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora". *Migracijske i etničke teme* 15 (1999), br. 4: 451-464.

Čubelić, Božo. "Transkriptima manipuliraju ljudi iz vlasti". *Fokus* (Zagreb), 22. 11. 2004., 18. Pristup ostvaren 23. 8. 2019. https://www.tomislavjonjic.iz.hr/IX_8_transk_1.pdf.

Ćuskić, Fikret. "Operativna grupa Bosanska Krajina i 17. SKbbr. u 1993. godini". U: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, uredio Senid Gerin, 62-67. Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.

Glavni stožer HVO (dalje: GS HVO). *Formiranje operativnih zona. Zapovijed*. 31. 8. 1992. Pristup ostvaren 19. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171130221504/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/782.pdf.

GS HVO. *Naređenje – Zapovijed*. 11. 2. 1993. Pristup ostvaren 20. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171201041556/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABiH_i_HVO-VELJACA_1993.g/213.pdf.

"Građani R BiH na privremenom radu – boravku u inostranstvu". *Statistički bilten*. Sarajevo, 1994, br. 235. Pristup ostvaren 18. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20101113145056/http://www.bhas.ba/arhiva/census1991/privremenom%20boravku%20u%20ino%20po%20opstinama.pdf>.

Hadžihasanović, Enver. "Najznačajnija borbena dejstva u zoni odgovornosti 3. korpusa u 1993. godini". U: *1993. – prelomna godina rata za odbranu Bosne i Hercegovine. Zbornik radova sa okruglog stola, održanog pod ovim nazivom 21. septembra 2010. godine u Sarajevu*, uredio Mustafa Polutak, 67-80. Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.

Halilović, Sefer. *Lukava strategija*. Sarajevo: Maršal, 1997.

Hrvatsko vijeće obrane Hrvatske zajednice Herceg-Bosna. *Odluka*. Mostar, 15. 1. 1993. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213214638/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/2664.pdf.

Izdvojeno zapovjedno mjesto Operativne zone Srednja Bosna (dalje: IZM OZ SB). *Borbena zapovijed – za obranu Kubera*. Vitez, 16. 4. 1993. Pristup ostvaren 22. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180108083324/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih5/6189.pdf.

IZM OZ SB. *Borbena zapovijed-naredba za osiguranje dijela ceste Kaonik – Dubrave i odbijanje napada neprijatelja*. Vitez, 16. 4. 1993. Pristup ostvaren 18. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180108083324/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih5/6185.pdf.

IZM OZ SB. *Informacija o stanju na dijelu OZ SB*. Vitez, 8. 7. 1993. Pristup ostvaren 29. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213211425/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/9522.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće i svezi dobijene zapovjedi*. Nova Bila, 1. 7. 1993. Pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpralj.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/9.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o rad s UN*. Vitez, 15. 8. 1993. Pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171213213544/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih10/11824.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o stanju na bojištu u zoni odgovornosti zapovjedništva OZ Srednja Bosna*. Vitez, 16. 11. 1992. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1734.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o stanju u OZ Srednja Bosna*. Vitez, 4. 7. 1993. Pristup ostvaren 30. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/79.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti Zapovjedništva OZ SB na dan 02.06.1993.g*. Vitez, 2. 6. 1993. Pristup ostvaren 27. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-LIPANJ_19-93.g/45.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti Zapovjedništva OZ SB na dan 02.06.1993.g. u 19:00 sati*. Vitez, 2. 6. 1993. Pristup ostvaren 27. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-LIPANJ_1993.g/49.pdf.

IZM OZ SB. *Izvešće o stanju u zoni odgovornosti OZ SB*. Vitez, 10. 9. 1993. Pristup ostvaren 30. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180223102945/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih11/13431.pdf.

IZM OZ SB. *Obavijest – izvještje o stanju u Novom Travniku i Jajcu*. Vitez, 21. 10. 1992. Pristup ostvaren 23. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1192.pdf.

IZM OZ SB. *Obavijest o toku pregovora sa ovlašćenim predstavnicima TO pod posredovanjem predstavnika Unprofora*. Vitez, 21. 10. 1992. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1195.pdf.

IZM OZ SB. *Stanje na području općine Novi Travnik – izvješće*. Vitez, 19. 10. 1992. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1250.pdf.

IZM OZ SB. *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB*. Vitez, 10. 7. 1993. Pristup ostvaren 23. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171201100133/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih8/967.pdf.

IZM OZ SB. *Vanredno izvješće o stanju u OZ SB*. Vitez, 15. 8. 1993. Pristup ostvaren 1. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171213213544/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih10/11823.pdf.

IZM OZ SB. *Zahtjev*. Vitez, 8. 10. 1993. Pristup ostvaren 24. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213211946/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih12/15156.pdf.

Izetbegović, Alija; Boban, Mate. *Dodatak 1. Ustrojstvo Zapovjedništva A BiH i HVO-a*. Zagreb, 25. 4. 1993. Pristup ostvaren 23. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://www.slobodanpraljak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/761.pdf>.

Kajmović, Munib. "Obrana Patriotske lige, Teritorijalne odbrane i Armije RBiH u Vitezu". *Korak. Časopis za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu* 10 (2012), br. 27: 103-110.

Komanda 3. korpusa. *Angažovanje snaga prema G. Vakufu – odgovor*. Zenica, 20. 1. 1993. Pristup ostvaren 18. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://www.slobodanpraljak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/271.pdf>.

Komanda 3. korpusa. *Obezbeđenje rejona Guče Gore*. Zenica, 16. 6. 1993. Pristup ostvaren 29. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074455/http://www.slobodanpraljak.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABIH_i_HVO-LIPANJ_1993.g/330.pdf.

Komanda 3. korpusa. *Odnosi sa HVO-om – kronologija događaja*. Zenica, 26. 1. 1993. Pristup ostvaren 20. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://www.slobodanpraljak.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/380.pdf>.

Komanda 333. brdske brigade. *Naredba*. Busovača, 28. 4. 1993. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/959.pdf>.

Komanda 333. brdske brigade. *Zapovijest za napad*. Busovača, 5. 6. 1993. Pristup ostvaren 29. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/973.pdf>.

Komanda Taktičke grupe, *Zapovijest za napad* (5. 6. 1993.), pristup ostvaren 27. 7. 2019, <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/970.pdf>.

Lang, Slobodan; Čulo, Branko. *Bijeli put. Pobjeda dobra u ratu*. Zagreb: Styria, 2014.

Latić, Nedžad; Isaković, Zehrudin. *Rat u Srednjoj Bosni: ratna sjećanja generala Alagića*. Zenica: Bemust, 1997.

"Lašva". *Hrvatska enciklopedija*. Pristup ostvaren 16. 7. 2019. <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35539>.

Lovrenović, Ivan; Lucić, Predrag, ur. *Stenogrami o podjeli Bosne. Knjiga prva*. Split; Sarajevo: Kultura&Rasvjeta; Civitas, 2005.

Marijan, Davor. *Domovinski rat*. Zagreb: Despot infinitus, Hrvatski institut za povijest, 2016.

Marijan, Davor. *Rat Hrvata i Muslimana u Bosni i Hercegovini od 1992. do 1994*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2018.

Marijan, Davor. "Sukob HVO-a i ABiH u Prozoru, u listopadu 1992.". *Časopis za suvremenu povijest* 38 (2006), br. 2: 379-402.

Marijan, Davor. "Vještački nalaz: o ratnim vezama Hrvatske i Bosne i Hercegovine (1991.-1995.)". *Časopis za suvremenu povijest* 36 (2004), br. 1: 211-247.

Mirovni sporazum. Zagreb, 23. 2. 1994. Pristup ostvaren 2. 8. 2019. https://web.archive.org/web/20171201080533/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih15/18762.pdf.

Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na području bivše Jugoslavije (dalje: MKSJ). *Tužilac protiv Darija Kordića i Marija Čerkeza*. Presuda. Haag, 26. 2. 2001. Pristup ostvaren 29. 7. 2019. http://www.icty.org/x/cases/kordic_cerkez/tjug/bcs/010226.pdf.

MKSJ. *Tužilac protiv Envera Hadžihasanovića i Amira Kubure*. Presuda. Haag, 15. 3. 2006. Pristup ostvaren 19. 7. 2019. http://www.icty.org/x/cases/hadzihasanovic_kubura/tjug/bcs/0603-15.pdf.

MKSJ. *Tužilac protiv Rasima Delića*. Presuda. Haag, 15. 9. 2008. Pristup ostvaren 18. 7. 2019. <http://www.icty.org/x/cases/delic/tjug/bcs/080915bcs.pdf>.

Mlivončić, Ivica. *Zločin s pečatom: genocid i ratni zločini muslimansko-bošnjačkih snaga nad Hrvatima BiH 1992.-1994*. Mostar; Split; Zagreb: Centar za prikupljanje dokumentacije i obradu podataka o Domovinskom ratu, 1998.

Mrduljaš, Saša. "Politička dimenzija hrvatsko-muslimanskih/bošnjačkih odnosa tijekom 1992. godine". *Društvena istraživanja* 17 (2008), br. 4-5: 847-868.

Mrduljaš, Saša. "Prvi međunarodni pokušaj unitarizacije Bosne i Hercegovine: Vance-Owenov plan (2. siječnja 1993.)". *National security and the future* 10 (2009), br. 2: 117-150.

"Nacionalni sastav stanovništva. Rezultati za Republiku po opštinama i naseljenim mjestima", *Statistički bilten*. Sarajevo, 1993., br. 234. Pristup ostvaren 17. 7. 2019. <http://fzs.ba/wpcontent/uploads/2016/06/stanovnistvo-pre-ma-nacionalnom-izjasnjavanju-po-mjesnim-zajednicama.pdf>.

Odjel obrane HZ H-B. *Zapovijed*. Mostar, 15. 1. 1993. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213214638/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/2626.pdf.

"Odluka o Općini Gornji Vakuf – Uskoplje". Pristup ostvaren 17. 7. 2019. <http://www.ohr.int/?p=67067>.

"Odluka o formiranju Hrvatskog vijeća obrane". *Narodni list Hrvatske zajednice Herceg-Bosna* (Mostar), 1 (1992), 4.

Općinski stožer Busovača. *Zapovijed*. Busovača, 10. 5. 1992. Pristup ostvaren 24. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/123.pdf.

Općinski stožer Vitez. *Situacija u Vitezu*. Vitez, 20. 10. 1992. Pristup ostvaren 27. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171130144335/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/agresija_do_1992/1270.pdf.

Operativna zona Srednja Bosna – Zborno područje Vitez. Pristup ostvaren 19. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180204070352/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/KRONOLOGIJA%20DOGADJANJA%20SREDNJA%20BOSNA%20-%20ZBORNO%20PODRUCJE%20VITEZ/srednja_bosna_zborno_podrucje_vitez.pdf.

Opštinski štab odbrane Zenice. *Zaključak*. Zenica, 8. 9. 1993. Pristup ostvaren 24. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/1262.pdf>.

Owen, David. *Balkanska odiseja*. Preveli Kolinda Grabar i Miroslav Kovačić. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Hrvatski institut za povijest, 1998.

"Pojedinačan popis broja ratnih žrtava u svim općinama BiH". Mreža za izgradnju mira. Pristup ostvaren 23. 8. 2019. <https://www.mreza-mira.net/vijesti/razno/pojedinacan-popis-broja-ratnih-zrtava-u-svim-opcinama-bih/>.

Postrojba za posebne namjene Tvrtko II. *Izješće o radu PPN "Tvrtko II" za period 01.04.-01.07.1993*. 2. 7. 1993. Pristup ostvaren 29. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180302074505/http://www.slobodanpralj.com:80/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/SUKOB_ABiH_i_HVO-SRPANJ_1993.g/40.pdf.

Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine. *Odluka o proglašenju nevažećom zapovijedi ministra obrane Republike Bosne i Hercegovine*. Sarajevo, 19. 1. 1993. Pristup ostvaren 22. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/256.pdf>.

"Ratni zločini muslimanskih snaga nad Hrvatima Bosne i Hercegovine". Hrvatski informativni centar. Pristup ostvaren 2. 8. 2019., <https://web.archive.org/web/20100424003320/http://www.hic.hr/ratni-zlocini/b-h/muslimani/kronologija04.htm>.

Skupina autora. *Dossier: Zločini muslimanskih postrojbi nad Hrvatima u BiH 1992.-1994.* Mostar: Centar za istraživanje i dokumentaciju Mostar, 1999.

Shrader, Charles R. *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni. Vojna povijest 1992.-1994.* Preveo Zoran Bošnjak. Zagreb: Golden marketing; Tehnička knjiga, 2004.

Statistika.ba. Pristup ostvaren 24. 8. 2019. <http://www.statistika.ba>.

Stožer HVO Novi Travnik. *Izvyješće.* Novi Travnik, 14. 7. 1992. Pristup ostvaren 25. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20180227155843/http://www.slobodanpraljaks.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/DOKUMENTI%20HVO%20ABiH%20i%20VRSJNA%20O%20GLAVNIM%20DOGAJAJIMA%201992.-1994/124.pdf>.

Stradanje Hrvata općine Novi Travnik u Domovinskom ratu 1992.-1995., uredili Ilija Adžaić, Drago Slipac i Fabijan Bartulović – Barnjak. Novi Travnik: Ogranak Matice hrvatske Novi Travnik, 1997.

Šiber, Stjepan. *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992.* Sarajevo: Rabić, 2000.

Šiljak, Remzija; Čaber, Zijad. "Borbe za Travnik u 1993. godini ". U: *Ratna 1993. godina – Džehenem u Srednjoj Bosni. Zbornik radova sa okruglog stola održanog 11. aprila 2011 godine u Travniku*, uredio Senid Gerin, 145-181. Travnik: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2011.

Štab Vrhovne komande (dalje: ŠVK). *Informacija.* Sarajevo, 21. 10. 1992. Pristup ostvaren 27. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpraljaks.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/106.pdf>.

ŠVK, *Naređenje.* Sarajevo, 17. 3. 1993. Pristup ostvaren 21. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpraljaks.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/517.pdf>.

ŠVK, *Naređenje*. Sarajevo, 21. 10. 1992. Pristup ostvaren 26. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213215055/http://slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih/1193.pdf.

ŠVK, *Naređenje*. Sarajevo, 24. 4. 1993. Pristup ostvaren 24. 7. 2019. <https://web.archive.org/web/20171213211121/http://slobodanpralj.com/materijali/RATNI%20DOKUMENTI/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH/RATNI%20DOKUMENTI%20ABiH%201/759.pdf>.

"Tuđman i Izetbegović potpisali sporazum". *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH): (1989.-1998.)*, uredio Miroslav Krmpotić. Zagreb: Hrvatski informativni centar; Slovo, 1998.

Tuđman, Miroslav. "Strateški ciljevi bošnjačke politike 1993.–1994.". U: *Vukovar '91. – genocid i memoricidna baština Europske unije*. Uredili Dražen Živić, Sanja Špoljar Vržina, Sandra Cvikić i Ivana Žebec Šilj, 215-231. Zagreb; Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar; Ogranak Matice hrvatske u Vukovaru, 2014.

Tužilaštvo Bosne i Hercegovine protiv Subotić Vehida. Presuda. Sarajevo, 7. 11. 2014. Pristup ostvaren 22. 7. 2019. http://www.sudbih.gov.ba/bundles/websitenews/gallery/predmet/3118/13-146_1K_SV_prvostepena_7_11_2014.pdf.

"U petak proslava 25. godina utemeljenja Zbornog područja HVO-a Vitez". Portal Dневnih Novosti. Pristup ostvaren 19. 7. 2019. <https://portal.braniteljski-forum.com/blog/novosti/u-petak-proslava-25-godina-utemeljenja-zbornog-podrucja-hvo-a-vitez>.

"Ubijeni i nestali Hrvati Bosne i Hercegovine 1991-1995". *Svjetlo riječi* 26 (2008), poseban broj: 1-100.

Uprava Vojne policije HVO. *Zapovijed*. Mostar, 12. 8. 1992. Pristup ostvaren 20. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171201001558/http://www.slobodanpralj.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih10/11636.pdf.

"Uredba o oružanim snagama HZ H-B". *Narodni list Hrvatske zajednice Herceg-Bosna* (Mostar), 1 (1992), 14.

Zajednička izjava. Ženeva, 27. 1. 1993. Pristup ostvaren 23. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213214638/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih2/3376.pdf.

Zajednička komisija Busovača. *Sporazum.* Zenica, 26. 3. 1993. Pristup ostvaren 17. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20180108061047/http://www.slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih4/5421.pdf.

Zapovjedništvo Zbornog područja Središnja Bosna. *Izješće o stanju.* Vitez, 26. 10. 1993. Pristup ostvaren 30. 7. 2019. https://web.archive.org/web/20171213211946/http://slobodanpraljak.com/MATERIJALI/RATNI%20DOKUMENTI/Anex_genezi_sukoba_hvo_i_abih12/16170.pdf.